

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	2
'AHO	T site, 31 Sanuali 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKIM MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafofonga

Dr. 'Aisake Valu Eke

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

Dr. P hiva Tu'i'onetua

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

T vita Lavemaau

'Eiki Minisit Lao

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

S misi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Semisi Lafu Kioa Sika

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Ongu Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

M teni Tapueluelu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa *Light of Life* Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Havili Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongu Niua

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 02/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Tusite 31 Sanuali, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Tohi Fekau'aki mo e Sipoti 2019
Fika 05	:	KOMITI KAKATO:
		5.1 Fakamatala Fakata'u Potungaue Tanaki Tukupau mo e Tute 2015-2016
		5.2 Feme'a'aki 'i he Ngaahi Kaveinga Fekau'aki mo e Sipoti 2019
		5.3 Tali mei he Pule'anga ki he Ngaahi 'Asenita Ngaue na'e tuku mei he Fale Alea ki he Pule'anga 'i he 2015
		5.4 Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e Palemia 2015
		5.5 Fakamatala Fakata'u Potungaue Polisi Tonga 2013 mo e 2014
		5.6 Fakamatala Fakata'u Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2015/2016
		5.7 <u>Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea:</u>
		5.7.1 Vahenga Fili Vava'u 15
		5.7.2 Vahenga Fili Ha'apai 13
		5.7.3 Vahenga Fili Vava'u 16
		5.7.4 Vahenga Fili Ha'apai 12
		5.8 Lipooti Folau Fekau'aki mo e Pule 'a e Lao mo e Ngaahi Totonu 'a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki	6
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	6
Tohi hoha’a ki he ngaahi ngaue ki he teu langa ki he Sipoti 2019	7
Me’a ‘a e Sea	12
Fakam l ‘ia ng ue lelei Potung ue T naki Pa’anga Tukahau	14
Fokotu’u ‘oua ngaue’aki e p loti ‘a e Falé kae ngaue’aki ‘a e Lao	15
Fokotu’u ke tali L pooti Fakata’u Potung ue Tanaki Pa’anga Tukahau	15
Tokanga ki he fakalukufua hono fa’u Patiseti e fonua	26
Fehu’ia lahi s niti t naki he 2015 mei he lolo	27
Pa’anga na’e vahe’i he ‘esitimeti ki he Potung ue	30
Fehu’ia e tu’unga e sales tax he fonua	32
Tali Pule’anga fekau’aki mo e kaati koula	33
Fakama’ala’ala ki he vahevahe ‘o e pa’anga hulu	35
Fakama’ala’ala ki he lahi e pa’anga ma’u mei he hiki e totongi lolo	35
Fokotu’u ke tali <i>annual report</i> Potung ue T naki Pa’anga H Mai	36
Kole fakamolemole he tuai polokalama tanu hala	36
Tuai ng ue e <i>MOI</i> ko e te’eki ai ha’anau <i>CEO</i>	37
P loti tali e Fakamatala Fakata’u ‘a e Minisit T naki Pa’anga 15/16	39
Fokotu’u ke ‘oange ha taimi pau ke tali mai ai Pal mia ki he tukuaki’i	40
Tali Pal mia fekau’aki mo e hoha’a ki he me’a fekau’aki mo e Sipoti	41
Fokotu’u ke mai tali tohi Pal mia ki he tukuaki’i	41
Fokotu’u ke ‘oange ha taimi pea mai ha tali tohi Pal mia	42
Fakah Pal mia miniti 10 ‘ikai fe’unga ke fai ha ne tali	47
Fokotu’u fakatatafi taimi ha he Tohi Tu’utu’uni kae fai tali Pal mia	47
‘ikai tui Kapineti totonu ke ‘oua kaunoa Pule’anga ‘i he <i>OC</i>	48
‘ikai tali Kapineti ‘a e tu’u tau’at ina e <i>Organising Committee</i>	48
Tali Pal mia fekau’aki mo e hoha’a fekau’aki mo e mala’e Teufaiva	50
Tali Pal mia fekau’aki mo e hoha’a he mala’e t pulu	51

Tali Pal mia ki he tukuaki'i 'oku ne maumau'i e Lao	52
Tali Pal mia fekau'aki mo <i>Lord</i> Tupou	52
Fokotu'u mavahe 'a e toko 3 ngali longoa'a ai teuteu ki he sipoti	54
'UHINGA e fokotu'u ke mavahe toko 3 hoko ai longoa'a he sipoti	55
Fakatonutonu ki he kole ke fakafisi kinautolu kaunga ki he sipoti	55
'UHINGA ke mavahe mei he sipoti ko e fakatonutonu fakalao na'e fakahoko	56
Taumu'a Pule'anga ke fakasi'isi'i fakamole K miti Fokotu'utu'u Ng ue Sipoti	56
Taukave ta'u 2 kuo 'osi te'eki fai ha ng ue ki he sipoti	57
Fakama'alala ko e tokoni 'a Siaina langa fale sipoti Tonga Hai	58
Hoha'a ki he mala'e t pulu	59
Fokotu'u mai Pule'anga ha taimi fakapolokalama e langa ki he sipoti	60
Fehu'ia p 'e tuku tafa'aki Lao ki he <i>Procurement</i> e.....	61
Tali Pule'anga ki he fehu'ia pe 'e tuku fakatafa'aki Lao <i>Procurement</i>	61
Fai Pule'anga honau tukuingata ke fakalelei'i Teufaiva ki he tau mo Uelesi	62
Fehu'ia fakamole fakafuofua fai ki he mala'e t pulu lolotonga	62
Palopalema mala'e t pulu lolotonga ko e me'a fakakelekele	62
Kelesi.....	63
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	64

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: 31 Sanuali 2017

Taimi: 1000-1010 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: ... (mate maika)

(*Ne kau kotoa 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Falé hono hiva'i 'o e Lotu 'a e 'Eikí, 'o lava lelei ai 'a e ouau lotu ki he pongipongi ní.*)

<002>

Taimi: 1010-1020

'Eiki Sea: Kalake fai mai 'etau tali uí.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit e Kapinetí pea mo e Hou'eiki Fakafofonga N pele 'a 'Ene 'Afió, 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, kae 'at ke fakahoko hono ui 'a e Falé ki he pongipongi ni. 'Aho Tusite 31 Sanuali 2017.

(Na'e lele heni 'a e tali ui e Hou'eiki M mipa)

Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M l .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Mo'uí, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, Veivosa *Light of Life* Taka. Sea ko e ngata'anga tali ui e Falé ki he pongipongi ni.

Poaki

'Oku kei hoko atu p poaki tengetange 'a e 'Eiki N pele Vaeá, pea kei hoko atu p 'a e poaki folau 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hinganó. Ko e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí 'oku ai e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M l 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afió, Tupou VI kae 'uma' e Ta'ahine Kuiní, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu foki ki he Pal miá pea mo e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e fonuá kae 'uma' e Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m l 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni pea m l 'a e kei 'ofa mo e tauhi 'a e 'Eikí 'oku fai ki he 'etau

mo'ufi 'o tau a'usia e pongipongi ko eni, pea m l 'oku kei fakakoloa 'aki kitautolu e va'i. 'Oku fu'u fiema'u ia ki he f nau e tangata. Ka 'oku tau hoko atu 'i hotau fatongia ki he fonua, 'a e fakataha 'a e Falé. Ko e me'a p 'oku kole atu Hou'eiki koe'uhí ko ho'omou ngaahi naunau ko na'e fetuku ko he ta'u fo'ou, na'e te'eki ai p ke 'osi 'etau ng ué ka 'oku maa e ngaahi naunau ko ia pea ke me'a mai mo ia he 'oku 'ikai ke tau kei pepa 'aki hono *print* e ngaahi pepa ko ení ke 'atu e ngaahi ... he mahino p na'e ... 'aneafi koe'uhí ko e ngaahi fakamatala mei he Pule'anga ka koe'uhí na'e 'osi tufa atu p 'a e ngaahi me'a ko ia. Kai kehe, ko e ... kuo 'osi tufa atu p foki mo 'etau Tohi Tu'utu'uní, na'e 'osi tali ia 'i he 'aho 27 'o 'Okatopa 'i he ta'u kuo 'osi. Ka ko e tufa atu ko ení kuo 'osi 'i ai p ngaahi fakatonutonu. Ko 'etau fakat t p , 'oku 'ikai ke to e malanga miniti 'e 20, ko ho'o malanga miniti 'e 10, ka ko e toki me'a leva ia 'a e ongo Seá, ke lava ke to e 'oatu ha miniti 'e 2 p ... pea 'oku 'i ai p mo e ngaahi fakatonutonu kehe. Kai kehe ko ia 'oku ... Hou'eiki kuo 'osi tufa atu ho'omou Tohi Tu'utu'uní, pea tonu p ke mou me'a lelei ki ai pea lau 'etau Tohi tu'utu'uní.

Ko e me'a hokó, ko e tohi mei he Palesitani e Sipoti'í pea mo e K miti ko eni 'a e *Organizing Committee* koe'uhí he 'oku tu'u he 'etau 'asenitá, ko e feme'a'aki 'i he ngaahi kaveinga fekau'aki pea mo e sipoti. Pea ko ia 'oku ou kole p mu'a ki he Kalaké ke lau p mu'a 'a e tohi, peesi 'e 6. Ke lau p ia pea 'oku ou kole p mu'a ke tukuhifo ia ke kau p he feme'a'aki 'a e 5.2. Ke kau p ia he feme'a'aki 'a e Falé. Pea ko ia Kalake kuo u kole p mu'a ke lau mai 'a e tohi ko ení.

Tohi hoha'a ki he ngaahi ngaue ki he teu langa ki he Sipoti 2019

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki M mipa kakato e Falé kae 'at ke lau atu e tohi ko ení.

'Oku 'ulu'í tohi pea mei he

*Tonga Sport Association
Commonwealth Games Association
National Olympic Committee*

'Aho 28 Sanuali 2017.

'Eiki Tu'ivakan ,
'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tongá
Nuku'alofa.

Ngaahi langa mo e ng ue fakalelei ki he ngaahi mala'e va'inga mo e ngaahi feitu'u ki he Sipoti Pasifiki 2019.

'Eiki Sea,
'Oku ma kaung fakahoko atu 'a e tohi ni mo e loto faka'apa'apa 'i homa lakanga mo e fatongia mei he ongo kupu fekau'aki mahu'inga 'o e ng ue ki he Sipoti Pasifiki 2019, 'a ia ko e Palesitani 'o e K miti Sipoti Fakafonua 'o Tongá (*TASANOC*) pea peh ki he Sea 'o e K miti Fokotu'utu'u mo e Fakalele 'o e Sipoti 2019 (*2019 Pacific Games Organizing Committee*), ke fakahoko atu ki he Feitu'u na mo e Fale 'Eiki 'a 'emau hoha'a ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi ng ue ki he

ngaahi langá ‘a ‘ene tuafí mo ngali ‘e ‘ikai mateuteu mo t mui pea ‘e hoko ko e ‘uhinga ia ke to‘o faka‘aufuli ai ‘a e totonu ke tau fakahoko ‘a e sipoti 2019. ‘Oku toe p nai ‘a e ‘aho si‘i ange ‘e 900 (pe si‘i ange he ta‘u ‘e 2 mo e kongá) mei he ‘aho kuo palani ke huufi ai ‘a e sipotí, 8 ‘o Siulai 2019, pea ‘oku tu‘unga ai ‘a e fakatangi atu ki ho Fale ‘Eikí ke mou tokoni mai pea ke tau kau fakataha ke fai ha ng ue ki heni telia na‘a t mui. Na‘e talu mei he Sepitema ‘o e 2015 ‘a ‘emau feinga ke mau feng ue‘aki v ofi mo e tafa‘aki ‘a e Pule‘angá ke lava ‘o fakavave‘i mo fakahoko ‘a e ngaahi ...

<003>

Taimi 1020-1030

Kalake T pile: ...ngaahi ng ue fakalelei ki he ngaahi feitu‘u mo e ngaahi mala‘e va‘inga kae pangó ne ‘ikai ha pou pou mei he ‘Eiki Pal mia pea peh ki he‘ene feinga mo kaunua he ngaahi fakahoko fatongia ‘a e K miti Fokotu‘utu‘u mo Fakalelei ‘o e Sipoti 2019, *Organizing Committee*, peh ki he k miti langa ‘a e Pule‘anga, *Government Facilities Committee* ‘o hoko eni ke ne uesia ‘a e hokohoko lelei mo fakatuai‘i ‘a e ng ue.

‘Oku ma ‘oatu ‘i he tohi ni ‘a e ngaahi fokotu‘utu‘u ne ‘ikai ola lelei ‘i he ta‘u ‘e ua kuo hili fekau‘aki mo e mala‘e Teifaiva pea peh ki he ngaahi feta‘efemahino‘aki ‘i he ng ue ki he mala‘e t pulu ko e ongo ‘uhinga ‘oku ne tuhu‘i ai ‘a e palopalema. ‘Oku peh mo ‘emau fokotu‘u atu ha founa na‘a tokoni ke solova‘aki pea na‘a lava ke fakahoko ‘a e ngaahi ng ue ke mateuteu pea lava ke tau fakahoko lelei ‘a e sipoti Pasifiki 2019.

‘Uluaki palani: Ngaahi ng ue fakalelei ki he mala‘e va‘inga Teufaiva ke tali pea ke kamata ‘a e ng ue ‘i T sema, 2015 ke kakato ki he ‘aho 31 ‘o M ‘asi, 2017.

Ngaahi Taimi Fakahoko Ng ue:

- N vema 2015, feng ue‘aki ‘a e ngaahi kupu fekau‘aki,

Hili ha ng ue he ngaahi m hina lahi mo e ngaahi tafa‘aki ng ue polofesinale mo fakatekinikale, fale‘i fakalao mo e ngaahi ng ue ki he me‘a fakapa‘anga na‘e fiema‘u ki he ng ue fakalelei ki he mala‘e Teufaiva pea mo fengae‘aki v ofi ai mo e ngaahi kupu fekau‘aki ‘a ia ko e k miti ‘Atita mo e Pule, *Audit and Governance Authority, AGA*, na‘e lolotonga Sea ai ‘a e Tokoni Pal mia , Hon. Siaso Sovaleni peh ki he K miti Langa ‘a e Pule‘anga, *Government Facilities Committee*, na‘e Sea ai ‘a e Minisit M l l ‘o e Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, Fe‘ao Vakata, Palesitani ‘o e *TASANOC* he ‘aho ko ia, *Lady Tu‘ivakan* . Pea mo e Sea ‘o e K miti Fokotu‘utu‘u mo e fakalelei ‘o e sipoti 2019, *Organizing Committee, Lord Sevele*.

Na‘e fokotu‘u atu pea tali ke foaki ‘a e ng ue ki hono pule‘i mo tokanga‘i, *project manage* ‘o Teufaiva ki he kautaha ko e *Creative Spaces Ltd*, ko e kautaha ‘enisinia mo langa mei Nu‘usila, pea na‘a nau tohi kole, *tender*, fakataha mai mo e ngaahi kautaha fakalotofonua mo e ngaahi kautaha kehe p mei tu‘apule‘anga ‘e 8 fakak toa ki hono fokotu‘utu‘u fakalelei mo e fakahoko ‘o e fatongia fakatatau ki he ngaahi fokotu‘utu‘u ng ue mo e ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e Pule‘anga, *procurement regulation*.

‘Oku fakapipiki atu mo e tohi ni, *attachment 1*, ‘a e fakaikiiki ‘o e ngaahi fokotu’utu’u ki he taimi ke fakahoko ai ‘a e ng ue, *timeline*, hokohoko ‘o e ng ue, *project phase*, palani fakamole fakapa’anga, *cost and cash projection* ‘a ia na’e ‘osi tali eni ‘e he ongo k miti kuo ma lava ki ai ‘i ‘olunga, *AGA* pea mo e *GFC*. Ko e fakafuofua ki he ngaahi fakamole ki he langá mo e fakalelei ‘e ‘ikai to e lahi hake ‘i he pa’anga Nu’usila 16 miliona pe pa’anga Tonga, 24 miliona ‘i he liliu pa’anga ‘o e ‘aho ko ia fakatatau ki he lau ko ia ‘a e kautaha *Creative Space Ltd*. Na’e tali foki eni ‘e he ‘Eiki Minisit Pa’anga mo e Palani mo ne fakapapau’i mai ai kuo ‘i ai ‘a e pa’anga fe’unga ia ke kamata’aki ‘a e ng ue ki Teufaiva.

‘Alu hake ‘a e fakamole- pa’anga ‘e 3 miliona, pa’anga Tonga ‘e 3 miliona.

‘I he pepa fakalahi, *attachment 1*, kolomu 2 fakamuimui ‘oku h ai pea ‘oku fakalotomamahi foki ‘a e ngaahi tolotoloi ko eni ‘o e ng ué he kuo to e ‘alu hake ai ‘a e fakamole ki Teufaiva ‘aki ‘a e pa’ana Tonga ‘e 3 miliona, makatu’unga mei he faikehekehe ‘i he fetongi pa’angá pea peh ki he ngaahi totongi ‘o e koloa mo hono feleti, *cost of goods and freight*.

➤ **T sema 2015 – fakapaaki ‘e he Pal mia ha ongoongo fakaloloma,**

Me’apango na’e ‘ikai tali ‘e he Pal mia ‘a e ngaahi ng ue fekau’aki mo e langa mo e fakalelei ‘o Teufaiva ‘o iku ai ke ta’ofi mo hono fili ‘o e kautaha *Creative Space Ltd*. ‘ikai ngata aí kae to e feinga ke fakam l l o’i ‘a e Sea ‘o e K miti Fokotu’utu’u mo e Fakalelei ‘o e Sipoti 2019, Sevele, mo e kau ng ue pea peh ki he’ene feinga ha tokoni fakapa’anga mei Papua Niukini mo e ngaahi ng ue kehe p kau ai mo ‘ene fili ki ha taha ke ne tokanga’i mo pule’i ‘a e ng ue.

➤ **Sanuali – 2016 ki Sanuali – 2017 – te’eki p ha ng ue kuo fakahoko mo kamata.**

Talu mei Sanuali ‘o e ta’u kuo ‘osí mo e hoko ‘a e Pal mia ‘o Sea ‘i he ngaahi komiti ko ia ‘a e *AGA* mo e *GFC*, pea mo e kau fale’i fakatekinikale, *Government Technical Advisory Committee*, me’apango ‘oku te’eki ai p ke kamata ha ng ue pea ko e ongoongo fakamuimui fekau’aki mo Teufaiva, ‘oku kei ‘i he tu’unga palani mo fokotu’utu’u ng ue p , ‘oku ‘i ai mo e ongoongo ‘o peh ‘e t ’uta mai ‘a e Pal mia ‘o Papua Niukini mo ‘ene tokoni he vave ni mai. Pea ko e fakah fakamuimui máf lolotonga ‘o ‘emau fakataha *AGA* he uike kuo ‘osi ‘e kamata ‘a e ngaahi ng ue he vave ni tahá.

Ngaahi fakamasiva ki Tonga ni ko e ‘ikai ke lava ke tau fakalelei’i ‘a Teufaiva.

Koe’uhí ko e ‘ikai ke muimui ‘i he ‘uluaki palaní ne fokotu’utu’u ‘oku ne fakatupu ha to e ngaahi faingata’a kehe pea fakamasiva ki he fonua.

- To e lahi ange ‘a e fakamole ki he ng ue ki Teufaiva fakafuofua ki he pa’anga ‘e 3 miliona,
- Mole ‘a e mon ’ia te tau fakahoko hono talitali ‘o e va’inga mo U lesi neongo ne ‘osi fakahoko mo fakah pea ‘e fakahoko ia ko e s pinga kovi ki ha to e ngaahi va’inga ‘i he kaha’u.
- Mole mo e ngaahi taimi ne mei ng ue’aki ‘e he kau sipotí ki he teuteu mo e fakam lohisino

'i he mala'e va'inga fakaonopooni mo fakavaha'apule'anga.

Mala'e T pulu, mole 'a e ta'u ng ue 'e 2, 2015, 2016, ko e 'ikai ke fai ha tu'utu'uni pau pea ta'emahino p 'e lava 'a e feitu'u fakamuimui tahá, Popua.

'I he fuofua fakataha 'a e K miti Fokotu'utu'u mo Fakalele 'o e Sipoti 2019 mo e Pal mia 'i he kongia ki mu'a 'o e 2015 na'e fakamahino'i mo fakamamafa'i ai ko e fakapotopoto taha ki he t pulu ko hono fakalahi fakal loa, *extension and reconfiguration*, mo fakalelei'i 'a e mala'e t pulu 'o luo 'e 9 'o e kautaha t pulu 'a Tonga 'i Manamo'ui, 'Atele ke a'usia 'a e p 35. Ko e founga ma'ama'a ia pea lahi mo e taimi ke fakahoko 'a e ng ue ke kakato 'a e ng ue lolotonga 'o e 2015, 2016, pea to e ma'ama'a ki hono tauhi mo tokanga'i, kae kehe ko e fakaloloma ko e 'ikai tali 'e he Pal mia 'a e fokotu'utu'u ni pea mole ai 'a e taimi ta'u 'e 2, pea mo 'ene to e feinga 'a'ana ki ha to e ngaahi feitu'u kehekehe ke langa mo fakahoko ai 'a e t pulu 'o anga peh ni.

1. 'Aokalani, Nu'usila. Peh na'a ne 'osi feme'a'aki ki hono mo *Hon. McCully* ke fakahoko ange ki ai.
2. Fisi, peh na'a ne 'osi feme'a'aki ki heni mo Ratu Inoke Kakuobola.
3. Mala'e T pulu Manamo'ui, na'a ne peh ke to e fai p ki Manamo'ui 'i he kongia loto 'o e 2015.
4. Kolisi Tonga, na'e fakahoko mai ke fai ha ng ue fekumi, *feasibility assessment* ke ng ue'aki 'a e kelekele 'o e kolisi lolotonga, na'e 'ikai ke to e hoko atu eni ko e fakafepaki mei he Ako Tutuku 'a e Kolisi.
5. Konga 'o Tufum_hina, na'e peh 'e he Pal mia kuo ne fakataufolofola ki he 'Ene 'Afio ki ha kongia 'o Tufum_hina ka na'e foaki ange 'e he Tu'i 'a e kongia kelekele 'i Kauvai.
6. Mala'e T pulu Manamo'ui, na'a fakafatongia'aki 'a e ongo m mipa mei he k miti tekunikale, K. Taumoepeau, mo 'O. 'Anisi ke na talanoa mo e ma'u kelekele mo e lisi, Sione *Whight* mo Fuiva Kavaliku, pea ke fakah ange 'a e l pooti mo e fokotu'utu' fakapa'anga ke fai hano aofangatuku.
7. Konga 'o Tufum_hina, to e peh 'e he Pal mia ke to e fai ha kole ki he 'Ene 'Afio 'i Tisema, 2016.
8. Popua, ko e fakamuimui tahá eni ko e peh ke fakahoko ki he tafa'aki fakahahake 'o e paaka 'i Popua pea ko hono tu'o 8 ia 'a e feliuliaki 'i he mala'e t pulu p .

Na'e fakah foki 'e he Pal mia 'e ma'ama'a ange 'a e langa ko eni 'o e mala'e t pulu fo'ou 'i Popua 'o fakahoa ki he ngaahi ng ue fakalahi ki he mala'e t pulu Manamo'ui. 'Oku faingata'a ke fai ha tui ki heni pea te'eki foki ha pepa ng ue ke fakaikiiki ai 'a e ng ue ni, *feasibility study*, te'eki lau ki heni ha ngaahi ola kovi ki he ' takai.

Ko e halanga mo e founa ng ue ta'efakapapau'i mo veiveiua mo e ngaahi toloi kuo ma lave ki ai 'oku ne fakah a'i mai 'a e me'a lalahi ko eni.

- Ko e 'ikai malava ke fakahoko ha tu'utu'uni pau 'i ha taimi pau.
- ta'epau p 'oku loto mo'oni 'a e Pule'anga ke tau fakahoko 'a e sipoti 2019.

'Ikai ke faka'apa'apa mo muimui ki he pule 'a e Lao:

Ko e taha 'o e ngaahi makatu'unga ...

<005>

Taimi: 1030-1040

Kalake T pile : ... t kia'anga 'o e ng ue mo e teuteu ki he sipoti. Ko e hokohoko feinga k ia 'a e Pal mia ke kaunoa he ng ue 'a e K miti Fokotu'utu'u mo Fakalele Sipoti 2019, K miti Sipoti Fakafonua 'a Tongá, *TASANOC*, pea mo e kosilio Sipoti a e Pasifiki, 'a ia kuo tukup mo poupouki ai a e Pule'anga tonga, mo 'ena aleapau.

'Oku hokohoko atu 'a e taukave'i mo malanga'i 'e he Pal mia 'a e pule lelei ki he K miti fokotu'utu'u mo fakalele 'o e Sipoti 2019, *TASANOC*, *AGA*, mo e *GFC*, ka 'oku fehalingahangai ia mo 'ene fokotu'utu'u ng ue mo 'ene ngaahi alea mo e ngaahi kupu fekau'aki ni.

'Oku fakapipiki atu foki, attachment to, 'a e tatau 'o e tohi mei he Palesiteni 'o e *TASANOC*, ko 'ene tali ki he tohi 'a e Pal mia, 'aho 10 'o Novema, 2016, mo fakamamafa'i 'a e mahu'inga ke pukepuke 'a e tefito'i tui 'o e pule lelei, angatonú, mo e taki lelei 'i he Pule'anga, 'aki 'a e faka'apa'apa mo e muimui ki he pule 'a e Lao, 'a ia 'oku te'eki fai eni ia 'e he Pal miá.

Ko e ongo kaveinga kuo ma lave ki ai, pea mo e tatau 'o e ongo tohi *attachment 3 & 4*, 'oku ne fakah mahino ai 'a e ta'efieauna, mo e ta'efie'ulutukua 'a e Pal mia, pea ke fai p 'o fakatatau mo 'ene fakakaukau, neongo ai 'a e pule 'a e Laó. Ko e tohi 'a e Pal mia, 'aho 10 Novema, 2016, 'oku 'ikai malava ke tufa atu he 'oku lolotonga fakahoko ki ai 'a e ng ue faka-Lao 'i he Fakamaau'anga Lahí, pea 'ikai lava ai ke alea'i 'itu'a mei he Fakamaa'uangá.

KO HA HALANGA KE TAU LAKA AI KIMU'A

Na'e lele lelei mai 'a e ngaahi kupu fekau'aki kuo ma lave ki ai 'i 'olungá, kae toki t lungá e h mai 'a e Pal mia 'o kamata ke kaunoa mo fai tu'utu'uni, mo ne peh na'e 'ikai ke kau 'a e Sipoti 2019 ia he'ene palani ng ue, pea 'oku 'ikai tui ia ki he Lao Fakalele 'o e Sipoti Pasifiki 'o e 2013, *Pacific Games Organizing Act* 2013, pea kau ai mo 'ene ta'etali 'a e founa hono filifili 'a e K miti na'e fokotu'utu'u 'e he Pule'anga kimu'a. 'Ikai foki ke ne manatu'i, ko e foaki mai ko ia 'o e Sipoti 2019 ki he K miti Sipoti Fakafonua 'a Tongá, *TASANOC* na'e makatu'unga ia 'i he aleapau ne fakapapau'i ai 'e he Pule'anga Tongá, te ne fua 'a e ngaahi fakapa'angá, 'o langa mo fakalele 'a e sipoti 'o e 2019, pea ko e fatongia ia 'o e Pule'angá, ke nau poupou mo tukup ke fakahoko.

Ko e me'a pango ia ko e ngaahi 'uhinga 'o hono toloi 'o e ngaahi ng ue ki he mala'e Teufaivá pea peh ki he fakalelei ki he mala'e t pulú. 'Oku mahino p ko e kaungatonu 'a e Pal mia ki he fai tu'utu'uni. Kapau 'e 'ikai ke mavahe mo 'ikai ke kau he ngaahi ng ue ki he sipotí, pea 'e mahino p , 'e 'ikai ke mateuteu 'a Tonga ki he fakahoko 'a e sipotí.

Ko e sitepu hokó, 'oku fokotu'u atu ke fakapapau'i 'e malava ke hokohoko lelei atu 'a e ng ue ki he teuteu ki he sipoti ko hano fili mo fokotu'u *appoint*, 'o ha 'Eiki Minisit ke taafataha p ki he sipoti. *Games Minister*. Pea ke foaki foki kiate ia 'a e ngaahi mafai mo e pule ke lava 'o feng ue'aki v ofi mo e ngaahi kupu fekau'akí, kau ai 'a e *TASANOC*, K miti Fokotu'utu'u mo Fakalele Sipoti 2019, mo e ngaahi va'a feng ue'aki hono kotoa. 'Oku mahu'inga foki, pe ko hai 'e fili mo fokotu'u ki he lakanga ni, ke fakapapau'i ko e toko taha ko iá 'oku ne poupu kakato mo tukup , mo ng ue ke lava ke tau fakahoko lelei 'a e sipoti 2019.

Faka'apa'apa atu,
Lord Tupou, Palesitani - *TASANOC*,
Lord Sevele 'o Vailahi, - *Sea Organizing*.

M l Sea.

'Eiki Sea : M l . Ko ia Hou'eiki, 'oku ou peh ke tukuhifo ia ki lalo ki he taimi 'e fai ai e *discussion* mo e alea'i 'a e 5.2. Ko e faka'osí p , koe'uhí 'oku lahi 'a e ngaahi fetu'utaki mai 'a e *vote of no confidence*. Pea 'oku 'ikai ke 'ilo pe kohai ia na'a ne fakahoko ki he letiú. 'Oku fu'u hala 'aupito ho'omou ongoongó. Ka toki fakahoko mai ha me'a kiate au, pea te u toki fakahoko atu, pea ko e mo'oní ia. Kae tuku e 'o t naki mai e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke fekau'aki pea. Pea ko ia, ko e taimi 'e fakahoko mai e me'a ko iá, pea 'e fakahoko atu kia kimoutolu. Pea ko ia, mou faka'ehi'ehi mei he ngaahi talanoa loí. Ko e ng ue 'a e Fale ko ení 'oku fai 'i he mo'oni mo e totonu, pea 'ave e ongoongó ke mo'oni pea to e totonu. Ko ia, Hou'eiki, ko 'etau 'as nita ena kuo 'oatu, pea tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato : Tapu pea mo e 'Eiki Pal mia 'o Tongá, peh ki he 'Eiki Tokoni Pal miá, Kau Minisit 'o e Kapineti. Fakatapu ki he kau Hou'eiki N pele, pea peh foki ki he Kau Fakafofonga e Kakaí. M l mu'a e kei fakalaum lie 'a langi, tau a'usia ai e fu'u t puaki ko eni, kuo t hotau vai ki hotau fonua, pea kuo fiefia e me'a mo'ui kotoa p , kae tautautefito ki he fa'u fisifisimu'a 'a e Ta'eh maí. Fa'ahinga e tangatá. 'A ia kuo tau a'u mai ki he pongipongi ko eni, pea tuku mu'a ke u 'oatu ha ki'i kongá ke tau ki'i fakataumu'a p ki ai 'etau folau. Tau ma'u p ha laum lie lelei. Ko e ki'i fakah eni kuo 'omi kia kitatolu he folofola ko ení. Fekau'aki pea mo hotau ngaahi fatongia. Mala'ia 'akinautolu 'oku fokotu'u ha ngaahi Lao 'oku ta'em 'oni'oni. Pea 'oku nau tohi 'a e Lao fakamamahi, 'a ia kuo nau fa'u, koe'uhí ke nau ta'ofi ai 'a e fakamaau totonu meiate kinautolu 'oku faingata'a'ia, pea fa'ao 'a e totonu mei hoku kakai 'oku masiva, koe'uhí ko 'enau kaiha'a mei he kau uitou, pea koe'uhí ke nau kaiha'a mei he tamai mate.

'E Hou'eiki, ko e ki'i kongá p eni 'eku me'atokoni faka'ahó, kuo u vahevahe atu ke tau fe'inasi'aki, ke fakatonutonu'aki 'etau fonongá. Pea 'oku ou tui ko 'etau 'as nita te tau kamata p 'i he kongá ko eni, 'a ia ko e Fakafofonga Niua na'e kei fakahoko 'ene me'a maí. Pea 'oku ou tui na'a mou mea'i p Hou'eiki, na'e 'i ai 'etau fokotu'u 'i he lolotonga p 'etau alea'i 'a e kupu

ko eni, 'e he Vava'u 16, fekau'aki, kuo mou 'osi mea'i p 'a e me'a ko na'e me'a ki ai, pea mo 'ene fokotu'ú. Ko e fokotu'u atu eni ia ki he fo'i sino'i pa'anga, na'e 'ikai ke kau ia 'i he Patiseti. Pea na'e pou pou, pea 'oku ou fokotu'u atu ke tau p loti, ka tau toki hoko atu ki hono alea'i 'o e kongá ko eni.

Lord Fusitu'a : Sea, fakamolemole. Ko e kole atú ke toe fakama'ala'ala mai 'a e fo'i fokotu'ú. Ko e fo'i fokotu'u ko ke 'omai 'a e 20 miliona ki Niuafou. Ko ia 'oku 'uhinga ki ai e

Sea K miti Kakato : To e me'a mai angé, Hou'eiki.

Lord Fusitu'a : Ko e fokotu'u ko ke 'omai e 20 miliona ki Niuafou, 'a na'e fokotu'ú

Sea K miti Kakato : Na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u peh . Kapau 'e toki 'i ai p ha miniti ke toki fakatonutonu mai 'e he Kalake.

Lord Fusitu'a : Pe'i to e ki'i fakama'ala'ala mai mu'a 'a e fokotu'ú, 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : 'Oku ou tui ko e kongá p eni 'oku ou 'oatu. Ko e talanoa p eni 'i he hulu ko 'o e lipooti fakata'u 'a e Minisit T naki Pa'anga Tuhau.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e 'Eiki Sea, pea tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea, kae'uma' e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki e Falé, Sea. Tau fakafeta'i p he t hotau vai, Sea. Ka 'oku 'ikai ke 'uhinga e fo'i hulu ia 'aneafi, ko e t hatau vai ai ke tau vahe. 'Oku ou ki'i fakamanatu atu p , Sea, 'a e order. Ko e me'a 'oku 'as nita'í, ko e Fakamatala Fakata'u 15/16 'a e Potung ue Pa'angá. 'Oku ou kole ke tau fakakakato e ng ue ko iá, pea ka toki 'i ai leva ha ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea fel ve'i mo ia, ko e toki taimi kehe ia. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : Me'a mai e Fika 1, N pele 'o Vava'u.

Lord Tu'i' fitu : M l 'aupito Sea e fakalaum lie lelei e Feitu'u na. Ko e Fale ni foki 'oku 'i ai hono Tu'utu'uni. Pea ka fai hano fakamamafa'i ha me'a, pau p 'oku makatu'unga 'i he h e fa'unga 'o ha me'a. Fie lave'i p 'e he motu'a ni e ngaahi ma'u fakah 'i he Tohi Tapu....

<006>

Taimi: 1040-1050

Lord Tu'i' fitu: Fie ma'u he motu'a ni ke 'omai p ko e h e tohi he Fuakava motu'a, na'a faifai kuo to e ua'aki e lea 'a e Fale ha taha p he kau pal fita ki'i fepakipaki ia Sea, ko e fu'u Tohitapu ena ia kuo fakam nava'i ko e Tohitapu k toa, ka 'oku ou kole atu p mo e toenga 'o e fonua Feitu'u na, 'Otua mo Tonga ko hoku Tofi'a, mai p ko e tohi he fuakava motu'a, p ko e Tohi S nesi, p ko e 'Ekisoto, p ko e Levitiko.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Nopele.

Fakam l 'ia ng ue lelei Potung ue T naki Pa'anga Tukupau

Lord Tu'i' fitu: Pea ko hono ua p , ko e fai p ki'i hoha'a ki ho ' senita Sea, ko u fakam l ki he Minisit T naki Tukupau 'a e ola lelei 'a e ng ue ni, pea 'oku napangapangam lie ai 'a e fakam nava'i hake he Pule'anga 'a e tu'u 'a e ngaahi h h a tatau 'e ne ngaahi fokotu'utu'u fakalalakaka, pea 'oku ou fakam l atu ki he 'Eiki Minisit , potung ue eni lahi hono, fa'a me'a'aki he Pal mia 'o e 'aho ni, he ta'u 'e 14 kuohili na'e lahi 'a e 'auhia noa'ia 'a e pa'anga, kae fu'u nofo e fonua 'i he ngaahi pa'anga mei muli 'i he tokoni pea tau t kina mai ai hang ko e ngaahi af ko eni he tafa'aki faka-Tokelau.

'Oku ou fiefia p au he'eku hanga hake he uike kuo'osi Sea 'i he polokalama 'a e 'Eiki Minisit Ako lolotonga ia 'ene kei Minisit Fakalotofonua & Minisit Mo'ui, fiefia lahi 'a'aku he feng ue'aki lelei 'a e ngaahi kupu 'a e va'a 'a e Pule'anga ke poupouaki 'a e nofo 'a e ' takai 'a e fonua, a'u p ki he *community*, pea u lave'i ai na'e foaki ai 'a e me'alele fo'ou ko e tokoni ki he falemahaki ko eni 'o Mu'a mo Tatakamotonga ko vahe Hahake k toa eni, lave'i p he motu'a ni, ko e anga ia 'o e fokotu'utu'u ng ue 'a e Minisit Mo'ui 'a e 'aho ni, pea mo e Minisit Mo'ui ki mu'a atu, na'a ku ki'i h loto atu p au, 'alu au p au 'o pukepuke p , he 'oku maau p 'enua palani 'anautolu, ko e falemahaki fakak toa ia 'o Hahake, ko e me'a'ofa ia 'a Siaina, t mai ki he vaheloto ki Vain , fakatotofu lelei e ng ue 'a e potung ue, pea ko e tokoni ko eni na'e fai 'a e feng ue'aki lelei, tapu p mo e 'Eiki Minisit k ko e Fakafofonga 'ilonga ai 'a e ng ue lelei hono siofi e ng ue ke tafi ke faingam lie mo'ui hang ko e finangalo 'o e Tu'i ...k 'ikai ke 'i ai ha mo'ui h e 'aonga 'etau ako 'oku 'ikai ha mo'ui lelei. Pea 'oku peh 'eku fiefia he'eku hanga atu, k ko 'eku tokanga ki he t naki tukupau.

Na'e fai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni he ta'u kuo'osi, fekau'aki mo e tute e 'asikilimi, tapu p mo e 'Eiki Minisit Mo'ui 'oku kau ia he ngaahi kongokonga ia 'oku fakatu'ut maki ki he'etau mo'ui hang ko e *NCD* p ko e tau'i e mahaki 'ikai ke pipihi, 'oku ou kole atu, kole ki he Minisit T naki Tute, 'e lava 'i he ngaahi mafai 'o e Potung ue Mo'ui mo e ngaahi lao kuo fakapaasi he Fale ni fekau'aki mo e ngaahi tute ko ena he tapaka, kava m lohi mo e ngaahi me'atokoni, 'a ia eni ia 'oku tau hokohoko ai, ke 'oange ha 'inasi ia 'a e Potung ue Mo'ui, ko Vava'u ena 'oku m l p 'ene kei m nava ko e ng ue lelei 'a e 'Eiki Minisit , Ha'apai te'eki ke mahino hono falemahaki, ko e ngaahi kupu ki tahi he fanga ki'i 'otu motu, 'ikai hano fanga ki'i vaka ke fakakakato, pea 'oku ou tui, 'oku ou tui atu ki he Pule'anga, lahi e pa'anga kuo tau t naki mei he tukupau mei he kakai, fakafoki ha kongak ke feinga'i hake 'a e mo'ui, he 'oku makatu'unga ha lao 'oku fakapaasi he t naki tukupau ko e tau'i 'a e mahaki 'ikai ke pipihi pea ko e fakam l ki he Minisit Fakalotofonua 'a e feng ue'aki ho potung ue mo e Potung ue Mo'ui, t 'oku malava p ke peh ho Pule'anga ko e lava ena 'o fakam nava 'a e kakai, m l ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l 'oku ou fakam l 'aupito ki he N pele Vava'u ngaahi me'a 'oku ne 'omi ki hotau Fale, kae tuku p mu'a ke u ki'i tali atu kae toki malanga 'a Vava'u 16 pea toki hoko mai 'a Niua. Ko e lea foki ia 'a e 'Eiki, " ko 'eku lea p ko 'eku le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki 'oku kei tatau ai p ", pea kapau 'oku mou lavea 'i he ki'i me'akai faka'aho, me'atokoni faka'aho 'oku ou 'oatu tau liliu ki he me'a ko ko 'oku fakahinohino mai 'i he ki'i folofola ko eni 'oku ou lave atu ki ai.

K taki 'e Niua kae 'omi mu'a 'a Vava'u he na'e 'i ai 'a e ki'i tu'utu'u ni p na'e fai he Sea K miti Kakato ki mu'a k 'i ai ha fie ma'u 'a Vava'u 15 pea tau faka'apa'apa'i 'oange 'ene fie ma'u, me'a mai Vava'u 15.

Fokotu'u 'oua ngaue'aki e p loti 'a e Falé kae ngaue'aki 'a e Lao

S miu Vaipulu: M l Sea, tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki K miti Kakato, 'e Sea 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he ngaahi fokotu'u, 'oku ou tui ko ho 'asenita Sea ko e l pooti 'a e potung ue, 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he fatongia ia 'o Vava'u 16 ke tuku atu 'ene faka'amu, pea 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e founa ng ue 'a e Pule'anga ki hono vahe'i ha pa'anga, 'oku ou kole ke 'oua 'e ng ue'aki 'a e p loti he Fale kae ng ue'aki 'a e lao, kuo tuku atu 'a e fakakaukau toki fakakaukau'i ia 'e he Pule'anga, tuku mai 'a e l pooti ia ke fai ai 'a e feme'a'aki 'a e Hou'eiki, 'oku ou kole p ki hoku kaung Fakafofonga kapau te ne tali pea 'ai ha fokotu'u, koe'uh ke fa'u mai ha lao ke vahe'i 'a e pa'anga ko ia he 'oku 'osi ngata 'a e *budget*, manatu'i ia, 'oua te tau 'ai ke hanga he Fale 'o tu'utu'uni 'iate ia ta'efa'u mo fou 'i he founa fakalao mo e founa totonu Sea, ko ia 'i he'ene peh tuku atu p Sea, 'oku 'i ai p hono founa ke 'ai'aki e pa'anga ko ia, m l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l me'a mai 'a Niua, Fakafofonga Niua pea toki me'a mai 'a e N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai Sea fakamolemole ko 'eku fie tokoni atu p au ia ki he Feitu'u na he me'a ko 'oku me'a'aki he Fakafofonga ko mei...

Sea K miti Kakato: Sai p kae me'a mai 'a Niua pea ke toki tokoni mai ai ka u toki tali atu au

Lord Tu'ilakepa: M l

Fokotu'u ke tali L pooti Fakata'u Potung ue Tanaki Pa'anga Tukahau

Fe'ao Vakati: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato, Sea ko e ki'i fakahoha'a nounou p ke fakalavalava 'a e fakahoha'a na'e fakahoko he motu'a ni 'aneafi, ko e fekau'aki p eni Sea pea mo e ng ue lelei ko eni kuo fakahoko he 'Eiki Minisit ki he T naki Pa'anga kae 'uma' 'ene CEO Sea, 'oku ou tui p Sea tukukehe ange 'a e ngaahi tafa'aki kehekehe 'a e vakai ko pea mei ai, 'oku fakahoko lelei 'aupito 'a e fatongia ko eni, pea 'i he ola ko eni 'oku t naki ai 'a e fu'u silini lahi 'aupito ke fakahoko'aki 'a e fatongia ko 'a e Pule'anga ki he fonua, pea hang ko e me'a ko na'e faka'amu ki ai 'a Vava'u 16 'e Sea pou pou 'a e motu'a ni Sea, k 'oku ou tui p 'oku to e 'i ai p mo e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ki he ngaahi hala, pea u lave'i p na'e 'osi 'i ai mo e ngaahi 'imeili na'e 'omai 'i ai mo e kau ' 'ofisa takitaha 'i he potung ue ko 'a e MOI 'osi vahe mai ke takitaha tokanga'i 'a e v henga takitaha, 'o kau ai si'i ongo Niua, pea peh p Sea 'a e fiefia lahi 'i he motu'a ni, he ng ue lelei lahi na'e fai he CEO ko 'a e potung ue kae 'uma' 'a e kau Minisit , 'Eiki Sea 'ikai ko ha me'a faingofua ke lava 'o t naki 'a e fu'u silini lahi ko eni pea to e 'ova foki, 'oku peh p 'a e faka'amu Sea ke hokohoko peh atu p , neongo 'a e lau ko 'a e lahi 'a e tukuhau Sea, ko e ng ue p ia 'oku pau ke fai ko e ng ue p 'oku pau ke fai neongo p ko e h e taimi 'oku ki'i 'ova ai, ko 'eku lave'i 'oku 'i ai 'a e ngaahi totongi 'oku holo tautautefito ki he tute 'a e fanga ki'i puha mo e ' me'a peh 'o

makatu'unga ai 'a e lahi 'a e to e h mai ko 'a e ngaahi koloa, neongo 'oku h mai ai p mo e kau fea mo e ngaahi ' me'a peh , k kapau 'oku me'a p Sea, 'oku hang ko 'oku ki'i to'ulu pe m 'ui'ui mai 'a e 'ikon mika 'o e fonua, makatu'unga 'i he ngaahi holo mo e ngaahi fokotu'utu' 'oku fai 'i he ' tafa'aki ko eni, neongo mahalo 'i he tafa'aki 'e taha 'oku hiki hake 'a e tukuhau 'a e fanga ki'i me'a 'e ni'ihii, k 'i he fakak toa Sea 'oku ou fakam l 'ia 'a e ng ue lahi 'oku fakahoko 'e he Minisit kae 'uma' 'a e CEO mo e kau ng ue 'o e Kasitomu pea 'oku ou fokotu' u atu ke tau tali 'a e l pooti ko eni Sea.

Sea K miti Kakato: M l me'a mai 'a e Hou'eiki N pele Fika 2 'o Vava'u

Lord Tu'ilakepa: M l Sea, 'oku ou loto p au ke tau fakafoki p ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 15 ko 'o Vava'u koe'uh p Sea 'oku fai 'a e tokanga he Fale ni, pea 'oku ou lave'i p 'oku ou fanongo mai ki he'etau Tohi Tu'utu'uni pea 'oku ou fiu au hono fakakaukau'i p ko f ko 'a e me'a na'a ku p loti ai ke liliu e fika mo e miniti 'e 20 ki he miniti 'e 10 'Eiki Sea, koe'uh 'oku fo'ou 'a e Tohi Tu'utu'uni p 'oku kei 'i ai 'a e ngaahi me'a ko eni, k 'i ai ha taha 'oku ne fai ha fokotu' u pea poupu'i 'Eiki Sea pea 'oku tonu 'aupito 'aupito 'a e faifatongia 'a e Feitu'u na ke fokotu'u mai...

<007>

Taimi: 1050-1100

Lord Tu'ilakepa: ..koe'uhi p ko mautolu kau m mipa ke mau tokanga ki he'emaui fa'a poupu noa'ia 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko hono poupu'i 'oku 'i he Tohi Tu'utu'uni 'o hang ko e fokotu' u ngutu na'e fai 'e he Fakafofonga Fika 16 'aneafi, pea poupu'i 'e he Fakafofonga mei Niua. Ka 'i he lau ko ia 'a e Tohi Tu'utu'uni 'io 'oku 'i he fatongia 'o e Feitu'u na pea na'a ke nouti 'aneafi 'o a'u mai ki he 'aho ni. Pea ko e fokotu' u 'oku 'omai 'e he Fakafofonga Fika 16, 'oku ou 'oatu p 'e au 'Eiki Sea ke fakatokanga'i 'e he Feitu'u na tonu pasika 'i he lau ia 'a e motu'a ni, 'a e Feitu'u na, ho'o fai tu'utu'uni he pongipongi ni ke p loti'i. Hang 'oku toki hahaka 'a e Pule'angá mo kimautolu ke ta'ofi ho'o fai tu'utu'uni 'Eiki Sea koe'uhí 'oku taumu'a 'a e silini ko eni ki he ngaahi fatongia kehekehe 'i he Pule'anga. Ka koe'uhí 'oku mea'i 'e he kakai 'o e fonua 'oku 'i ai e s niti, pea ko e 'uhinga ia 'o e kolé 'Eiki Sea. Tau fakafeta'i 'oku 'i heni 'a e 'Eiki Minisit ko ia ki he Ngaahi Ng ue Lalahi. 'Oku 'ikai p fu'u loko fai ha to e tanu ia ha hala, pea ko e me'a ia ko 'oku fai ai 'a e kole mei he 'Eiki Fakafofonga Fika 16 ke 'ai ha s niti 'o vahe'i 'Eiki Minisit ki he tafa'aki ko ia. 'O tatau p 'a Vava'u, Ha'apai, tautautefito ki 'Eua mahalo ko e luoluo lahi tahá ia. Ngoto'umu 'a Vava'u, kae to e ki'i luo lalahi ange 'a 'Eua 'Eiki Sea. Ka 'oku tau faka'amú 'Eiki Sea ke fai ha nga'unu. 'Oku mou me'a ki he fanongo ki he fakamatala 'o e sipotí, fakamamahi 'etau fanongo ki ai. Koe'uhí na'e totonu ke fai 'a e ng ue. Tau a'u mai eni ki ha tu'unga, 'oku 'omai 'e he Fakafofonga Fika 16 'a e mo'oni'i me'a 'oku hoko 'i Vava'u 'Eiki Sea.

Mau toki foki mai mei Vava'u 'i T sema 'Eiki Sea he Uike Lotú, faka'ofa 'aupito 'aupito 'a e vahefonua, kae hili ko íá 'oku 'i ai p mahalo 'a e s niti. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha s niti 'oku ou 'ai p Sea ke ke fakatokanga'i ange, 'a e me'a na'e fokotu' u mai 'e he Fakafofonga Fika 16 'o Vava'ú, pea na'e fai 'a e poupu ki ai. 'Oku ou 'oatu p ki he Feitu'u na ke fai ha 'o tu'utu'uni. Kae 'ai ke fei mo nga'unu ke fai ha ng ue ki he langa fakalalaka 'i he fonua ni. 'Eiki Pal mia,

'oku fu'u lahilahi 'a e talanoa'i 'a e me'a ko e liliu. Ko e liliu ia, te tau hokohoko atu p kitautolu ki he liliu, pea 'e 'ikai ke useia 'a e liliu ia. Ka hoko, ko e finangalo ia 'o e 'Otua. Ko e kakaí 'oku faingat 'ia pea 'oku 'alu ke lalalalahi 'Eiki Sea, 'a e faingat 'ia 'a e kakaí 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku tau lava 'o mamata ki aí, pea tau sio pea pau ange ia, he 'oku lava ke ... hala ko e me'a ki he vakapuna 'Eiki Sea ko e me'a ki he vakapuna 'oku tau faingat 'ia fu'u mamafa....

Sea K miti Kakato: K taki mu'a Fakafofonga te tau toki a'u kitautolu ki he sipoti 'i he 5.3. K taki me'a mai p 'i he Tukahau.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko 'ene 'omai ko ení 'oku hanga leva 'e he Minisit 'o vahevahe 'a e pa'anga ko iá p 'oku 'alu ki f . 'E 'alu ki he sipotí, 'alu ki he hala Pule'angá, hiki 'etau loló, mamafa ange kimautolu 'i Vava'u. Pea ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e kole mei he Fakafofonga Fika 16. 'I he peesi na'a ne 'ohake 'aneafí, mo'oni 'aupito. 7 'a e ta'u 'e taha, 19 'a e ta'u 'e taha, 14 'a e ta'u ko eni 15/16 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku fai hono fakatokanga'i 'i he pongipongi ni 'Eiki Sea, 'ou fakam l atu au ho'o fakam 'opo'opo ho'o ng ue 'aneafi, tonu 'aupito. 'Oku ou kole fakamolemole p au ki he Fakafofonga Fika 15 koe'uhi ko 'eku 'ohake 'a e me'a ko eni. Ka ko u fakatokanga'i he 'oku tau fiema'u ke nga'unu ha ng ue, tu'unga he t naki pa'anga ko eni 'oku fai 'e he 'Eiki Minisit ko eni. Ta'u kuo 'osi na'a tau tali p ke langa hono fale fe'unga mo e 3 miliona. Fu'u fale ke nau me'a ai mo e kau ng ue 'o fai 'enau t naki pa'anga mei he uma 'o e kakaí 'o e fonuá 'Eiki Sea, ko e me'a ia 'oku ongo taha 'a e kole atu 'aneafi pea pou pou'i pea talamai he pongipongi ni 'ai ke fakapotopoto ange 'etau kole. 'Oku fakapotopoto he 'oku fai 'i loto he tu'unga 'oku me'a heni 'a e 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit mo e kotoa 'o e fale 'o e Hou'eiki 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: 'Eiki Sea ka u ki'i tokoni p ki he Hou'eiki.

Sea K miti Kakato: 'Oku tali 'a e tokoni?

Lord Tu'ilakepa: 'Oku lelei Sea, kapau 'e tonu, 'oku ou sai'ia ai.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Fale ni. Sea ko e ki'i fie tokoni p ki he hou'eiki. Ko e pa'anga eni ia na'e ngata ia 'i he 'aho 30 'o Sune ta'u kuo 'osi. 'A ia ko e 'omai p eni ia ke mea'i 'e he Hou'eiki. Ko e vahevahe ko ia 'o e fo'i keké na'e 'osi fai ia 'i he ta'u kuo 'osi, 'a eni ko e 'oku ng ue'i 'i he taimi ni. Ka ko u tui 'oku ou fiu he feinga ke u faka'ilonga atu ki he 'Eiki Minisit ke me'a hake ki 'olunga 'o talamai, 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga lahi peh ia he pangik he kuo 'osi ia hono vahe atu ki he ngaahi ngata fatongia 'o e Pule'anga. Te u toki foki mai ki ai Sea 'o fakam 'opo'opo 'anai, ka ko 'eku tokoní p ia. M l .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea mo'oni 'aupito. Ko e 162, ko ia ko 'oku 'osi vahevahe ki he me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Minisit . Ko e hulu 14, 'oku te'eki ai ke vahvahe ia 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 40 miliona.

Lord Tu'ilakepa: T naki k toa 'a e 14 mo e 19 mo e 7 'o ma'u 'a e 40 miliona na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga ko Fika 16 'Eiki Sea. Mo'oni 'aupito 'aupito 'a e me'a na'e me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisit ..

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: To e ki'i tokoni atu p 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Tali 'a e tokoní.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Ko e tokoní 'Eiki Sea tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale Ko e Patiseti ko ki he t naki pa'anga ko pea ma'a e Pule'angá, ko e kongá lahi 'oku t naki 'e he potung ue e motu'a ko eni. Ka 'oku 'i ai mo e lau miliona ia 'oku fakafatongia'i'aki 'a e ngaahi kupu kehekehe ko 'o e Pule'anga. Tau peh , hang ko e Potung ue Mo'uf, neongo p 'oku si'isi'i 'a e ki'i s niti aí, ko e Potung ue Ngoué, ko e Saveá, mo e h fua 'a e ngaahi... 'Oku lau miliona 'a e pa'anga 'oku 'oange ke nau t naki mai. Ko e t nounou ko iá fakapalanisi 'aki ia 'a e ki'i hulu ko . 'A ia 'oku 'osi ange iá 'oku na fen pasi p . 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u hulu peh ia. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l Minisit .

Lord Tu'ilakepa: Sea ko e fo'i fakamatala fo'ou kuo u fanongo ki ai. Fo'i fakamatala fo'ou taha eni 'o e 2017, ka 'oku tau kamata'aki. 'Oku 'ikai ke tau kamata mo Sihova, 'oku tau kamata'aki 'a e fakamatala 'a e 'Eiki Minisit ko eni. 'Oku 'ikai ke u tui 'Eiki Sea ki he fa'ahinga fakamatala ko ení, he koe'uhí na'e 'ikai ke 'omai ia 'i he 'etau Patiseti lolotongá 'Eiki Sea, pea mo 'etau 'esitimetí ko ia 'o e ta'u kuo 'osí 'Eiki Sea. 'Oku ou kei pukepuke p 'Eiki Sea he 'oku 'aonga ki he 'etau ng ue. Ko e fo'i fakamatala ko ko e toki 'ohake p eni ia 'i he fokotu'u 'a e Fakafofonga Fika 16 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea ke u ki'i tokoni p ki he hou'eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, ko 'eku fakahoko atu p , na'e 'i ai p foki 'emau vahe'i. na'e me'a hake p 'a e Minisit ko 'oku tokanga'i 'a e ngaahi Ng ue Lalahi ki he Polokalama ng ue. Ko u lele mai 'anenaf 'oku lolotonga fai 'a e tanu hala 'i homau feitu'u he ngaahi fo'i hala ko ia. 'Oku ou tui p na'a 'oku peh p 'a Tongatapu ni mo Vava'u. Ko e fo'i hala lahi foki eni.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit ko e tanu 'a e hala 'alu ki Vaotu'u? P ko e ..

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e fo'i hala Hihifo, 'a 'oku lele ko 'i Sia'atoutai 'a e fo'i hala ko ia. Ko 'eku 'ai p koe'uhi 'e toki me'a atu 'a e 'Eiki Minisit mau 'osi tali 'e mautolu. Ko e 5 miliona tupu kuo mau 'osi lava 'oatu ki he ngaahi *contract*. Kapau 'e toki me'a atu p 'a e 'Eiki Minisit . Ko e Falaite kuo 'osí, na'a mau to e tali ke 'oatu pea mo e 1 miliona. Ko 'eku 'ai p 'aku na'a ko e 'uhinga 'a e ngaahi kamata tanu ko eni kuo kamata atu 'a Vavau ia, na'a kuo nau 'alu fakataha he taimi ni, kae 'ikai ke mou mea'i. Ka koe'uhí ko e 'oatu p he ko e ta'u fakapa'anga ka hoko 'e toki fakalahi'i mai. 'Oku fai 'a e tokanga mavahe pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi ng ue ki he kupu fekau'aki koe'uhi ke tau tanu hotau ngaahi hala. Sea koe'uhi 'oku mahino p ko

ho'omou feme'a'akí koe'uhi ko e ki 'utá, mo e ngaahio me'a ko íá ki he ngaahi ng ue. Kai kehe, ko e anga ia 'o e tu'unga, ka tau toki foki mai ai ki he polokalama ko eni. Koe'uhi ka mau 'o fai 'a e feingá koe'uhi ki he ngaahi tanu halá mo e ngaahi me'a ke fai mo fakahoko Eiki Sea m l .

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Tapu mo e Eiki Sea. Ko e hokohoko atu p hono monomono atu 'a e me'a ko eni ko na'e me'a atu ki ai 'a e Eiki Minisit Pa'anga. Ko e fakatonutonu p 'a e 'Eiki N pele, 'oku lolotonga lele p 'a e polokalama tanu hala 'a e Potung ue. 'Oku 'ikai ke peh ia ke peh 'oku 'ikai ke fai ha ng ue ki ai, ki he tanu hala. Ko e h mai 'a e motu'a ni, hang na'e ki'i tu'u 'etau polokalamá koe'uhi p foki ko 'etau fakanofonofo ko eni 'etau ngaahi Potung ué he taimi ko ia. Pea fai leva 'a e palaní pea 'oku fakahoko. 'A ia ko e me'a ko 'oku lele ko he taimi ní, 'oku pau ke fakaongoongo 'a e Potung ue tanu halá ia ki he ngaahi kupu feng ue'aki. 'a ia 'oku pau ke 'i ai 'a e fakaongoongo ki he *Procurement*, fakaongoongo ki he Patiseti, fakaongoongo... pea 'oku tau laka fakataha atu p . Tau t p mo laka 'o a'u mai ki he 'aho ni lava atu 'a e m hina 'e 6 ko eni kuo tau sio mata kuo kamata hono tanu hotau ngaahi hala pea 'oku tau faka'amu 'e hokohoko atu p 'o lele p 'i matangi 'o 'oua 'e toe tu'u. Kae hang ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá, ko eni 'oku to e fakaivia mai, mo ha to e ngaahi silini 'oku to e lahilahi ange, ke fakakakato hotau ngaahi fatongia hang ko e ngaahi fie ma'u ko ia mei he ngaahi v henga Fili, ki he lelei hotau ngaahi hala. M l .

Sea K miti Kakato: M l Minisit .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'oku ke me'a ange ki he fofonga lelei 'o e feme'a'akí, koe'uhi 'oku kamata ke ho'ata mai, ko e toki kamata 'o e tanu halá Eiki Sea. 'Oku tau fakam l ai kapau 'oku tanu 'a Vava'u 'i ha to e feitu'u, mahalo 'oku tanu 'a kolo. 'Oku mau fa'a lele holo p 'i kolo ka 'oku mahalo 'oku tanu 'a kolo. Ko 'uta 'a eni na'e fakamatata ki ai p na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 16, na'e fai ai 'a e ki'i fakatamaki Eiki Sea. 'Oku mou mea'i p 'a Vava'u 'oku tokakovi, pea 'oku a'u ki ha tu'unga 'oku te ki'i fakatafatafa 'Eiki Sea, pea 'oku te feinga ke fakavavevavé ke fei mo te t ki ha tu'unga 'oku ki'i tokalelei Eiki Sea. Kae mahalo na'e a'u ki he tu'unga ko 'o vilo vilo pea a'u p 'o mafuli 'a e tangata'eikí, 'o me'a m lie 'ikai ke si'i mate ai 'a e tangata'eikí Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku 'ohake ko 'ata mo'oni ia 'oku 'ohake 'e he Fakafofonga Fika 16, fel ve'i pea ko e kovi 'a e halá. 'Oku ou kole atu Hou'eiki Minisit , mou fu'u tokotokolahi 'i Tonga ni. Mou 'ai mo mou ki'i tokangaekina ange kimautolu 'i Vava'u. Tukukehe kapau 'oku tanu 'a tahi ka 'oku 'ikai ke mau lave'i Eiki Sea. Ko mautolu eni na'a mau toki foki mai mei Vava'u. Na'a ma toki fetaulaki p mo e Fakafofonga Fika 16 'i Vava'u 'i he ngaahi feitu'u kotoa p , 'oku 'ikai ke mau fakatokanga'i 'a e me'a. Ka ko e tonú eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisit , ko e toki kamata eni. Ka 'oku mau kole p 'Eiki Minisit , fai mo to'o ange hamau 'inasi. Ko e 'uhinga p 'o e me'a 'oku kole ai 'a e Fika 16 ke fai 'a e p loti, ko 'ene mea'i 'oku 'i ai e pa'anga. Ko e 14 p ko e 19 p ko e 7 hulu ko 'oku 'asi maf, fakatatau ko e 40 miliona, ko ia 'oku kole 'e he Fakafofonga Fika 16. Pea 'oku ou pou pou au 'Eiki Sea ki he me'a ko ia. Ko e h ? Koe'uhi ke lave ai 'a Vava'u Eiki Sea. Ko eni 'oku 'omai 'a e ngaahi fakamtala 'oku 'i ai e nounou 'a e ngaahi Potung ue. Ko e kovi ia 'anautolu mo 'enau ng ue 'oku faí. Ko e 'ikai ke fai ki he fakakamaatoato, fakamaatoato 'a e 'Eiki Minisit ko pea mea'i 'e he fonua 'oku 'i ai 'a e pa'anga pea kole atú, me'a mai leva 'a e Minisit tuku he 'oku 'i ai 'a e nounou 'a e Minisit Mo'ui, pea 'oku 'i ai 'a e nounou 'a e Minisit Ako, 'oku 'i ai 'a e nounou 'a e Minisit

Sipoti. Kovi ia 'anautolu 'Eiki Sea. 'Oku ke me'a 'Eiki Sea ki he me'a ko ení, tonu 'aupito kovi ia 'a nautolu 'Eiki Sea. 'Oku ke me'a 'Eiki Sea ki he me'a ko eni, tonu 'aupito ki he Feitu'u na, f f 'a e 'otu fale 'o moutolu 'i Ha'apai. Kuo 'osi?

Sea K miti Kakato: Te'eki ai.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku tonu ke to'o ha ni'ihi 'o e pa'anga ko eni ke faka'osi 'a e pa'anga ko ia 'Eiki Sea. 'Oku fakamamahi pea 'oku faka... Ko e 'uha ko eni 'oku hokohoko mai ko ení, ..

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Tapu pea mo e Sea tapu mo e Hou'eiki. Ka u ki'i fakatonutonu atu ki he fu'u tukuaki'i mamafa 'e he Hou'eiki 'o peh 'oku kovi 'a e Hou'eiki Minisit 'o e ngaahi Potung ue ko eni. Ko e Hou'eiki Minisit 'o e ngaahi *portfolio* ko eni 'Eiki Sea, 'oku nau fua 'e nautolu 'a e mafatukituki hono 'oange 'a e sevesi ko ia ki he kakai. Ko e Ako, ko e Mo'ui. Kapau te tau vili ta'eunua atu ke totongi 'a e 'u me'a ko ia he taimi ko ia kae tuku, 'e faingat 'a 'a e kakai. 'Oku 'i ai p 'a e feongo'i'aki. 'A ia ko e t nounou leva mei ai, fakapilisini atu ia he fatongia 'o e motu'a ko eni. Ko e t naki pa'anga ia 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ia, 'oku pau ke ke ke totongi koe pea toki 'ave ho'o uta. Ko e 'u s vesi 'oku mahu'inga ke fakahoko ia kae toki vakai'i p 'e ma'u ha s niti. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: Tau hanga atu foki ki he Patiseti fo'ou, pea 'oku tau kole p ki he Hou'eiki 'Eiki Minisit ..

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele te ke laum lie lelei p ke tau ki'i *fullstop* ai.

Lord Tu'ilakepa: Fe'unga p ho'o me'a maí mo 'eku fie m l l masi'i Sea.

Sea K miti Kakato: Tau ki'i m l l .

(Na'e m l l heni 'a e Falé)

<008>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, Hon. Veivosa Light of Life Taka ki hono me'a'anga)

Sea K miti Kakato: Hou'eiki ... (kovi 'a e ongo) ... Fakafofonga 'o e Kakai, m l mu'a 'etau lava, hoko atu 'etau 'as nita, ko e me'a p 'oku ou ... kuo mahino ki he motu'a ni 'i he ngaahi

feme'a'aki kuo ta u situ'a mei ai 'i he houa ni fekau'aki pea mo e kole fekau'aki pea mo e hulu 'i he fakamatala pa'anga 'i he ta'u kuo 'osi 'a eni kuo mahino ki he motu'a ni 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit ko e pa'anga ko eni ko e fika p 'oku tohi la'i pepa. Pea kuo 'osi faka'aonga'i e ki'i s niti ia ko eni. Pea pou pou ki ai 'a e Vava'u 15 pea 'oku ou tui ko e fakam l kuo me'a mai e 'Eiki Minisit Pa'anga ko e ono kilu eni kuo 'ave ki he Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi ke tanu 'aki e hala ko eni ... Ha'apai pea mo ... Vava'u ... Ka 'oku ou tui ko e kongia kuo mahino ki he motu'a ni 'i he ngaahi feme'a'aki ko eni. Ka ko hono hoko ka ta u foki mu'a ki he'etau fakamatala pa'anga ke faka'osi pea ka hili ko ia pea ta u toki hokohoko atu ai p he ngaahi me'a kuo ... 'Eiki Minsit ... Hou'eiki 'o Vava'u Fika 2 ke faka'osi mai leva 'ene me'a kae toki me'a mai pea mo e Minisit , Hou'eiki 'o Ha'apai, 'o ... 'osi me'a p 'a Vava'u pea hoko mai 'a Ha'apai Fika 2 Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: M l Sea, nau tangutangutu au ia 'o peh ke tuku 'eku malanga ka ko u to e fanongo ko ki ho'o me'a mai 'oku 'i ai e fiha, 'a e ono kilu 'oku 'ave, ko e 'ave fakak na'a ta u tuku 'anenai 'oku te'eki ke 'asi e fo'i fika ko ia 'anenai? Hou'eiki Minisit 'oua te mou fai 'a e fa'ahinga ng ue ko ia ko e talanoa 'i tu'a pea toki 'omai 'o 'omai ki Fale ni ...

Sea K miti Kakato: 'E ... 'E N pele Fika 2 'o Vava'u, ko e me'a p eni na'e 'omi mei he Minisit kuo 'osi 'ave e nima kilu pea te ne to e 'oatu ... Minisit ... p 'e fakatonutonu p 'e he Kalake kapau 'oku hala 'a e me'a 'oku ou lave ki ai.

S miu Vaipulu: Sea ka u ki'i tokoni atu p .

Sea K miti Kakato: Tokoni mai Vava'u 15.

S miu Vaipulu: Ke k taki p e 'Eiki N pele, ko e tali eni 'e he K miti Fakalalaka pea na'e vahe'i ai 'e Fale Pa'anga 'a e ki'i pa'anga ko eni ke fai'aki 'a e monomono hala, 'oku mea'i p ia 'e he Fakafofonga 16 pea peh mo e N pele Fika 1 'o Vava'u he na'a na ma'u fakataha. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke u to e lave ki ai 'Eiki Sea ko u ... faka'osi p 'Eiki Sea 'oku ou fie fakahoko atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga fakamolemole p ki he Feitu'u na ke mou mea'i ko e kakai kuo nau mea'i kotoa 'i Tonga ni 'a e fo'i fakamatala he feme'a'aki 'aneafi mo e 'aho ni. 'Aho ni kuo me'a mai he 'aho ni ko e la'i pepa p 'oku tohi ai e fika, hala ke 'i ai ha silini, ko hono fakalea 'e taha 'oku loi e me'a ko eni 'oku 'omai he la'i pepa ko eni 'oku 'omai he fakamatala fakata'u ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku ou kole atu p ke ki'i fakatonutonu koe'uh ko e kakai 'o e fonua kuo nau 'osi mea'i lelei pea 'oku nau tokanga ki he fa'ahinga tafe 'o e feme'a'aki he Fale ni tautautefito ki he me'a 'oku ke me'a mai 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakatonutonu. Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni N pele.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu p pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki 'o e Fale. Sea ko e fakatonutonu 'oku 'ikai ke loi 'a e fakamatala 'oku 'omai 'oku mo'oni.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakatokanga'i ang ko e patiseti ko ne fakafehoanaki ko eni, patiseti p ia 'a e Potung ue T naki Pa'anga. 'A ia ko e 'inasi ko na'e vahe'i mai ko 'e he Pule'anga hang ko ia 'oku h ko 'i he l pooti ko 'oku 'omai 'Eiki Sea, peesi 20. Ko e patiseti ko na'e 'omai ko ke t naki ko he Potung ue Pa'anga 'i he ta'u fakapa'anga 2015/2016, ko e 162.2 miliona. Ko e pa'anga ko na'e lava 'o t naki, na'e fe'unga ia mo e 176.34 miliona. 'A ia ko e hulu ko ai, ko e 14 miliona, 'oku mo'oni ia. Ko hono fakafehoanaki 'a e ongo fo'i fika ko eni ko e faka'amu ia mo e patiseti na'e tali he Fale Alea ke t naki he Potung ue ko eni. Ka na'a nau t naki 'o hulu'aki 'a e 14. 'I hono fakalukufua 'o'ona 'Eiki Sea te ta u talanoa tautolu ia ki he patiseti pa'anga h mai 'a e Pule'anga Tonga kau ai e pa'anga na'e t naki mei he ngaahi Potung ue kotoa p 'a e Pule'anga. Ko hono fakafehoanaki 'o'ona ko ia ko e 'Eiki Minisit Pa'anga ia te ne toki tali 'a e fika ko ia. Ka 'oku 'ikai ke mo'oni 'ene peh 'oku loi e fika ko eni 'Eiki Sea. 'Oku mo'oni e fika ko eni.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l .

Lord Tu'ilakepa: 'E 'Eiki Minisit , fakamolemole ki'i fakatokanga'i p 'etau feme'a'aki ko 'etau kamata p 'anenai ko e Sea na'a ne me'a mai 'aki kuo ke 'osi me'a mai ko e ... 'Oku 'ikai ke u lave'i ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai 'oku mo'oni. Pea 'oku mau 'osi ma'uloto p 'e mautolu ia 'oku 'i ai 'a e faikehekehe 'o e tupu 'oku lahi 'aupito p hulu ko e 14 ... Ko e Sea p na'a ne me'a mai 'aki 'oku ... Ko e la'i pepa p .

Sea K miti Kakato: 'E N pele, ko u kole atu ke ke ki'i 'omi p ke hang p 'oku *fair*, na'e toki 'osi p 'eku lave atu e ki'i veesi folofola ko eni ko 'eku me'a atu ko e, ko 'eku fakahoha'a atu ko e patiseti ...

<009>

Taimi: 1130-1140

Sea K miti Kakato: ... patiseti eni 'i he ta'u kuo'osi pea kuo 'osi faka'aonga'i e pa'anga ko ia ka ko e fakamatala mai eni hono t naki mo hono faka'aonga'i. Ka 'oku 'ikai ke u peh atu au ia, ko e 'uhinga ko eni 'oku me'a mai 'a e Minisit , na'e t nounou tau peh ko e Potung ue Mo'ui, 'i ai e ni'ihi ia hotau k inga na'e tokoto 'i falemahaki 'ikai lava 'o totongi pea na'e 'ikai ke 'eke ia. Ko e ngaahi 'uhinga ia e ngaahi t nounou. Pea na'e 'ave 'a e ngaahi 'ulu 'o t puni'aki ia. 'Oku 'ikai ke peh 'oku la'ipepa ka ko e fakamatala eni N pele. Fiema'u p ke tau tuku ha me'a 'oku lelei ki he kaka'i. M l .

M teni Tapueluelu: Ke u ki'i tokoni p Sea ki he 'Eiki N pele kapau 'e laum lie.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kaepehe ki he Hou'eiki e k miti. 'Oku ou poupou p ki he 'Eiki N pele 'Eiki Sea 'i he 'uhinga ko ení. 'E Hou'eiki Pule'angá, mou k taki p . Ko e me'a ko 'oku fai ki ai e tokanga, ko e mo'oni ko e fo'i ta'u 'e 3 kuo 'osi atú, hulu k toa e t naki pa'anga fe'unga mo e pa'anga 'e 40.93 miliona. Ko e ta'u ko eni 'oku lolotonga t naki ko ení 'oku 'i ai e tui 'Eiki Sea 'e to e hulu p mo ia. Ko 'ene hulu p pa'anga 'Eiki Sea 'e matuitui e h atu e fiema'u vivili 'a e kakaí, ko e tanu hala mo e maama. 'E me'a e k miti ki ai 'Eiki Sea, ko e feme'a'aki e k miti he fakamatata fakata'u 'a e Potung ue T naki Pa'anga, h m sila hake tanu halá ia. Ko hono 'uhinga p Sea ko e fakatokanga'i 'e he kau Fakafofonga e Kakaí 'oku 'i ai e pa'anga 'oku hulu pea 'oku toutou hulu ma'u p ia he fo'i ta'u 'e 3 hoko maí pea 'oku 'i ai e tui ia ko e *projection* ki he kaha'ú 'e peh ai p ia. Ko e hulu fakamuimuí 'Eiki Sea na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 14.12 miliona. Pea 'oku 'i ai e tui ia 'e laulau miliona peh p 'a e hulú ia. Ke tokanga'i ange mu'a 'Eiki Sea 'a e tafa'aki ko ia. Ko e fakatu'ut maki ko eni e hala 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko hono tanu efú p 'a'ana, 'osi p to'u 'uha ko he kamata'anga e ta'ú, 'osi ia, 'e to e tanu fo'ou. Pea 'e te tau taufetuli tautolu mo e tanu hala he ta'u kotoa p . 'A ia ko e anga ko poupou mo e kole ki aí, ko e fakatangi 'oku fai mei he kakaí he 'ikai to e tuku ia. 'Oku 'i ai e fakam l ki he 'Eiki Minisit Pa'anga he tali e ngaahi kole 'oku fai atú he fanga ki'i pa'anga hulu ko ení 'Eiki Sea. Ko e tanu hala, ko e maama, 'oku m l 'ene kei hanga 'o 'ufi'ufi takai holo'aki hotau t pile fakafonua e ki'i holoholo fakapatisetí he 'oku kei malava. Ka 'oku 'i ai e fakam l ki ai 'i hono feinga'i mai e pa'anga ko ení, Minisit T naki Pa'anga pea tufotufa mai, mou fakamolemole. He 'ikai ke tuku e fakatangi atú ia. Kapau te tau lava 'ave tokanga fakafonua he ko e ongo fakalakalaka lalahi 'i he fonua Sea, ua p . Ko e tanu hala mo e maama. 'E toki muimui mai ai e ngaahi pisinisi 'Eiki Sea. Ko e me'a p ia 'oku tangi ki ai e kakaí. Pea ko e me'a p 'oku 'asi he fakamatata l pooti 'a'ahi Fale Alea he ta'u ki he ta'u, ko eni p 'oku to e 'asi hake p ko ení 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga e poupou, 'oku tokanga'i 'e he Hou'eiki N pele kae peh ki he kau Fakafofonga e Kakaí 'a e fiema'u ko ia 'a e kakaí fekau'aki mo e tanu hala. Kapau 'e angalelei e Pule'angá 'o fakapapau'i 'e lava 'ai ha polokalama tanu 'e lava tolonga 'i ha ta'u 'e 2 p 3 'a ia 'e 'uhinga 'Eiki Sea ke tau k taki kae fakakaukaua ke ki'i valit atu ha ngaahi hala 'e ni'ihi, ko e me'a p ia 'e tolonga Sea. Ka 'ikai ia ko hono tanu ko ení 'e fakata'u ia, he ta'u ki he ta'u. Ka 'oku 'i ai e poupou 'Eiki Sea ka to e hulu e ta'u ni, pea ki'i manatu'i ange mu'a 'o tanaki atu p ki he sipoti, ko e ki'i poupou p ia Sea, m l 'aupito e ma'u taimi.

Sea K miti Kakato: M l . 'E Hou'eiki Ha'apai Fika 2.

Lord Tu'iha'ateiho: Tapu mo e Sea, fakatapu atu ki he Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki 'o e K miti Kakato kae 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a 'o fekau'aki pea mo e Potung ue T naki Pa'anga mo H Mai. Tau fakafeta'i p ki he 'Otua he langí 'i he'ene 'ofa mo 'ene tauhi mo 'ene fakai'ia 'a e kau ng ue ke nau kafataha 'o fakahoko e ng ue ko eni ko hono t naki 'o e ki'i s niti ke langalanga hake'aki 'a e ki'i fonua ko eni ko Tonga. Sea 'oku siosio hifo p 'a e motu'a ni ia ki he peesi 25, 'o fekau'aki eni pea mo e ngaahi vaka, vaka lolo, vaka kasa, vaka meili mo e vaka toutai pea mo e ngaahi 'iote. 'A ia 'oku ne hanga 'o talamai e ngaahi ' ta'u mo e fakafika ko 'o e ngaahi ' vaka ko ení 'oku nau tau mai ki Tonga ni. Pea ko u sio hifo ki he ta'u 2015-16 fekau'aki mo e 'ioté. 'Oku ki'i mahulu ange ta'u ko ení 'i he ' ta'u anga maheni ki

mu'a. 'A ia 'oku fe'unga mo e 'iote 'e 175. 'Oku 'ikai ke u hanga 'o 'ilo'i p ko f 'a e ngaahi ' ' lia ko 'oku nau tau mai ki ai. Ka 'oku kau eni he ngaahi me'a mahu'inga 'aupito 'i he, fekau'aki mo 'etau *boarder control* p ko e *boarder security*. He 'e lava p ke tau t naki mai h , kae ha'u ha ngaahi nunu'a kovi ia he tafa'aki ko . Pea te sio hifo ki he ngaahi vaka meilí, 'oku 12, pea nau lave'i p na'e 'i ai 'a e fakataha 'aneafi 'a e kau taki ko eni ko 'i he Takimamata ke to e fakalelei'i hake 'a e ngaahi ' lia ko ení ke to e *attract* ange 'etau tafa'aki ko ia, ko e 'uhinga ko e kau eni 'i he ngaahi ' lia 'e lava ke tau 'omai ha silini 'oku lahi ange pea *especially* ki Ha'apai. He na'e tau 'a e vaka meili 'e taha ki Ha'apai he ta'u kuo'osí. Fekau'aki pea mo e hala fononga, mou 'osi mea'i p , ko Ha'apai ia ko e vai mei h tahi mei h . Pea ne te fanongo p he ngalu'ea 'o fekau'aki pea mo e ngaahi fakatamaki 'oku hoko 'i he fefolau'akí. Pea te 'ofa p ke hanga 'e he 'Eiki 'o kau atu he ngaahi fakatamaki ko ení ke 'oatu ha nonga ma'a e ngaahi ' famili na'e huki tonu ai 'a e ngaahi fakatamaki ko ení. Pea hanga 'e he Potung ue 'o to e fakalelei 'a e tafa'aki ko ení ko e 'uhinga ko e kakaí. Tau 'i heni ko e 'uhinga ko e kakaí. Hang ko ko e kupu 18 fekau'aki mo e tukuhaú, 'oku totonu ke 'amanaki 'e he kakai kotoa p 'e malu'i 'e he Pule'angá 'enau mo'uí, mo 'enau tau'at ina mo 'enau koloá. Pea ko ia, 'oku totonu foki ke tokoni mo tukuhaú'i 'a e kakai kotoa p 'i he Pule'angá 'o hang ko e laó. Hang ko e me'a na'e 'oatu 'e he Fakafofonga 15 'o Vava'u, mahu'inga 'aupito ke tau sivi tautau 'a e tu'unga 'ekon mika hotau k inga 'oku tau nofo mo ia. Pea tipeni ai 'i hono 'oatu e ngaahi tukuhaú kehekehe kiate kinautolu. He ko e *end of the day* ko koe p mo au e Tongá te ta kei pukepuke 'a fufula. M l 'aupito Sea e ma'u taimi.

Sea K miti Kakato: M l N pele Ha'apai. Me'a mai e N pele 'Eua.

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Sea, ki he kau M mipa 'o e K miti 'a e Fale Alea Sea koe'uhi kae 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a p mo e poupu ki he ng ue 'oku fai 'e he ...

<001>

Taimi: 1140-1150

Lord Nuku: ... 'Eiki Minisit T naki Tukuhaú Sea. 'Eiki Sea ko e me'a ko 'oku fai ai e fakahoha'a 'Eiki Sea na'e 'osi fai ki ai, kuo t tu'o lahi fakahoha'a ia ki ai 'a eni ko 'a e hulu ko 'a e t naki tukuhaú. Ko e lave'i ko he motu'a ni 'Eiki Sea ko e fakamatala ko he ta'u ni 'a eni ko 'oku tau lolotonga alea'i 2015 'Eiki Sea pea mo e ta'u 'e ua ki mui na'e hulu 'a e t naki tukuhaú ka 'oku hang ko ho'o me'á ko e fakamatala fakata'u p 'oku tau lava 'o ng ue ki ai he 'aho ni. 'Ikai ke to e fai ha lava ia ke fai ha lave ki he hulu ko na'e t naki 'Eiki Sea.

Pea 'oku fai 'a e fakam l lahi ia ki he 'Eiki Minisit 'i he t naki ko eni 'i he ngaahi ta'u ko eni kuo hilí 'o hulú. 'Ikai ke fai ha lave ia ki he tafa'aki ko eni ko hang ko e hikihiki 'a e koloa mo e ' mamafa ko ía. 'Ikai ke fai ha lave ia ki ai. Ko e fatongia ko na'e vahe'i ko he 'e Kapineta ki he 'Eiki Minisit ko eni 'Eiki Sea t naki pea hulu atu. Ke mea'i p 'e Sea na'e toki 'omai e t folofola 'aneuhu kia hai ko 'a e motu'a ko na'e kaka he fu'u sukamino.

Sea K miti Kakato: Sakeasi.

Lord Nuku: Hai ko e motu'a p ko ia, ko e lea foki 'a e motu'a na'e peh he 'e motu'a, ko 'eku foki ko eni te u fakafoki 'a e me'a kotoa na'a ku hanga 'o t naki ki he ngaahi feitu'u na'e ha'u hala mei ai ko e lau ia 'a e folofola Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ke u 'uhinga au ia ki he 'Eiki Minisit ka ko e hulu ko 'ene t naki 'oku 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fakahoha'a 'Eiki Sea. He 'oku kohu 'a e Fakafofonga 16 Vava'u ko e 40 miliona 'e lava ke to e fakafoki mai ha me'a. 'Ikai ! Ko e ng ue na'e fai 'o hulu. Pea 'oku 'uhinga peh 'a e fakahoha'a 'Eiki Sea he koe'uhí ko e ta'u 'e ua kuo hili p ko e ta'u ko eni 2015 na'a tau tali foki 'a e s potí he 2012 pea tau fa'u mo e lao he 2013 pea tau hanga leva 'o fakah mai 'a e levi ke ne fakapa'anga. Ko 'eku fehu'i na'e f f e hulu ? Ko e fakafuofua ko he levi ko na'e 'omai ke tali he 'e Fale ni meimei ma'u e 10 miliona 'i he f tongi pa'anga, pa'anga muli. Pea na'e peh foki ko e levi ko eni 'oku totongi 'e he ngaahi kautaha. Ko hono mo'oní 'oku totongi he 'e kakai 'a e haafe s niti ko eni ko 'i he totongi pa'anga. Ka ko e fakak inga'i ko me'a ko eni 'Eiki Sea ko e hulu. Hulu ' noa ia he pa'anga ko 'oku 'ai ko ke t naki mai he f tongi pa'anga levi.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ki'i fakatonutonu.

Lord Nuku: 'Oku mo'oni p ...

Sea K miti Kakato: Ko e fakatonutonu eni 'Eiki N pele.

'Eiki Tokoni Pal mia: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Ko e fakatonutonu Sea ko e leví ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fekau'aki 'a'ana ia pea mo e *annual report* ko eni. 'Oku ha'u ia ki he Minisit Pa'anga pea kapau 'oku toki 'i ai ha faingam lie ' mui pea tau toki fai ha alea ki ai ka tau nofo p mu'a he 'asenita Sea he te tau 'aho ua hake pe eni ai. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Nuku: 'Eiki Sea. Ko e fakahingoa ko levi ki he motu'a ni ko e tukupau. Pea ko e tukupau ko ia p ko f feitu'u ko 'oku 'alu ki ai ?

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato: Ki'i fakatonutonu eni N pele.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e kole atu p 'oku tali 'a e fakatonutonu, kapau 'oku tali 'a e fakatonutonu pea tau hiki leva mei ai.

Sea K miti Kakato: 'Oku tali e fakatonutonu 'Eiki Tokoni Pal mia. Me'a mai he'etau tukupau ko eni ko 'oku tau talanoa ai ko e tukupau ko talanoa mai ...

Lord Nuku: Tuku e levi ia tuku e tukupau ia ko ia na'e tali he 2015. Tuku ia he 'ikai ke to e fai ha lave ia ki ai. Te u lave atu p au ki he hulu. Ko 'eku tuí kapau na'e fakakaukau'i fakalelei'i e hulu 'e *surplus* ko 'oku talamai he ta'ú ke paasi ki he ta'u fakapa'anga hoko. Te ne hanga 'o

feau ha ngaahi tukupau fo'ou 'oku t naki mai. Ko e fakakaukau ko e 'uhinga 'a e 'oatu 'eku fakakaukau 'Eiki Sea he ko e 'uhinga ko e fakamatala fakata'u 'oku 'omai he 'e Pule'anga 'o fakatatau ki he ng'ue na'e fai 'i he 2015 mo e kong'a 'o e 2016.

Ko e 'uhinga ia ko 'oku mahu'inga ai 'a e f' me'a'aki 'i he fakamatala fakata'u te tau lava 'o 'ilo'i ai ha ngaahi t' nounou pea mo ha ngaahi fa'u *policy* na'e tonu ke 'oua 'e fa'u e me'a ko 'he 'oku 'i ai p' pa'anga na'e tonu ke ne hanga 'o t' puni. Ka ko 'ene fononga mai foki 'Eiki Sea talamai 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini pea fa'u leva 'a e tukupau fo'ou.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea ko 'eku ki'i tokoni p' fakamolemole.

Sea K' miti Kakato: Ko e, 'Eiki Minisit' me'a mai koe.

Tokanga ki he fakalukufua hono fa'u Patiseti e fonua

'Eiki Minisit Pa'anga: M l' Sea. Ko e tu'u foki he taimi ni kuo tau talanoa fakalukufua tautolu ia he taimi ni pea mei he l' pooti ko 'a e 'Eiki Minisit' ko eni ko 'ki he T' naki Pa'anga pea mo tokanga'i ko 'F' fakata'u'aki. Ko 'eku ki'i fakahoha'a atu p' au koe'uhí ko ho'o 'alu ki ai ko ' , ko e fa'u ko 'etau patiseti mou mea'i p' 'Eiki Sea' peh' foki ki he Fale Alea taimi ko 'oku mau 'omai ai 'oku mau hanga 'o vakai'i ko e h' e tu'unga ko 'ola e ta'u kuo 'osi pea mau sio leva ai ki he me'a ko 'oku mau 'omai he 'esitimetri. 'A ia ko e 'esitimetri ko 'ta'u lolotonga ko 'ene tu'u ko 'he taimi ni 'oku mau vakai'i 'oku 'i ai 'ene fel' ve'i mo e ta'u ko 'ki mu'a.

'A ia ko e me'a ko 'na'a ke me'a 'aki ko 'etau l' pooti ko 'he 2015/16 'oku 'osi kau mai ia hono fakapa'anga'i 'a e ngaahi ng'ue mai ko 'he ta'u fakapa'anga ko eni Sea. Pea ko e lave atu ko eni ki he levi na'e 'ai p' foki koe'uhí ko 'etau s' poti. Ko e fika ko 'na'a mau 'ai mautolu he ta'u ni ko e 3 miliona he ta'u ni kae mahalo ko e fika ko 'te mau sio mautolu 'e ala ma'u mai ai hetau pa'anga he ta'u ni meimei nima lava ma'u e nima ai. Ka ko 'etau t' naki foki eni koe'uhí ko 'etau s' poti ko 'oku hanganaki mai.

Kae kehe mahalo ko 'eku p'oini p' 'a'aku 'oku fai 'a e sio fakalukufua ka ko u' oatu p' au 'a e fakalukufua 'a e anga ko 'founga ko 'fa'u 'etau patiseti 'i he anga ko 'hono faka'uli k' toa kae kehe ka 'oku m' hino foki kiate au 'oku ou poupou p' ki he me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit' ko eni T' naki Tukupau tau nofo p' heni ko ha'ana p' . Taimi ko 'tau vakai'i fakalukufua ko 'Pule'anga 'oku 'i ai 'ene ki'i 'ata kehe 'a'ana koe'uhí kuo pau ke fai e t' naki. Ka 'oku 'i ai 'a e fakam l' koe'uhí ko e ngaahi ng'ue ko eni 'oku tokoni mai ia. Ko e ngaahi silini ko eni 'oku tokoni 'oku 'i ai mo e ngaahi pa'anga 'oku mau t' naki p' . Ko e me'a 'oku 'i ai 'a e tokoni lahi he taimi ni hetau pa'anga mohe 'oku ki'i 'alu hake.

Ka ko e sio 'a e ngaahi pa'anga mohe ko eni koe'uhí 'oku 'i ai 'a e ngaahi pa'anga 'oku mau tuku ki he n' 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku mau tuku ki ai. Hang' ko eni lolotonga lele ko 'he ta'u 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku mau, me'a 'oku mau kamata toe fakalahi mai 'a e hala he ngaahi pa'anga ko 'i he hala 'i he ngaahi polokalama ko 'oku 'ikai ke mau fakahoko ko 'he ta'u ni koe'uhí p' ko 'etau sio ki he ngaahi mo'ua. Tau tatau kotoa sio ki he ngaahi me'a lalahi 'a ia ko 'oku tau faka'amu ke fai mo fakahoko he 'etau fononga. Ka ko 'eku lave p' 'a'aku 'i he ngaahi fekau'aki 'a e potung'ue ko eni mo e fakalukufua Sea m l' .

Sea K miti Kakato: M 1 .

Fehu'ia lahi s niti t naki he 2015 mei he lolo

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a 'Eiki Sea koe'uhí ko e ngaahi ng ue na'e malava 'o fai lelei. Ka 'o kapau te te fehu'i leva kapau te u fehu'i he taimi ni ki he 'Eiki Minisit T naki Tukupau ko e s niti 'e fiha na'e hili he 'e Pule'anga ki he lita lolo kotoa p 'oku fakatautu 'i he fonua ni. H hono 'uhinga h e 'uhinga na'e t naki ai ? Na'e 'i ai hano taumu'a p ko e 'ai p koe'uhí ko e ngaahi fie ma'u 'a e ngaahi potung ue 'a e Pule'anga. He 'oku lahi 'a e ngaahi founda 'oku t naki ai 'a e silini ko fonua ni 'Eiki Sea. Ko 'eku lave'i ki he taimi ni mahalo 'oku meimei 'i he s niti 'e 60 ko e faka'ap .

Ka ko e 'ai ke u fehu'i ko ki he 'Eiki Minisit ko e s niti 'e fiha na'e t naki 'i he 2015 mei he lolo 'e he Pule'anga pea na'e taumu'a ki he h ? He ko 'eku lave'i ki mu'a na'e hanga he 'e 'Eiki Minisit Ng ue 'o e taimi 'e taha 'o fokotu'u mai 'ai e s niti 'e ua he lolo ko e tanu hala. Pea na'e tali ia he Fale Alea ni pea 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au p na'e tamate'i fakak 'a e lao ko ia. Ka ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i ko he taimi ni 'o hang ko e fakahoha'a ko na'e 'omai ko 'e he fika mei Popua feitu'u ko ia. Ko e 'a'ahi faka-Fale Alea ko 'a 'Eua ko e hala p mo e vai ta'u eni 'e 30. 'Oku kei hokohoko atu p ia 'i he 'aho ni. 'E to e lahi ange 'a e fakakaukau koe'uhí ko e ngaahi hulu ko eni he t naki tukuhau.

Pea ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i ko 'a e s niti 'oku tuku ki he loló he ko u tui p ko e tukuhau ia 'o e lolo 'ene tu'uta mai ki Tonga ni p ko e ngaahi p ko e tukuhau ia 'oku t naki he 'e Pule'anga ki he'ene fie ma'u. Ko e fehu'i p koe'uhí ke lava ke fakamatala'i mai he ko 'etau fononga ko he t naki tukuhau he 'aho ni ta'u ko e ta'u kuo 'osi na'e hulu. Ko e ta'u ni 'e to e hulu. Ka 'oku 'uhinga e 'oatu 'a e fakakaukau ke ki'i fakasi'isi'i 'a e fa'u lao t naki tukuhau he 'oku lolotonga hulu p 'a e silini ia he lolotonga ni. Kae kehe ko e 'oatu p foki ia pea mei he sio 'a e kakai 'Eiki Sea. Ka 'oku 'uhinga peh . Kapau 'e t naki 'a e hulu pea mo e t naki ko 'a e s niti 'a eni ko 'oku t naki ko he 'e Pule'anga ki hono ngaahi fatongia t naki ia pea mo e hulu ko ...

<002>

Taimi: 1150-1200

Lord Nuku: 'o e ta'u ni. Ko e me'a ko 'oku me'a mai 'aki he 'Eiki Minisit ko e pa'anga 'e 3 ki he 5 miliona 'e t naki pea mei he leví. Ko e hulu ko , he ta'u ni kuo u tui 'e 'ova he 10. Pea kapau 'e to e t naki ki ai, kapau 'oku 'osi kau 'i loto ai 'a e s niti ko eni ko 'oku to'o mei he loló, hulu ' noa ia 'i he s niti ko eni ko 'oku 'ai ke t naki ko eni ko ki he sipotí. Pea kapau 'e kei t naki p ia 'Eiki Sea, to e vave ange 'ene ... hono fakapa'anga pea mo hono totongi 'o e ng ue ko iá Sea. 'Oku 'uhinga peh 'a e anga ko 'o e fakahoha'a 'o fakatatau ki he ola 'o e ng ue 'o e 2015 – 2016 pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Pal mia 'a 'emau ... ko 'emau fie tokoni atu p koe'uhí ko e ngaahi tukuhau ko eni ko , te mou fakaangaanga ke to e fakah maí. He kuo u lave'i 'e 'i ai e 'u tukuhau 'e to e fakah mai 'o fekau'aki ko e ngaahi fiema'u silini peh . Lolotonga ko iá kuo 'osi t naki p he kakai ia 'a e me'a 'o hulu. Ko e f feitu'u 'Eiki Sea 'oku t nounou ai 'a e fai fatongia? Ko e fakalele 'o e fakamole 'o e ngaahi Potung ué? P ko e f feitu'ú? Ka ko e fai fatongia ko 'Eiki Minisit ia faka'ofa'ofa. Faka'ofa'ofa 'aupito. He ko e t keti ko 'oku 'oatu

pea ne t naki 'e ia 'o lahi ange. 'A ia 'oku faka'ofa 'aupito 'aupito 'a e fai fatongjá ia. Ko hono tufaki atu ki tu'á, he ko 'eku lave'í, ko e silini kotoa p 'oku 'alu ki he *Public Account* 'a ia 'oku t naki ki ai 'a e 'u *revenue* kotoa ko 'a e Pule'anga pea toki fai mei ai hono vahevahé. 'A ia p 'oku kau ai 'a e hulú, p 'oku kau ai mo e ngaahi silini kotoa p 'Eiki Sea, ka ko e 'uhinga ia 'o e fakahoha'a atú, pe 'e lava ke fakakaukau'i mei he hulu ko , 'oua 'e to e 'omai la'i pepa he ta'u ni. Ko e ta'u ni na'a ke me'a mai Sea, ko e me'a ko ke 'omai ko e la'i pepa p . Fie ma'u ia ko e Fakamatala Fakata'u hokó ke 'omai e me'á, ko e pa'anga eni 'e 20 miliona 'e t nakí 'oku paasi maí.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakatonutonu. Tapu mo e Seá, tapu pea mo e Hou'eiki M mipa e Falé. Sea kuo u fakam l ki he 'Eiki N pele e Vahefonua 'Eua, kuo u tui 'oku mahino e me'a 'oku tokanga ki aí, pea na'e 'osi me'a atu he Minisit Pa'angá 'o fakamahino atu he fakalukufuá. Sea ko e miniti 'e 5 ko ení ke u ki'i fakahoha'a vave p 'o fakam 'opo'opo atu e ngaahi me'a.

Lord Nuku: Sea...(kovi e ongo)...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Kuo lahi ngaahi me'a 'oku 'omai na'a faifai kuo ngalo ha me'a.

Sea K miti Kakato: Minisit k taki, ke ki'i faka'osi mai p ki'i miniti 'e 1 ke fakam 'opo'opo mai e Fakafofongá. M l .

Lord Nuku: ...(kovi e ongo)... mai kau toki fakakakato atu.

Sea K miti Kakato: Ko 'etau taimí, fakam 'opo'opo mai ho'o malangá.

Lord Nuku: Ko ia 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga ia 'o e fokotu'u atu ko 'o e fakakaukau ko ení, ko e 'omai la'ipepá. He koe'uhí ko e anga ko tui 'a e motu'a ni kapau ko e patiseti ko na'e 'omai, 'a ko 'oku tau paasí, 'oku makatu'unga foki e patiseti, ko e kongá lahi 'o e patisetí 'oku t naki ia pea mei he ngaahi tukuhau kehekehe 'oku hanga 'e he Pule'anga 'o hilifaki he kakai ko fonuá. Pea kapau leva kuo t naki he ta'u ni, he ta'u 'e 3 kuo hokó ma'u ai e pa'anga 'e 40 miliona, na'e tupu, 'a ia ko hono mo'oní ko e patiseti ko kuo 'omai Sea kapau na'e 'omai ko e 360 miliona, pea kapau kuo 'osi e 40 miliona ko he ta'u 'e 3 ko iá, 'a ia ko e patiseti ia ko ia na'e ng ue'aki he patiseti Pule'anga 'oku 'i he 400 milioná ia.

'Eiki Pal mia: Sea, kuo u kole atu p mu'a, kuo mahino. Mahino ki he Pule'anga

Sea K miti Kakato: Ko ho'o tokoni 'Eiki Pal miá?

'Eiki Pal mia: 'Ikai ko 'eku kole p ki ai, ke fe'unga kae 'atu ha tali. He 'oku 'osi mahino 'oku ai 'ene mo'oni p 'a'ana ia he 'ene fakamatala. Ka te ne toutou *repeat* p 'a e ... Ka ko 'eku kolé p te ke loto ke tali atu ho'o ... 'a e me'a 'oku ke hoha'a ki aí.

Sea K miti Kakato: Pal miá, k taki p ko e miniti 'e 1 p eni pea 'osi ia pea tuku mai leva.

Lord Nuku: Ko 'oku 'uhingá 'Eiki Sea he na'e ai e patiseti mo hono fika na'a tau paasi mei Fale ni. Pea na'e ai ... pau leva 'oku ai ha hulu pea kapau 'oku 'osi 'oku fakalahi 'aki ia 'a e patiseti 'a ko na'a tau hanga ko 'o tali. Ko 'oku 'uhingá ia. 'Oku mavahe ia mei he patiseti ko na'a tau hanga ko 'o tali heni ke ng ue'aki he Minisit Akó, ng ue'aki he Minisit Takimamatá. Na'e ai 'ene fika na'e 'ave, ka ko 'oku tokangá ki he hulu.

Sea K miti Kakato: Na'e 'osi me'a mai p 'anenai 'a e Minisit T nakí, ko 'ene ngaahi hulu 'oku t puni 'aki ia e ngaahi t nounou, na'a ku lave atu p ki ai, fakat t 'aki ...

Lord Nuku: 'Oku fepaki leva ia mo e lao ko na'a tau hanga 'o paasi he Fale ni. Ko e patiseti ko e lao. Ko e fika ko ...(kovi e ongo)...

'Eiki Minisit Pa'anga: Ka u ki 'i fakahoha'a atu p ki he poini ko ení Sea, koe'uhí p ...(kovi e ongo)... pea kapau ...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Poini mahu'inga eni. Ko e lolotonga ko lele e ta'ú. Ko e lele foki ko ta'ú ko anga ko lele 'a e Pule'anga, kamata foki kamata e fakamolé ia. Ko e anga ko tafe mai e pa'angá ia he lolotonga e ta'ú 'oku fet kehekehe'aki ia. Hang kapau 'e lele ... pea tukukehe 'a e fakamole ia ko 'a e Pule'anga mei he 17 miliona ki he m hina. 'A ia ko e taimi ko 'oku tuai mai ko t nakí, ko e pa'anga ko 'oku toe mei he ngaahi ta'u kimu'á, ko ia ko 'oku ha'u ko 'o mau kamata mai 'akí. 'A ia ko e anga ko 'emau ha'u ko anga e me'á, koe'uhí pea toki ha'u leva e ngaahi pa'anga ko ki muí 'o toki fakafetaulaki mai. 'A ia ko e anga ia ko tuku mai e ngaahi pa'anga ko iá, 'a ia ko e 'uhinga ko na'a ke me'a ki aí, taimi ko 'oku mau fatu ai ko 'esitimetí 'oku mau sio ko e h e pa'anga fe'unga 'oku toe 'oua te tau fakamoleki k toa. 'A ia foki hang ko e fakamalangá, ko e fakamoleki k toa p ke 'osi, 'ikai. Tau fakapotopoto'i tuku p ai hatau ki 'i pa'anga 'e 3 koe'uhí he ko e anga ko tu'unga 'o e 'ahó, 'e ai e 'aho 'e 'alu ai ki 'olunga. 2008 t 'aupito e tu'unga faka'ekon miká, uesia lahi 'aupito ia na'e mei holo 'aupito ia 'aki e p seti 'e 30. T naki pa'anga ko eni e h koloa maí. Ka ko e taimi ko 'oku lahi ai e, 'a ia ko e lahi ko koloa pea mo 'ene si'isi'i ko 'ene h mai he uafú ko e fel ve'i ia mo e fe'alu'aki ko 'a e pa'angá. Ko 'e h mai he t naki ko eni mei he tukuhaú. 'A ia ko e me'a ia 'oku mau 'ai ai e ngaahi pa'anga peh , 'oku toé, koe'uhí 'oku mau hanga ko 'o palani he taimi ko 'oku mau 'omai ai e esitimetí mo e fakalele ko 'o e Pule'anga. 'A ia ko e poini ko 'oku feinga ke fakamahino'í, ko e pa'anga ko 'oku tau ng ue'akí ko e h e toe 'oku mau tuku koe'uhí ko e fet 'aki ko 'o e tu'unga faka'ekon miká. 'E ai e 'aho 'e sai 'e ai e 'aho 'ikai ke kovi ka 'oku tuku p ke ne hanga 'o fakahaiane'i p me'á koe'uhí ke tau lava p o lava p 'o lele. Ka ko e anga ia ko 'etau fa'u ko 'etau 'esitimetí mo e anga e fakalele ko Pule'anga 'e Sea. Pea 'oku mea'i p he 'Eiki Fakafofongá. M l '.

Lord Nuku: Sea.

Sea K miti Kakato: M l ' . K taki Hou'eiki 'o tui homou koté. Kuo 'osi ho taimí N pele, kae me'a mai e Minisit T naki Pa'angá.

Lord Nuku: Ko e fo'i sekoni p 30 Sea 'oku ou kole atu ko ke maí.

Pa'anga na'e vahe'i he 'esitimeti ki he Potung ue

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e Sea, tapu pea mo e Hou'eiki M mipa e Falé. Fakam l atu Sea he ngaahi feme'a'aki ... tokoni lahi ki he l pooti 'a e ki'i Potung ue ko ení, pea lahi e ngaahi 'isi na'e 'omaí Sea, ka 'oku ou loto p ke u ki'i fakam 'opo'opo si'i p , ngaahi me'a na'e 'ikai ke fai ha tokanga mavahe ki ai 'aneafi, ka 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke mea'i he kakai e fonuá kae 'uma' foki ho Fale 'Eiki Sea. Ko e peesi 21 'Eiki Sea ko e pa'anga ko ena na'e t naki mai mei he ngaahi mo'ua, ko e 'esitimeti ko na'e 'ai ko ki he 15/16, ko e 7.3 miliona, ko e pa'anga ko na'e lava 'o t naki a' ko e 2.4 p 'Eiki Sea. 'A ia ko e faikehekehe'aki ia e 5 miliona. Ko e 'uhingá Sea ko e ta'u ko kimu'a a'í, na'e lava he Potung ué 'o t naki e 7.5, 'a ia ko e silini ko ení ko e totongi tukuhau mai ia 'a e *TongaSat*, 'a ia ko e 'uhinga ia na'e fu'u lele ai 'a e t nakí 'i he ta'u ko iá. Ka 'i he ta'u ng ue ko ení, ko e silini p eni na'e lava t naki mai mei he ngaahi mo'ua kehé. 'Eiki Sea ko e peesi 23 kapau te mou me'a hifo ki ai, ko e fakamatala mahu'inga 'aupito kuo 'omai a'í. 'Uluaki T pile 2, 'oku ne 'omai ai ko e h e pa'anga ko na'e vahe'i mai he 'esitimeti ke ng ue'aki ko he Potung ué, ke fakahoko honau fatongia ko ke t naki e pa'angá. Ko e h leva e lahi e pa'anga ko iá na'e lava 'o ng ue'i.

'A ia ko e ta'u 'e 3 ko ení, ko e patiseti ki he 15/16 na'e 3.7, na'e fakamoleki p he Potung ué 'a e 3.3. Ko e ongo ta'u 'e 2 kimu'a, ko e me'a tatau p , na'e ng ue fakapotopoto'aki p he Potung ué honau 'inasi ko na'e 'omai he patiseti ke nau fakahoko 'aki honau fatongia. Ko e t pile hokó 'Eiki Sea, ko e fo'i konga mahu'inga 'aupito ia, ko hono 'uhingá Sea ko e lahi ia ko ngaahi koloa na'e h mai ki he fonua ni 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'e 3 ko ení. Kapau te mou hanga 'o fakatokanga'i he t pile 3 'Eiki Sea, ko e 13-14 na'e fe'unga mo e 301 miliona. 'A ia ko e *CIF value* ia 'a e koloa ko na'e h mai ko ki Tongá ni. Fu'u koloa lahi 'aupito. 'I he 14-15, na'e hiki hake ia 'o 323 miliona. Ko e ta'u ko eni 'oku tau fa'a fai ki ai e fakamatala, 15-16, hiki 'aki ia e 373 miliona, pe ko e hiki 'aki e 50 miliona 'a e lahi e koloa na'e h mai he ta'u fakapa'anga ko ení. 'Oku kau e 'uhinga ko ení 'Eiki Sea, ki he lahi e ola lelei ko t naki pa'angá. Ko e lahi e koloa kuo h mai ki he fonuá, pea h mai ki ai e tuté, ka ko e 'uhinga ko 'oku lahi ai e h mai e koloá, 'oku longomo'ui ange 'a e 'ekon miká 'Eiki Sea. Ko e t pile hono 4, ko hono lahi ia e koloá 'i he *tonnage*. 'A ia ko e t pile hono 3 ko e mahu'inga fakapa'angá ia, pea ko e t pile leva ko eni hono 4 ko e *volume* ia 'i he *tonnage* 'a ia ko e

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit k taki ka tau toki faka'osi 'a ... h mai 'a ho'at . Tau liliu 'o Fale Alea.

Na'e hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ki hono me'a'angá.

'Eiki Sea: M l 'aupito Hou'eiki e feme'a'aki ka tau toki hoko atu ki he 2 ho'at efiáf. M l '.

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<003>

Taimi 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea: Hou'eiki m l , tau liliu ai p 'o K miti Kakato.

(*Me'a mai Sea 'o e K miti Kakato ki hono me'a 'anga*)

Sea K miti Kakato: Fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele, fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai, m l mu'a Hou'eiki 'etau lava mou ki'i fakama'ama'a atu, ka tau hoko ki he 'etau 'asenita, tau kei fakahoko p eni 'a e me'a 'a e Minisit *Revenue* ke ne fakam 'opo'opo mai ka tau p loti ka tau hoko atu.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea m l mu'a 'a e laum lie 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale ki he ho'at ni. 'Eiki Sea ko 'aneafi na'e fu'u vevela 'aupito 'a e la', ko e 'aho ni 'oku t mai 'a e t puaki 'i he houa pongipongi pea 'oku tau ongo'i 'oku ki'i mokomoko pea sai ange 'ea 'i he ho'at ni. 'Oku ou tui p ko e ki'i fakam 'opo'opo ko eni 'oku fe'unga p ia ke tokoni'i atu 'a e ngaahi t lafili fekau'aki mo e l pooti ko eni 'Eiki Sea.

Sea ku ou fanongo 'aneho'at ki he feme'a'aki 'i he ngalu'ea 'oku fakafiefia ki he motu'a ni 'a e tokanga 'a e kakai mo 'enau 'omai 'enau fakakaukau fel ve'i mo e pa'anga hulu ko eni. Pea 'oku ou tui 'e toki fai 'e he Pule'anga ha ng ue ki ai he taimi ko 'oku fatu ai 'a e *budget* ko 'i he ta'u ni, ke fakakaukau'i fakal kufua 'a e anga ko folau hotau vaka 'Eiki Sea. K ko e lelei taha ko ia 'oku fai'aki 'a e fakahoko fatongia 'oku fai.

'Eiki Sea ko e peesi 24 te u ki'i faka'osi'aki p ia. Ko e hang ko eni 'oku ...

<005>

Taimi: 1410-1420

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : ... 'oku mou fa'a me'a atu he hala tahí, mou sio 'oku 'i ai e matap ai 'a e Potung ue, pea ko e lea 'oku tohi af. Ko e totongi tukuhaú, ko e fatongia ia 'o e toko taha kotoa p . Pe ko hono to e fakalea mahino. Ko e totongi tukuhaú, ko e fatongia ia 'o e Tonga kotoa p . toutai, ngoue, ng ue faka-Pule'anga, ng ue he ngaahi Poate pe ko ha sekitoa p , 'oku 'i ai hotau fatongia ke tau totongi tukuhaú, ko e 'uhingá ke fakalele'aki hotau fonua ni, pea mo langa 'aki foki a Tonga 'o tu'um lie ai 'i he kaha'ú.

'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke ngata p he t naki tukuhaú 'a e Potung ue ko ení. 'I he nima to'omata'u, 'oku t naki pa'anga ai 'a e Potung ue ko eni. 'I hono nima to'ohemá 'oku hanga 'e he Potungaue ni 'o fakahoko 'a e ngaahi tokoni hangatonu, ki he ngaahi sekitoa kehekehe. Fakat t , hang ko e Ngoue, mo e Toutai. Ko e ngaahi me'ang ue fakatoutai, mo e fakangoue kotoa p , a'u ki he fafanga mo e h fua 'oku h mai ki hotau fonua ni, ke pou pou'i e ongo sekitoa mahu'inga ko ení, 'oku 'ikai ke hilifaki ha tute pe ko ha tukuhaú ki he ongo sekitoa ko ení, 'Eiki Sea. 'Ikai ke ngata af, ko e k toa e ngaahi *project* faka-*community* mo e fakakolo, 'oku tokoni'i 'e he Potung ue ko ení, 'o faka'at ia mei he tuté, pea mo e tukuhaú, 'i he langa fakalalakaká, 'Eiki Sea. Ko e ngaahi *project* lalahi 'oku fakahoko 'e hotau fonua ni ki he langa fakalalakaka hotau fonuá, 'oku 'ikai foki ke tukuhaú'i mo ia. Ka neongo hono 'ikai ke tukuhaú'í, 'Eiki Sea, 'oku fakam 'opo'opo p 'e he Potung ue 'a e fakamatala ko iá koe'hi ke 'omai ke mea'i 'e he Falé. Pea kapau te mu me'a hifo ki he t pile fika 5, ko e ta'u 2015/16, ko e ngaahi tute ko na'e tukuatu, 'i he founga ko e tokoni,

ki he langa fakalalakaká, na'e fe'unga ia mo e 10 miliona. Ko e tukupau ng ue'aki, ko e 21 miliona, tukupau 'ekisia, ko e 13. Ko hono fakak toa ko e pa'anga e 45 miliona. 'A ia ko e pa'anga e 45 ko eni kapau na'e t naki mai mo ia, ko e fu'u pa'anga lahi ia. Ka 'oku tuku atu ia ke tokoni'i'aki e ngaahi sekitoa taautaha, he langa fakalalakaka hotau fonua ni.

Sea, 'oku ou tui ko e to'oto'o kongokonga lalahi ia, ka te u foki au 'o fakam 'opo'opo 'a e l pooti 'a e Potung ue. 'Eiki Sea, na'e 'i ai 'a e tokanga 'a e Hou'eiki ki he me'a fakamokomokó pe ko e 'aisi kilimi.

Lord Fusitu'a : 'Eiki Sea, k taki ko e ki'i kole fakama'ala'ala lolotonga e kei me'a 'a e Minisit fekau'aki mo e tuté.

Sea K miti Kakato : Ko e tokoni pe ko e fakatonutonu?

Lord Fusitu'a : K taki ko e kole fakama'ala'ala.

Sea K miti Kakato : Ko e tokoni eni, Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Sai p , Sea ke toki fai mai 'anai, kae faka'osi ai leva. M l .

Lord Fusitu'a : 'Oku 'ikai ko ha tokoni, Sea, ko e fehu'i.

Sea K miti Kakato : 'Ikai ke tali 'e he Sea ho'o tokoni.

Lord Fusitu'a : Lolotonga 'ene kei me'a he tukupau.

Sea K miti Kakato : Ko e fehu'i eni, Minisit .

Fehu'ia e tu'unga e sales tax he fonua

Lord Fusitu'a : Ko e fehu'i 'oku kongokonga. Ko e 'uluakí. Pe ko e h nai e tu'unga ko 'o 'etau tukupau he koloa fakataú atú, *sales tax*, 'i he lolotonga. He ko e *policy* fakafonua ia 'a e ngaahi fonua ko , 'oku nau hilifaki faka'atu'i 'a e tukupau, *income tax*, tukupau v hengá. 'A ia ko e tukupau, *sales tax*, he'ikai lava kalo ha taha ia mei ai. A'u ki he kau ta'eng ue, ko 'enau fakataú p ha me'a mei ha falekoloa, kuo ma'u nautolu he *sales tax* ko ia. 'A ia ko e *policy* ia 'a e ngaahi Pule'anga lalahi 'o m mani, 'oku feinga'i ma'up ke fen pasi 'a e *sale tax*, pea mo e tukupau v hengá, pe ko e *income tax*. Ke 'oua 'e fu'u hilifaki l ua 'a e ongo tukupau ko ia 'i ha tu'unga 'oku ta'efaka'atu'i ki he kakai e fonuá, 'A ia ko e fehu'i 'a e motu'a ni. Ko e h nai e tu'unga 'etau *sales tax* 'i he lolotonga, pea mo e tu'unga ko 'etau tukupau v hengá. Pe 'oku 'i ai ha *policy* 'i he kaha'u, ke 'ai ke na fen pasi 'i ha tu'unga 'oku faka'atu'i ki he fonua? Ko e anga p ia e ki'i kole fakama'ala'alá, 'Eiki Sea. M l .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : M l . M l 'Eiki Sea, fakam l atu ki he ... Tapu p mo e Hou'eiki M mipa e Falé, pea fakam l atu ki he Hou'eiki he fehu'i ko eni, 'Eiki Sea. Ko e tu'u ko 'a e ongo tukupau ko eni, 'oku lolotonga fen pasi 'aupito he taimi ni. Ko e tukupau fakataú 'oku p seti e 15, pea 'oku kau 'a Tonga ni he ma'ulalotaha fakafehoanaki mo e Pasifiki.

Kapau 'e foki pe 'etau manatú, 'Eiki Sea, ko e talu e fokotu'u e tukuhau ko ení, na'e peseti p e 15, pea 'oku kei tu'uma'u p ai. Ko e tukuhau 'ulú, 'Eiki Sea

Lord Fusitu'a : K taki Sea, ko e to e ki'i fakama'ala'ala ange. Ko e tukuhau v henga ia, 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Ko e tukuhau hulú, pe ko e tukuhau ko ki he pa'anga h mai, 'Eiki Sea, ko e pa'anga e 7,400 'oku faka'at ia. 'A ia kapau 'oku 'i ai ha taha ko 'ene pa'anga h mai, 'oku pa'anga e 100 'o a'u ki he 7.400, 'oku faka'at ia mei he tukuhaú. Ko 'ene toki hulu ko ho'o pa'anga h mai mei ai, mei he 7,400 ki he 30,000, pea 'oku p seti ia e 10. Pea ka hulu leva mei he 30,000, 'oku p seti ia e 20. Fakafehoanaki ko ki he Pasifiki, 'Eiki Sea, fen pasi 'aupito p eni ia mo e ngaahi fonua langa fakalalakaká.

Tau foki mai, 'Eiki Sea, ki he fakam 'opo'opó,

Lord Fusitu'a : K taki Sea, mo e ki'i tukuhau *sales tax*, k taki 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato : 'E 'Eiki N pele.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai & Tute : Ko e Sea 'oku pulé, kataki.

Lord Fusitu'a : Fakamolemole, 'Eiki Minisit , 'Eiki Sea. Ko e ki'i fehu'í, na'e kole atu mo e tukuhau, *sales tax*, ke 'ai mai mo ia ke mea'i 'e he kakai e fonuá.

Sea K miti Kakato : 'Oku fakahoko mai, Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : M l 'Eiki Sea. Kau foki mai au, Sea, ki he fakam 'opo'opó. Ko e mo'oni 'aupito, pea 'oku ou fakam l 'aupito ki hono 'ohake 'a e. Na'e 'i ai p e hoha'a ki ai 'a e Falé, ki he tu'unga ko totongi e 'aisi kilimí, he na'e kau e 'aisi kilimi ia he ngaahi me'akai ko 'oku 'ikai ke mo'ui lelei, pea na'e fai e tokanga mavahe ki ai. 'Eiki Sea, ko e mo'oni e mo'oni, he 'oku pa'anga e 16 mahaló ki he lita 'e 2 he taimi ni. Ne 'i ai p e ki'i feh laaki fakatekinikale he ng ue 'a e Potung ue, ka 'oku fai e ng ue ki ai ke fakalelei'i, ke to'o e p seti e 15 ko eni mei he tukuhau, kae ng ue'aki pe ki he saisi. Pea ko 'ene vave tahá kuo fakahoko e ng ue ko ení. Me'apango p ia kuo 'osi atu e faha'ita'u Kilisimasi, ka 'oku ou tui ko e vavetaha kuo fakakakato e ng ue ko ení.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e kaati koula

Na'e 'i ai e hoha'a e taha, 'Eiki Sea, ki he kaati koula. Ko e mo'oni, ko e founa ng ue eni 'oku ng ue'aki he ngaahi fonua ko 'i he *Customs*. Ko e me'a kotoa p 'oku fakakalalasi 'a e tu'unga ko 'o e kau h koloá, 'o ng ue'aki e ngaahi lanu kehekehe 'o fakatefito ki he falala'anga 'o e kautaha ko ení, 'i he feng ue'aki mo e Kasitomu. Pea ka 'i ai leva ha kautaha 'oku 'oange ki ai ha lanu kulokula, 'oku kau e kautaha ia ko iá 'i he ta'efalala'anga, pea kuo pau ke vakai'i, meimei vakai'i 'ene koniteina kotoa p 'a'ana ke fakapapau'i. Ko e me'a ko ia 'oku ne fakah he'ene pepa h koloa, 'oku tatau tofu p mo e me'a 'oku fa'o mai he koniteina. Ka 'oka 'i ai leva ha kautaha ia 'oku 'oange ki ai e lanumatá. Mahino leva ia ki he *profile* 'oku fai ko 'e he Potung ué,

ko e kautaha ko ení, 'oku falala'anga 'aupito. Ko e h p e me'a ko 'oku nau 'omai he' enau pepá, ko e koloa p ia 'oku nau h mai ki he fonua ni.

'A ia ko e fakakaukau ko na'e 'ai he kaati koulá, 'Eiki Sea, 'a ia ko e fa'ahinga ia kuo nau nofo fuoloa kinautolu 'i he lanumata. 'Oange leva e lanu koula ia ki ai. 'A 'oku fa'a ng ue'aki he ngaahi s vesi ko he ngaahi k nita, ko e *express service*. Ko 'ene 'asi mai ha toko taha ia 'oku lanu koula, ko e tokanga 'a e Kasitomu, 'e fai leva ia ke fai mo tukuange 'ene koloa 'ana kae 'alu ia, he ko e 'uhingá, 'oku kau ia 'i he feng ue'aki v ofi 'aupito pea mo e Potung ue. 'Oku ou tui 'ou 'i ai mo e fakakaukau peh 'a e Potung ue Mo'ui, ke ng ue'aki mo ha kaati koula, ki he kau *customer* ko 'oku nau feng ue'aki v lelei pea mo e ngaahi Potung ue.

Ko e me'a e taha, 'Eiki Sea, na'e fai e tokanga ki ai, ko e 'uhingá ko e vahevahe, ko pa'anga hulú. Ko e 'isiu mahu'inga eni, 'Eiki Sea.

Lord Fusitu'a : Sea, k taki, ko e ki'i fehu'i p .

Sea K miti Kakato : Ki'i fehu'i eni, 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Sea, kole atu mu'a ke 'ai 'eku miniti e 10, kae toki hoko e ' fehu'i ia, Sea.

Lord Fusitu'a : K taki, 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Kapau ko e ' tunga eni, 'Eiki Sea, he'ikai ke toe lava. Ko koe 'oku ke pulé, 'Eiki Sea.

Lord Fusitu'a : Ko e laum lie lelei 'a e 'Eiki Sea, mo e

Sea K miti Kakato : Me'a mai, N pele.

Lord Fusitu'a : Na'e 'omi 'a e 'Ulu ko 'o e Kasitomu, ki he K miti Fakafepaki'i 'a e Faihala Falé, 'o mau faka'eke'eke pe 'oku 'i ai ha ngaahi fokotu'utu'u fakang ue, pea 'i ai ha fakalelei ki he' enau Lao, ke tau'i 'a e faihalá. He 'oku 'ikai ko e Pule'anga lolotonga ni, pe ko e Pule'anga kuo hilí, pe ko ha Pule'anga 'e fai ki ai ha tukuaki'i. Ka ko e me'a fakam mani lahi ia. Ko e Potung ue ko e Kasitomu, 'oku lahi e fa'a 'efihia ai 'a e *Corruption*. Pea na'e 'omi 'a e fakama'ala'ala lelei mei he 'Ulu 'o e Kasitomu. 'Oku 'i ai e ngaahi sisitema fo'ou kuo nau fokotu'u, 'ikai ke ngata he *streamline*, ke fakalelei'i fakam manilahi. Pea ko e ngaahi founa ng ue ko 'e ala hoko ai e *corruption*, kuo nau fakalelei'i ia. 'A ia ko e me'a ko na'a mau ma'u he K miti, 'oku 'ikai ke to e aofangatuku ha sino toko taha p ia 'i he Kasitomu, fekau'aki mo ha me'a fekau'aki mo ha pa'anga. 'Oku faka-k miti ma'u p . Ko e fehu'i p 'a e motu'a ni, pe 'oku fakahoko nai e founa ng ue ko ia, he 'oku ou poupou lahi ki he founa ng ue ko iá, 'Eiki Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Fakama'ala'ala ki he vahevahe 'o e pa'anga hulu

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku mea'i p ia 'e he Hou'eiki e talí, mo e ng ue 'oku fai ki aí. Pea 'oku ou fakam l atu ki ai. Sea, 'oku ou kole atu mu'a. Tuku mai 'eku ki'i miniti e 5 ke 'osi kae toki fai ha ' fehu'i, mo ha ' me'a peh . M l . Sio, ko e ' tungá kuo toe mole 'eku poini 'aku ia, Sea, he toutou fokotu'u, 'Eiki Sea. Kaikehe, 'Eiki Sea, ko e vahevahe e pa'anga hulú, 'Eiki Sea. 'Oku ou tui na'e 'osi lava p 'o tipeiti'i mei he t pile 'a e Pule'angá, mo e hoha'a ko pea mei he t pile

<006>

Taimi: 1420-1430

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: ...he Fale ni ke ng ue'aki 'a e pa'anga hulu ko iá, hang p ko e fakamahino kuo fai 'Eiki Sea, ko e pa'anga hulu ko eni 'Eiki Sea, 'oku fakafoki p ia, 'oku fakafoki p ia ki he ngaahi *service* ko 'a e Pule'anga ki he falemahaki ki he ako, ko e langa uafu pea mo e hala foki, pea 'oku ou tui 'e toki tokoni mai 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga mo e taimi ko 'e l pooti ai ko 'a e ngaahi potung ue 'Eiki Sea, ko e taimi ia te nau l pooti mai ki honau 'esitimetri mo fakafoki atu ko 'a e pa'anga ke nau ng ue'aki, ko e lave foki 'a e Fakafongona N pele 'o 'Eua kia Sakeasi 'i he hulu ko e mo'oni e mo'oni, ko e hulu ko eni na'e ...ko e fakahinohino na'e fai 'e Sis , ko e pole eni na'e fai 'e Sakeasi te u totongi 'o liunga f 'a e me'a ni, ko e hulu ko eni na'e fai he potung ue 'oku 'ikai ko e hulu ia na'e t naki ha founa k k 'Eiki Sea, ko e t naki p eni ia he fakahoko fatongia 'a e potung ue fakatatau ki he Lao 'a e T naki Pa'anga mo e tute mo e tukuhau na'e tali he Fale ni.

Fakama'ala'ala ki he lahi e pa'anga ma'u mei he hiki e totongi lolo

Sea ko e ki'i me'a faka'osi p na'e 'i ai 'a e hoha'a ki he totongi ko 'a e lolo mo e hikihiki ko 'a e tute 'Eiki Sea mo'oni 'aupito p Hou'eiki ko e 15/16 'Eiki Sea, ko e totongi 'o e h mai 'o e lolo na'e s niti 'e 50, s niti 'e 50 ki he lita, ta'u fakapa'anga ko eni ta'u 15/16 na'e hiki'aki ai e s niti 'e 6 ki he lita 'Eiki Sea, ko e fakakaukau hang p ko na'e 'osi t langa'i ko e ki'i s niti eni ke fakatelinga ke fakava'e hono ngaahi 'a e hala, ko e s niti ko na'e ma'u mei he ng ue ko eni 'Eiki Sea mei he s niti 'e 6 ko eni fakafuofua ki he pa'anga 'e 2 miliona, ko e 16/17 na'e to e hiki ai 'a e tukuhau ko eni 'Eiki Sea mei he s niti 56 ki he s niti 'e 65, 'a ia ko e s niti ia 'e 15 ki he lita, 'esitimetri ko ki he s niti 'e ma'u ki he fo'i hiki ko eni s niti 'e 15 fakafuofua ke ma'u ai 'a e pa'anga 'e 5 miliona 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui ko e s niti ko iá 'e tokoni 'aupito ki hono fakalelei'i hotau hala 'i he... 'ikai ke ngata p he ta'u ni k 'i he Pule'anga hoko.

'Eiki Sea 'oku ou fakam l lahi atu ki ho Fale 'i he ngaahi lea fakalotolahi mo e fakam l 'oku 'ikai ke fai ki he motu'a ni, k 'oku fai foki 'uhinga ki he CEO kae 'uma' 'a e kau ng ue 'a e potung ue, peh ki he kau fakatupu koloa hotau fonua ni, kau pisinisi, kakai 'o e fonua ni, ko e pa'anga ko eni 'Eiki Sea ko e pa'anga ia 'a e kakai ko eni, 'a e kakai pisinisi 'o e fonua na'a nau t naki 'o lukuluku mai ko e 'uhinga ke tokoni ke langa hake hotau fonua ni, pea 'oku ou ongo'i 'Eiki Sea he taimi ko 'oku fu'u lahi ai 'a e fakam l pea hang ko 'oku hikihiki'i 'a e potung ue ko eni, 'oku ou manatu au 'Eiki Sea ki he S pate Paame, 'i he taimi ko na'e ha'ele fakatu'i ai ko 'a S s pea ne me'a ko he 'asi, pea ko e kaila ko 'a e fu'u kakai, m lie t naki pa'anga, m lie

t naki pa'anga, hang ko e kaila *hosanna*, *hosanna* kae fiefia e ki'i 'asi peh 'e nautolu ko e kaila 'a e kakai ko e ki'i 'asi, 'ikai ko e 'uhinga 'enau kaila ko 'enau fiefia *hosanna*, *hosanna* ko e 'uhinga ko e 'Eiki na'e h 'ele ai.

Fokotu'u ke tali *annual report* Potung ue T naki Pa'anga H Mai

'Eiki Sea ko e faifatongia 'a e potung ue ko eni, ko ho'omou fakahikihiki kuo fai, faifai pea fiefia noa ai e 'asi, ko e m tu'a ko eni ko e fakahoko fatongia ko e langilangi 'oku 'a e 'Eiki ia, ko u fokotu'u atu tau tali mu'a 'a e *annual report* ko eni. M l

Sea K miti Kakato: Fokotu'u e poupou, Kalake ko e ki'i 'asi eni, k taki 'oange ha ki'i miniti 'e ua 'a e Fakafofonga Vava'u 16.

'Akosita Lavulavu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, peh foki 'a e fakatapu ki he 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Kapinetai, fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele, pea peh foki 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakai.

'Eiki Sea m l mu'a ho'o laum lie lelei 'Eiki Sea ki he ho'at 'afu ko eni, pea... 'uhinga p 'eku fakahoha'a atu Sea, ko e 'uluaki p Sea, ko 'eku fokotu'u ko eni ko ke to'o ha pa'anga mei he pa'anga hulu 'o tanu'aki 'a e ngaahi hala ko eni ko 'i he fonua ni, ko e 'uluaki p Sea, ko e 'uhinga ko eni ko na'a ku fokotu'u ai 'a e fokotu'u ko ia, ko e 'uhinga ko e le'o ia 'a e kakai ko eni ko mei hoku v henga Sea ko e me'a 'oku nau fie ma'u, pea ko e 'uhinga ia na'a ku ha'u ai 'o fokotu'u 'i Fale ni.

Pea ko e ua ki ai Sea ko e... 'oku 'at ki ha m mipa ke ne fokotu'u ngutu p te ne fokotu'u tohi atu ha fa'ahinga fokotu'u 'i Fale ni ha fa'ahinga taimi p , pea tolu ki ai Sea 'oku ou ma'u p ha loto ma'ulalo Sea ke u tali 'a e fakamatala ko eni ko 'a e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi pea peh ki he 'Eiki Minisit Pa'anga 'o peh 'oku 'i ai 'a e pa'anga na'e 'osi tuku mai ke tanu'aki 'a e ngaahi hala, mahalo p 'oku meimei kamata p 'oku kamata te'eki ke u 'ilo 'e au, te'eki ke kamata ia 'i Vava'u 16 Sea, ka ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou fakahoha'a atu ai 'oku ou loto ke u holomui 'eku fokotu'u ko eni ko ki he tanu ko eni ko 'a e ngaahi hala Sea ko e holomui p Sea 'ikai ke tamate'i p to'o Sea, ko e to'o fakataimi p , ko e holomui fakataimi p Sea kae 'oleva ke mahino p 'oku fai ha tanu hala he v henga he vaha'a taimi atu ko eni, 'o a'u ki Sune ki he tau feme'a'aki ko eni he Patiseti Sea.

Pea ko e fokotu'u atu Sea ia m l .

Sea K miti Kakato: M l Kalake, 'o me'a mai Pal mia

Kole fakamolemole he tuai polokalama tanu hala

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e toenga 'o e Hou'eiki, 'oku ou loto p ke u lave ki he me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'a e Fale ni, tautautefito ki he Hou'eiki 'a e hala, ko e feme'a'aki foki ko ..hang kiate au na'e t ki ai 'a e fakamamafa, t e fakamamafa ki he lahi 'o e pa'anga tukuha na'e t naki 'o ova, 'oku mo'oni p ko e fo'i 'isi kehe ia, ko e 'isi ko 'oku ou fanongo 'oku fai 'a e hoha'a ki ai 'a e hala pule'anga p 'e tanu fakak , mahalo ko e me'a ia 'oku ou tokanga au ki ai ke u fakamahino'i 'a e 'uhinga. 'Oku ou kole fakamolemole atu ki he Hou'eiki 'o e Fale ni, tau kau Fakafofonga N pele mo e kau Fakafofonga Kakai 'i he tuai e

ng ue ko eni mo'oni mo'oni 'aupito 'aupito ho'omou hoha'a ka te u fakah atu 'oku 'i ai p 'a e pa'anga ia, tukukehe p 'a e pa'anga hulu, 'oku 'i ai p 'a e pa'anga ia 'oku fai'aki 'a e tanu hala, k ko e fehu'i, ko e h ko 'a e me'a 'oku tuai ai, mahalo ko e fehu'i 'oku totonu ke fai ki ai 'a e tali 'a e Pule'anga, he 'oku 'i ai 'a e mo'oni 'a e me'a 'oku mou tokanga ki ai pea mo e kakai.

'E Hou'eiki ko e ... 'oku 'i ai 'a e founa ng ue 'a e Pule'anga ko eni, 'oku 'ikai ko ha founa ng ue eni na'e toki h atu 'a e Pule'anga ko eni 'o fokotu'u, ko e founa ng ue p eni ia na'e fononga mai mo e Pule'anga ko eni talu p mei fuoloa 'oku ui faka-pilit nia ko e *procurement process*, p ko e founa ki hono tu'uaki mai p ko hono feinga'i ke ma'u ha kakai fe'unga pea mo e founa ko ke fakahoko'aki 'a e ng ue ki ha fa'ahinga ng ue p , 'a 'oku kau ai 'a e hala pule'anga, mahalo ko e founa ia ko 'i ai 'a e tokanga ki ai 'a e Pule'anga ia, pea 'oku 'ikai ko ha founa faingofua eni Hou'eiki, ko e founa foki ia ko hono tu'uaki, kapau 'e talamai ko e hala ko 'oku fe'unga mo e pa'anga 'e 4 kilu, he 'ikai ke tau mafili p 'a e Pule'anga 'o tanu 'a e hala 4 kilu, 'e pau ke tu'uaki 'a e fo'i ng ue ko ia he ko e founa ng ue ia, pea 'e tohi mai ki ai 'a e ngaahi kautaha kehekehe pea 'oku 'i ai 'a e founa ki hono *screen*'aki e ngaahi me'a, 'a ia 'oku taimi l l a, ko ia 'oku ou 'oatu 'a e kole fakamolemole ko eni, kapau 'oku tuai pea 'oku ou kole fakamolemole atu 'o fakafongga'i 'a e Pule'anga, mau feinga ke lava 'o fakahoko 'a e me'a ko eni ke vave.

Lord Fusitu'a: Sea kataki ko e ki'i kole fakama'ala'ala ki he Pal mia p 'e laum lie lelei 'a e Feitu'u na

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia

'Eiki Pal mia: Sai p

Lord Fusitu'a: M l 'aupito, ko e ki'i fehu'i mahalo na'a ngali... 'ikai ke fu'u ma'u lelei he motu'a ni e founa ng ue ko e Feitu'u na te ke mea'i lelei ange, 'a ia ko ho me'a mai ko e ng ue kotoa e Pule'anga ko eni, talu mei N vema 14 kuo tu'uaki kotoa 'i he founa totonu 'a e *procurement*, 'a e ngaahi *contract* kotoa p ko e *contract* p fekau'aki mo e potung ue takimamata p ko e ako, *infrastructure*, ko e ki'i kole fakama'ala'ala p ki he Feitu'u na m l Sea.

Tuai ng ue e *MOI* ko e te'eki ai ha'anau *CEO*

'Eiki Pal mia: Ko e founa ko ia 'osi mea'i pe 'e moutolu kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fu'u fakato'oto'o 'aupito 'aupito 'oku 'ikai ke tau to e fiema'u ke tau 'alu he fo'i founa ko eni tu'uaki mo e me'a, 'oku 'oange 'a e mafai ki he Minisit Pa'anga pea mo e Kapineta ke nau fakahoko 'a e ng ue ko ia 'o fakatatau ki he natula mo e ' takai 'o e fo'i ng ue ko 'oku fiema'u, pea ko e ng ue ko ia 'oku 'osi 'i ai p 'a e ng ue ki ai ke fakahoko 'o fakatatau p ki he anga 'o e natula 'o e fiema'u ko ia pea mo e *project* ko ia, kai kehe 'oku 'i ai p mo e me'a 'e taha 'oku mau tokanga ki ai ko e potung ue foki ko eni 'oku te'eki ke 'i ai ha'ano *CEO*, fiema'u 'a e potung ue kotoa p ke 'i ai hano *CEO* ko e 'uhinga ka e lava 'o fakahoko hono fatongia 'i he taimi vave, ko e 'uhinga 'oku tuai ai he 'oku hanga 'e he Fakamaau'anga, tuai mei he ...

<007>

Taimi: 1430-1440

'Eiki Pal mia:... .. Fakamaau'anga. 'Oku 'iai 'a e 'eke faka-Fakamaau'anga ia, pea kuo pau ke fakakakato 'a e fo'i me'a faka-Fakamaa'angá ia ke 'osi, kae toki fili ha taha. Ko e tu'u ko eni 'a e Potung ue he taimi ní ta'e 'i ai hano *CEO*, 'e 'i ai 'ene uesia 'a'ana ia 'o e ng ue ko ia 'oku tau talanoa ko ia. Ko ia 'oku ou kole atu kia moutolu Hou'eiki mou fakamolemole, kapau 'oku ki'i tuai 'a e ng ue. 'Oku 'i ai p 'a e pa'anga ke fai'aki 'a e ng ué, ka ko e founa ng ue eni 'a e Pule'angá, kuo pau ke tau tu'uaki, kuo pau ke 'i ai 'a e fo'i vaha'a taimi ke fai ai 'a e tali mai ki ai, filifili 'a e kautaha.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e to e ki'i kole fakama'ala'ala p mu'a. P 'e laum lie lelei ki ai 'a e Feitu'u na mo e 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Fusitu'a: Ko e me'a ko ia 'oku me'a 'aki 'e he Feitu'u na fekau'aki mo e Fakamaau'anga, ko e ki'i kole fakama'ala'ala p , pe 'oku 'i ai ha tu'unga kuo 'i ai ha tu'utu'uni faka-Fakamaau'anga fekau'aki mo e faitotonu 'a e Pule'angá fekau'aki mo e pule 'a e Laó, p 'oku mahu'inga ki he Feitu'u na, pea fakahoko totonu 'e he Pule'angá honau fatongia.

'Eiki Pal mia: Sai ka u tali atu.

Lord Fusitu'a: K taki ko e anga p 'o e ki'i.

'Eiki Pal mia: Ko e tu'u ko ia 'a e ngaahi mafaí, kuo 'osi mahino kia tautolu 'oku 'i ai 'a e ngaahi mafaí kehekehe 'e tolu, pea 'oku 'ikai fiema'u ke nau..'oku fiema'u ke nau tu'u tau'at ina takitaha. 'Oku fiu tatali atu 'a e Pule'anga ko ení ki he Fakamaau'angá, ke fai mo fai ha'anau tu'utu'uni ki he hopo ko ení p 'e fai fakak , pea fai ha'anau tu'utu'uni kae 'at 'a e fo'i *post* ko ení ke tu'uaki, he 'oku fiema'u ha *CEO* pau, ke ne ongo'i ko hono fatongia, pea fakahoko e fatongia.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i kole p . Ko e hopo f ko ia 'Eiki Pal mia k taki.

Sea K miti Kakato: N pele..

Lord Fusitu'a: Fakamolemole Sea, kole fakamolemole atu.

Sea K miti Kakato: Kuo fonu 'eku kató ia 'a'aku he fakamolemole. Ka ke me'a mai p ..

'Eiki Pal mia: Sai 'e 'ikai ke u tali atu 'a e me'a ko iá, toki 'alu 'o faka'eke'eke 'i tu'a. Ka ko e hopo ko ení 'oku fekau'aki pea mo e fo'i sino ko ia 'oku fiema'u ke hoko ko e *CEO* 'i he Potung ue ko ení kae lava 'o fakahoko 'a e ng ue. Sai mahalo ko e ki'i fakamatala p ia 'oku ou 'oatú, ke mou k taki fakamolemole Hou'eiki, 'oku tau tatau k toa he'etau fiema'u ke tanu 'a e hala. 'Oku 'i ai p 'a e pa'anga ke tanu'aki 'a e halá, ka ko hono tuai, 'oku ou 'oatu ai,'a e .. tukukehe kapau 'e peh 'e he Pule'anga. Sai tuku 'a e founa anga mahení, ka tau lele kitautolu ia 'i he tafa'aki 'e tahá ke vave. Ka 'oku 'ikai ke mau tui 'e totonu ke fai 'a e founa ko ia. 'E fai 'a e felau'aki ai, pea te tau to e l loa ai p 'e hoko 'o fai ha faka'ilo mo e ngaahi me'a peh . Ko ia 'oku ou kole atu ki he kakai 'o e fonuá mo kimoutolu Hou'eiki. Fakamolemole atu, kapau 'oku tuai 'emau ng ue. 'Oku 'i ai p 'a e pa'anga ko e ' *surplus* ko ení, ko e ' pa'anga ko eni 'oku hulu 'oku

lave ki ai 'a e me'a, tau fakam l ki he 'Eiki Minisit . Ko eni 'oku ne 'osi talamai, ko e pa'anga ko ia 'oku 'ikai ke mole, 'oku vahevahe 'a e pa'anga ko ia ki he ngaahi feitu'u kehekehe 'o fakatatau ki he'ene fakamatala. Ko ia mahalo ko e ki'i tokoni p ia.

Faka'osi p Sea, na'e 'i ai 'a e tohi 'o tukuaki' 'a e motu'a ni, na'e lau he pongipongi ni. Ko e me'a ko ia 'oku ou ongo'i, ko e 'osi p ha lau 'o ha tohi tukuaki' ha taha, 'oku fakanatula p ha'atau fakaongoongo ki ha tali ki he me'a ko ia. 'Oku ou kole atu p ko e h 'a e 'uhinga hono laú. He na'a ku 'uhinga au ko e 'osi hono laú, pea 'omai ha faingam lie ke u tali. 'Oku fakaongoongo mai 'a e kaka'ia ke 'i ai ha tali ki he Feitu'u na, meiate au ki he tukuaki'i. Kapau 'oku mou peh ke tuku pehe' i ai p , pea tuku peh 'i ai p ia ai.

Sea K miti Kakato: E Pal mia, ko e kongá ko ia 'e to e fakah mai ia 'i he 5.2 fekau'aki pea mo e kaveinga fekau'aki pea mo e sipoti. 'A ia ko 'ene 'osi p eni, ko 'etau tali p ení kuo tau hoko ki ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ki'i tokoni atu p Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e me'a ko ia na'e feinga ko ia ke fakama'ala'alá, 'o kapau 'oku 'i ai ha tukuaki'i, p 'oku 'i ai ha totonu 'a e tokotaha na'e tukuaki'i ke 'i ai ha'ane tali. Ko e me'a foki ia na'a tau alea'i he ta'u kuo 'osi, 'a e mahu'inga ko ia ke tau sio ki he founa ko ia hono 'omai ha tohi tukuaki'i ha taha ki he Fale ni. He 'oku 'osi ko ia hono 'omai 'a e fo'i tukuaki'i, mafola ia 'i m mani, 'ikai ke 'i ai ha faingam lie 'a e taha tali. 'O tau toki talanoa'i ia 'e tautolu he K miti Kakato, 'o fai ki ai 'a e feme'a'aki 'a e Hou'eiki M mipa. 'A ia ko e fehu'i p ia Sea ka 'oku ou tui mahalo ko ha feme'a'aki ia 'oku tonu ke tukuatu ia ki ha taimi kehe. Ka ko e 'uhinga p ia 'a e tokangá, he 'oku totonu ke 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ke ne fai 'a e tali ki ai.

Sea K miti Kakato: M l . Sai ko 'etau tu'u ko ení, 'oku ou tu'utu'uni tau p loti.

Lord Fusitu'a: Sea.

P loti tali e Fakamatala Fakata'u 'a e Minisit T naki Pa'anga 15/16

Sea K miti Kakato: Ka tau hoko atu ki he me'a ko eni 'oku hoko mai. 'Oku 'ikai ke u loto ke tau to e talanoa ki ha toe me'a .. Kalake tau p loti 'i he Fakamatala Fakata'u 'a e Minisit T naki Pa'anga 15/16. Ko kimoutolu 'oku mou loto ki ai, hiki hake homou nima ki 'olunga.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Sosefo Fe'ao Vakata, 'Eiki Minisit Ako & Akongaue, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha 'a e Pisinisi Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 21.

Sea K miti Kakato: 'Oku 'i ai ha taha 'ia moutolu 'oku 'ikai ke laum lie lelei ki he fokotu'u ko ení pea fakah mai 'aki 'a e hiki ho nima ki 'olunga.

Kalake T pile: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito Hou’eiki. Tau hoko atu ki he 5.2 ki he fekau’aki p eni mo e sipoti. ‘A ia tau hoko hifo ai p . Ka lava eni pea lava mo e 5.3 ko e fakakoloa ia. Ngali lolongo ‘a e Hou’eiki Kalake ka tau fakapaasi eni. Pe ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku fie me’a mai ki he 5.2 Me’a mai N pele Fika 2 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Tapu p mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, ‘oku mau fakaongoongo atu ki he Feitu’u na, ‘oleva mu’a ho’o fakapaasi, ka ke hanga ‘o fai’aki ho’o founa fakapotopoto taha. He ko e Feitu’u na ‘oku ke tataki ‘a e Fale ko eni. Ko e me’a ko ia na’e hoha’a ki ai ‘a e ‘Eiki Tokoni Pal mia pea mo e Pal mia, ko e me’a ia ‘oku totonu ke ke ki’i fakaongoongo he ‘oku ‘i ai ‘a e mo’oni ‘o e me’a ‘oku na me’a mai ki ai, koe’uhí ke ‘ai ha tali ki he me’a ko ení, koe’uhí ‘oku hoha’a ‘a e kakai ‘o e fonua.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele, ko e kupu ko eni 5.2 ‘oku fekau’aki mo e sipoti pea ‘e me’a mai ai ‘a e Pal mia ‘o fakahoko mai ‘ene tali, pea mou feme’a’aki ai fekau’aki pea mo e *issue* ko eni.

Lord Tu’ilakepa: Sea ko ‘eku fakatokanga’i atu na’a ke ui ki he Kalaké ke fakapaasi ‘a e me’a ko ení, ko e me’a ia ‘oku ou tu’u hake ai.

Sea K miti Kakato: Ko hono ‘uhingá ‘oku ou fakatokanga’i atu, ‘oku mou kei me’a p hang ‘oku ‘ikai..

Lord Tu’ilakepa: Ko e fakapotopoto taha Sea pea ‘oua te ke tipeiti. Me’a mai koe ‘Eiki N pele Fika 15 ‘o Vava’u.

S miu Vaipulu: ‘Eiki Sea k taki ‘oku ‘ikai ko ha ‘Eiki N pele au.

Sea K miti Kakato: P ‘i me’a hifo ki lalo k taki Hou’eiki.

Lord Tu’ilakepa: M lie tama ho’o founa.

Fokotu’u ke ‘oange ha taimi pau ke tali mai ai Pal mia ki he tukuaki’i

S miu Vaipulu: Ko e kole p fakataau mo e me’a ko ia ‘oku fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki N pele. ‘Oku totonu ke ‘oange ‘a e faingam lie ‘o e Pal miá ke ‘omai ha’ane tali. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga p ‘i he fakatahá, kae ‘oange ‘a e fo’i taimi kae lava ke ‘i ai ha’ano tali. Kae toki tukuatu leva ‘a e 5.2 ko e f ‘a e taimi ko te ke toki peh ai kuo taimi fe’unga, pea fai ai hano feme’a’aki ‘a e Fale ni. K taki Sea na’a ngali ko u kaunoo...

Sea K miti Kakato: ‘Ikai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia. Ko e tohi foki fekau’aki mo e sipoti. Pea ko e 5.2 fekau’aki mo e sipoti. ‘Oku ou tukuatu ki he ‘Eiki Pal mia ke me’a mai fekau’aki pea mo e tohi ko eni mei he Sipoti.

Tali Pal mia fekau'aki mo e hoha'a ki he me'a fekau'aki mo e Sipoti

Eiki Pal mia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e K miti Kakato kae 'oatu ha tali. 'Oku 'ikai ke u ma'u heni 'a e tohi, ka 'oku mou mea'i k toa 'a e tohi ko eni, ko e tohi l loa, pea lahi mo e ngaahi me'a kehekehe na'e 'ohake ai. Neongo ia, te u feinga p ke u lava p 'o fai ha tali kae nounou, pea 'ofa p 'e 'osi ange 'eku talí 'oku mahino. Na'e 'i ai 'a e hoha'a 'a e ..

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole te ke tali ke u ki'i fakahoha'a.

Sea K miti Kakato: Me'a mai. 'Eiki Pal mia ko e ki'i...

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole p ko 'eku ki'i tokoni p ki he'etau ng ue. Mo'oni p Sea na'a ke fekau au ke u tangutu ki lalo, ka 'oku ou kole atu mu'a ke 'ai mu'a 'a e tohi 'o 'oange ki he 'Eiki Pal miá ke ne 'omai 'a e ' talí kotoa. Ko e me'a ko ia 'oku ne me'a'aki he taimi ní 'Eiki Sea, 'oku ke mea'i 'e to e lahi 'a e longoa'á ia he Fale ni. Ke 'omai 'a e tohi 'a e Pal miá fekau'aki pea mo e 'u peesi 'e 6 nai p lahi ange p si'isi'i ai. 'Osi p ko iá pea ke 'i he M mipa kotoa 'a e 'u tali ko ia. Ko e me'a ko ia 'oku me'a mai ai 'a e 'Eiki Pal miá, 'e fai p 'ene tali ke fakaofiofi p . Pea 'oku ou kole p ki he Feitu'u na ...

Eiki Pal mia: Sea, ko ko e tohi . Ko e tohi ko eni na'e tufa 'aneuhu, pea hang ko 'eku laú ko 'eku toki 'eke ange p 'oku 'i ai ha tohi. He na'a ku ha'u au 'oku lahi 'eku naunaú, 'ikai ke u ha'u au 'o hukehuke ke u 'ilo'i ka na'a ku toki 'ilo p 'anenai hono lau mai. Kaikehe, ko e tohi eni kuou ma'u. Mahalo na'a mou mea'i k toa p 'a e me'a ko ia na'e 'ohake he tohi. Ko e tohi l loa pea lahi mo e ngaahi me'a kehekehe 'oku 'ohake ai. Ka 'o kapau te u nofo hifo ke u hanga 'o tali fakafo'i *item* 'a e me'a ko eni, 'e 'osi 'a e 'aho ni 'e to e lele pea mo 'apongipongi 'e 'ikai p ke 'osi. Ka neongo ia te u feinga hoku lelei tahá ke nounou. Ko e tali ko ia ki he sipoti

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea fakamolemole mu'a ke u ki'i tokoni atu fakamolemole.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia ko e kole tokoni eni mei Tongatapu 4.

Fokotu'u ke mai tali tohi Pal mia ki he tukuaki'i

M teni Tapueluelu: 'E Sea fakamolemole, ko e taumu'a ko 'o e tokoni na'e 'omai mei he 'Eiki N pele, pea mo ia na'e fai mai mei Vava'u, p ...

<008>

Taimi: 1440-1450

M teni Tapueluelu: 'e laum lie lelei 'a e 'Eiki Pal mia ke me'a atu mo e tohi 'o fai mai ha'ane tali tohi ki ai 'o tufa mai ki he Fale 'Eiki Sea. Ko hono 'uhinga p Sea kapau 'e tali me'a mai 'a e 'Eiki Pal mia 'e 'at leva ia ke feme'a'aki ai e k miti pea 'oku 'ikai ke kakato he ko hono 'uhinga 'oku 'i ai 'a e ngaahi *attachment* 'oku 'omai, ko e fili ia ko e me'a p ia 'a e Pule'anga ka ko e anga p e fokotu'u atu na'a fakapotopoto ke 'omai tali tohi he 'e mahalo 'e maau ange ia, kae 'ikai,

ko e 'osi p 'ete me'a Sea kuo 'at ia ke feme'a'aki ho k miti pea to e ... 'e l loa ia ai. Ko e anga p ia e fie tokoni, ko e tokoni atu p Sea. M l .

'Eiki Pal mia: M l 'aupito e tokoni ka ko 'eku, tuku p ia ke u tali p au, h p e me'a ko 'oku manatu'i pea u tali atu, pea tuku ke va'inga ai e fonua.

Sea K miti Kakato: Ko ia. Me'a mai koe 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: He 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e fakapulipuli, ka te u feinga p ko e h e me'a 'oku ou manatu'i pea te u tali.

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i fakamolemole p 'a e 'Eiki Pal mia, koe'uh ke u ...

Sea K miti Kakato: Pal mia ko e ki'i tokoni ...

Lord Tu'i' fitu: Tui tatau au, tui tatau au mo e Fakafofonga Fika 4. 'E fai e va'inga ia, 'e n noa'ia ho Fale, kuo 'osi maau fakalao e tohi ia ko 'o e ' fakalahi ko na'e me'a atu ki ai 'a e Fika 4, *attachment* fakalao mo e ' fakamo'oni kotoa e me'a 'oku 'ikai, nau ngaahi *opinion* ki he 'Eiki Pal mia, he 'ikai ke (Tapu mo e Feitu'u na) te ke laum lie ke ke me'a mai p ko e h ho'o *opinion*, mai ha me'a ko 'e ... Ko e me'a ia ko 'oku fakalao e ' me'a k toa 'oku 'i loto. Pea ko e ' me'a k toa 'oku nau fokotu'u mai ko 'a e me'a 'oku ta'efakafiem lie ki he Feitu'u na mo ho'omou ng ue mo ia. Ke ke me'a tohi mai p ko e 'uhinga kae lava kae toki fai e va'inga ia.

'Eiki Pal mia: Sea.

Lord Tu'i' fitu: Sea ...

'Eiki Pal mia: Ko u kole atu mu'a ke ta u founa nounou.

Lord Tu'i' fitu: 'Oku ou tokanga atu ki he langilangi mo e tu'unga 'o e Feitu'u na ko e Pal mia koe 'o Tonga. Ko ia p Sea 'eku fakahoha'a.

'Eiki Pal mia: Sea ...

Sea K miti Kakato: Sai ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Fika 1 e N pele 'o Vava'u ko e ... 'Oku 'i ai p foki e founa e Fale ke 'ave e tohi fehu'i ki he 'Eiki Pal mia pea ne tali tohi mai ka ko eni kuo 'omi e tohi ia ki Fale ni. Pea 'oku ou peh tuku ange e Pal mia ke fai mai ha'ane tali pea ko e h e tu'unga mo ho'omou me'a ki ai.

Fokotu'u ke 'oange ha taimi pea mai ha tali tohi Pal mia

S miu Vaipulu: Sea ko u to e fakahoha'a atu, k taki p 'e Sea he fa'a ... 'Oku 'ikai ke u tui au ko ha founa ia 'oku faka'ofa'ofa pea lelei ke ng ue'aki ho'o Fale. Te u peh te u fakat t kiate au. Ka 'i ai ha me'a 'e me'a mai 'aki 'e he Pal mia he 'aho ni te u lau p ia ko e fanongo talanoa 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni tohi ke tatau mo e me'a ko 'oku 'omai ko u mamata ki ai. 'Oku ou kole atu, tuku ange ha taimi ke mai ai ha tali pea 'omai tohi ke ta u ... te ta u fuoloa Sea he

me'a ko eni he koe'uh 'e fakaava e matap ke fai ai e ngaahi fe'auhi kehe kae 'ikai ke nofo taha ki he tohi ko mo e tohi tali ko 'e 'ai mai.

'Eiki Pal mia: Sea ... Ka u fakahoha'a atu mu'a he ko e, ko au na'a ku, na'e fai mai ki ai 'a e tohi pea ko eni ko u, ko u lava hake ki 'olunga 'o 'oatu ke mai ha faingam lie ka u tali ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: M l . Ko e fu'u fatunga me'a ko eni te u toki foki au ki 'api 'o lau. Ka te u feinga p ke u 'oatu p ha ngaahi me'a ko u manatu'i na'e 'ohake he me'a ko eni, pea ko hono toenga pea tuku atu p ia ke mou fa'iteliha ai kapau 'oku 'i ai ha me'a fakalao 'oku mou peh 'oku me'a, 'ai mo e me'a ko ia, ka ko u feinga p ke u tali nounou. 'Uluaki Hou'eiki ko e sipoti foki ko eni na'e tali ia he Pule'anga ko eni kuo ta u situ'a ki ai ke fakahoko mai e sipoti ki Tonga ni. Ko e Pule'anga ko eni 'oku lolotonga 'i he 'aho ni, na'a mau kemipeini mautolu he me'a kehe ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku kaunga 'e taha 'a e sipoti ko ke 'ai. Na'a mau malanga he ngaahi kolo mo e kakai 'o fakah ka nautolu ko e ngaahi me'a eni te'eki ke mau h ki Fale 'o fai. 'Ikai ke kau ai e sipoti ia. Pea mau h mai ko ki loto 'oku tuku ange sipoti 'i ai.

Lord Nuku: Ki'i fakatonutonu atu p Sea.

'Eiki Pal mia: He 'ikai ke lava 'eku malanga kapau ko hono 'atunga 'ena.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu p , ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea ko e Lao ko ki he Sipoti 2013, na'e paasi he Fale ko eni ko e tokotaha p na'a ne hanga 'o fakafepaki'i ko 'Isileli Pulu. Na'e tali ia he Pal mia mo e k toa 'o e Fale. Ko 'eku fakatonutonu atu p 'a'aku ke 'uh ki he malanga. Na'e paasi e Lao ko 'o e ... Sipoti ne ... kole ... fai e kole ki ai.

Lord Tu'ihanga'angana: Sea ... Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu, ko e me'a eni ko 'e hoko hono tuku ange ko ke malanga, ko e tu'u ko 'a e tohi ko pea ngali tukuaki'i 'oku kei tu'u tukuaki'i p ia ko e tukuaki'i, 'oku te'eki ai ke hala e Pal mia ia pea te'eki ke halaia... Ka foki 'o fa'u mai mo 'ene kau ng ue 'a e tali ki h , ko 'ene lau he 'ikai ke to e tu'u ha taha 'o tokoni pea 'e lau p 'ene tali ke 'osi. Ka ko 'ene 'atung ko 'ene, ko e ... lao ia 'etau feme'a'aki he K miti Kakato, ko 'ene me'a mai p , tu'u e tokotaha 'o fakatonutonu, tu'u e tokotaha 'o fehu'i, tu'u e tokotaha pea he 'ikai ke ... 'e 'ikai ke ... tali lelei , kapau 'e foki 'o 'omai he uike kaha'u 'ene tali, ko 'ene lau p 'ene tali ...'e 'ikai ke to e

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ihanga'angana: Pea 'e 'ikai ke to e ...

Lord Nuku: Sea ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit Pa'anga.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i tokoni ...

Sea K miti Kakato: Minisit Pa'anga me'a mai.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu nau 'oatu.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki hotau Fale ni. Sea ko u fakam l atu au ki he Hou'eiki hono tali lelei e ki'i l pooti 'a e motu'a ni. Fakalotolahi ia ki he m tu'a faifatongia ke hoko atu 'enau 'o t naki ... ki ha ki'i s niti, ke to e ma'u p ha hulu ke hoko atu 'aki hono ... 'a e fakafatongia'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku ta u hoha'a ki ai ke fakakakato, kau ai foki mo e sipoti 'Eiki Sea. Ko u ki'i fakamanatu p au 'Eiki Sea ko e tohi na'e 'ikai ke tohi mai ia ki he Pal mia ko e tohi mai ia ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Sai ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i tokoni atu p .

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki ...

Lord Fusitu'a: Te ke laum lie lelei p ke 'oatu e ki'i tokoni?

Sea K miti Kakato: Ki'i me'a hifo ki lalo ka u toki ... toki 'oatu ha'o faingam lie. Ko e taimi ko na'a ku fakahoko atu ko ke ta u alea he 5.2 na'a mou me'a hake 'o kole mai ke 'oange e faingam lie e Pal mia. Ko e taimi ko na'e 'oange ai e faingam lie 'a e Pal mia, mou to e me'a hake 'o fokotu'u mai ke ta'ofi 'ene me'a. Pea ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga atu ki ai, ko u kole atu 'Eiki Pal mia k taki, ka ta u hoko atu 'etau 'asenita kae toki fakahoko mai ha tali 'a e Feitu'u na 'i he 'osi 'etau Fale, ko e 'uhinga ko 'eku ... ko 'eku sio ki he vakai atu ki he 'etau ... ko ho'omou hoha'a kuo 'alu fakapolitikale 'etau me'a 'atautolu. Pea ko e me'a ia 'oku ou kole atu ki ai ko f e me'a ko te ta u melino ai pea ta u v lelei ai 'o 'ikai ke hoko atu ha fa'ahinga me'a mei hotau Fale ni ki tu'a. Pea ko e fakakaukau ia 'a e motu'a ni, fakamolemole p 'Eiki Pal mia ka ta u hoko atu ki he 5.2.

'Eiki Pal mia: Sea fakamolemole e motu'a ni, kapau he 'ikai ke 'omai ha'aku faingam lie he 'ikai p ke u to e tali 'e au pepa, lahi 'eku ng ue 'a'aku. Ko 'eku me'a ko u faka'amu ai ke u 'oatu e tali ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki, ko e ki'i tokoni p ki he Pal mia.

Sea K miti Kakato: Mo me'a ki lalo.

'Eiki Pal mia: Ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai na'e 'osi e lau e me'a. Na'e tonu ke me'a hake ha taha 'anenai. F f ke ta'ofi e lau ko eni kae 'oange ha ... kae 'ave e pepa ki he Fakaofonga ke fai mai ha'ane tali pea toki 'omai 'o lau lau . Ko e me'a ia na'e tonu ke fai. Ka 'oku ou 'oatu 'eku fakamatala ko eni kapau ko ho'omou tu'utu'uni ke u 'alu 'o 'omai ha tali tohi he 'ikai ke u to e 'alu au 'o mai ha tohi. 'Oku lahi 'eku ng ue 'a'aku. Ko e me'a 'oku ou kole atu ai ke 'omai ke u tali atu kae fai mo tau 'osi.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni p ki he Pal mia fekau'aki mo 'ene tali ko ia Sea.

Fe'ao Vakata : Tokoni poupu p au ki he 'Eiki Pal mia Sea. Tapu p mo e Feitu'u na. Tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e k miti. Sea 'uhinga p au ke 'ai p ha ki'i faiangam lie 'a e Pal mia pea to e 'omai p mu'a kae lava 'o to e 'omai p mo ha'ane tali tohi 'a'ana he 'oku ou tui p Sea 'oku mahu'inga p ke 'oange p ha faingam lie 'a e 'Eiki Pal mia heni tukukehe ange kae kole p ke mai mo ha'ane ki'i tali tohi. Sea ko e ki'i ... Ko e faka'osi p Sea ko e ki'i fakahoha'a p ia ko u lave'i p 'e Sea he fa'a me'a ko 'a e Pal mia na'e me'a mai mei he Pule'anga ko eni 'osi tuku ange e sipoti Sea pea ko 'eku ongo'i p Sea tonu p ke mea'i he Pal mia, Pule'anga kotoa p te ne fetongi ha Pule'anga te nau *inherit* te nau ma'u kotoa 'a e lelei p ko ha ... mo ha palopalema 'o ha Pule'anga ki mu'a pea nau fononga kotoa mo e ng ue ko ia Sea. M l Sea.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i tokoni atu p , miniti p 'e taha. Ko e, mahalo ko e founa faingofua taha p ki he Feitu'u na pea 'e 'ikai ke to e tukuaki'i ha taha e Feitu'u na 'oku ke kau ki ha tafa'aki p ko ha tafa'aki. Ko e 105 'o 'etau tu'utu'uni kuo pau ki he ... Ko e Minisit 'oku fai ki ai 'a e fehu'i ke tali tohi kuo pau ke ne tali tohi mai 'aki hono 'ave 'a e tohi tali ki he Kalake pea 'i loto 'i he 'aho 'e 14. 'A ia kuo pau ke tali tohi ia fakatatau ki he 'etau tu'utu'uni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'A ko nau fakahoko atu 'anenai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu atu Sea.

Lord Fusitu'a: Veiveiua ia. Pea ko e tali ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko e tali malanga (H fanga he Fakatapu) ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni.

Lord Fusitu'a: 'Oku fai ia he 'aho Tu'apulelulu 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Fakafofonga.

Lord Fusitu'a: M l Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko e tohi na'e 'omai ki he Sea 'o e Fale Alea. Na'e 'ikai ko ha tohi fehu'i ki ha 'Eiki Minisit , 'a ia 'oku kehe ia. Ka ... Sea ko 'eku kole atu p 'a'aku, ko e h e me'a 'oku 'ikai ke 'oange ai ha faingam lie ki he 'Eiki Pal mia, miniti 'e 10 he ko na'e 'ikai ke ta u to e hoha'asi e taimi na'e lau mai ai 'a e tohi kae tuku ange hano faingam lie ...

Lord Fusitu'a: Sea ko e k taki ko e ki'i fakatonutonu atu ki he me'a 'a e Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fokotu'u atu ia ...

Sea K miti Kakato: Ko u tali ia.

Lord Fusitu'a: Ko e 104 kuo pau ki he Minisit 'oku fai ki ai 'a e fehu'i ke ne tali 'a e ngaahi fehu'i lea pea 'oku 'i he 1:30 p ki he 4:30 efiafi Tu'apulelulu, ko e houa p ia 'oku ngofua ai ke ne fai e tali ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Ke ke toki fakatonutonu hifo p koe Fakafofonga ho'o ...

Lord Fusitu'a: K taki ... Ko e tu'utu'uni 'oku fai ki ai 'a e ng ue 'a e 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia: ...

Sea K miti Kakato: Mou k taki, mou ki'i me'a hifo ki lalo ...

'Eiki Tokoni Pal mia: He 'ikai ke 'oatu e tohi ...

Sea K miti Kakato: K taki fakamolemole 'e Hou'eiki mou me'a ki lalo k toa.

Lord Fusitu'a: Me'a ki lalo

'Eiki Tokoni Pal mia: Me'a ia 'a e Sea ...

Lord Fusitu'a: Me'a ki lalo

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu au ...

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea, me'a mai, me'a mai ki he Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: Fakafofonga ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Oku 'ikai ke Sea.

Sea K miti Kakato: K taki fakamolemole 'e Fakafofonga, 'ikai ke u loto ke u fai ha ng ue 'oku 'ikai ke fe'unga 'i hotau Fale ni. Pea 'oku ou kole atu ka moutolu ko e me'a p 'oku ha'u kiate au he taimi ni ke tau ki'i *break* ai. Tau m l l ai.

(Pea na'e ki'i m l l ai)

<009>

Taimi: 1510–1520

Sea K miti Kakato: Tapu ki he Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, Minisit 'o e Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele peh foki ki he Kau Fakafofonga e Kakaí. M l mu'a 'etau ma'u e efiafi fakakoloa ko eni. Hou'eiki, fakam l atu ho'omou ngaahi feme'a'akí, pea 'oku lave'i 'e he motu'a ni he 'ikai ke u lava 'o feau ho'omou ngaahi fiema'ú. Pea ko u kole atu ke tau fakahoko, hoko atu 'etau fealea'aki ki he me'a ko ení pea ko u tui ka 'i ai ha me'a 'e ta'ofi, 'asili hono 'ohofí, kapau 'e tukuange p ia ke fakahoko 'oku *flow* lelei p 'etau ng ue. Pea ko u tui ke tau hoko atu ki he 'etau

'asenita pea ko u 'oange faingamalie ko ení ki he 'Eiki Pal mia ke ne fakahoko mai 'ene me'á, miniti 'e 10, 'osi ko ia pea tau toki hoko atu.

Fakah Pal mia miniti 10 'ikai fe'unga ke fai ha ne tali

'Eiki Pal mia: fakamolemole, k taki p Sea mo Hou'eiki. Kapau ko e miniti 'e 10 'oku ke tuku mai ke u tali'aki ení, ko u fokotu'u atu he 'ikai ke miniti ia 'e 10. Koe'uhi ke 'uhinga m lie. Kapau 'oku tau fiema'u 'a e talí ke 'uhinga m lie pea 'o ua na'a to e t la'a ha taha, mai ha houa 'e 2. Pea kapau he 'ikai ke 'omai ha houa 'e 2, pea sai ke u m 1 l .

Fokotu'u fakatatafi taimi ha he Tohi Tu'utu'uni kae fai tali Pal mia

Lord Nuku: Sea, ko u fokotu'u atu 'e Sea, tuku fakatafa'aki 'a e taimi ko ena ko 'o e tohi tu'utu'uni, kae 'oange faingam lie ke tali mai 'e he 'Eiki Pal mia he 'oku mahino p ia he 'ikai ke lava 'o tali mai he miniti 'e 10 ia 'a e fu'u tohi ko eni 'oku 'uhinga mai ki ai e 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Ko 'etau Tohi Tu'utu'uni foki 'omai ko 'etau miniti p 'e 10. Pea ko u tui 'Eiki Pal mia ko e fokotu'u 'oku 'omai mei he N pele 'Eua, ka 'oku hang ko ko e fa'ahinga fetalia'aki ko 'a e fehu'i ko 'a e 'Eiki pea mo e kakai ko nau feinga ko ke kalusefai ko 'a e fakamo'ui. Ka 'io, 'e mate, pea ka 'ikai, 'e mate. Ka 'oku 'oatu p ke fakahoko mai ho'o me'á pea ko u tui ko 'ene maau p te u fakahoko atu e taimi, ka ke to e 'at p ke to e kole mai ha' o taimi. M 1 .

Lord Tu'i'í fitu: Sea fakamolemole. Ki mu'a pea toki me'a e 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe N pele Fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'i'í fitu: Fu'u faingamalie lahi ko ení, 'e lava ai p mo ha fakatonutonu mo ha fehu'i 'i loto he taimi faingam lie ko ení?. M 1 .

Sea K miti Kakato: Ko e fehu'i foki ko ení 'oku mou mea'i p foki 'etau Tohi Tu'utu'uni, fakatonutonu kuo pau ke, ko e tokoní ki e ngofua ia 'oku ma'u mei he Fakafofonga 'oku ne fakahoko 'a e me'á pea 'oku ou tui ko e fakapotopoto tahá ke mahino kia kitautolu e talí. Pea ko u tui ko e fakatonutonu, kei faka'ofu'ofa p . Ka ko e ongoua ko 'a e, mo ma'ala'ala pea mo e tokoní, ko u kole atu ke tau ki'i tuku fakatafa'aki ia hang p ko e, ka tau 'oange miniti 'e 10 he 'oku vave p 'osi p ko ia, mou me'a mai 'o fakahoko ho'omou ngaahi fiema'ú. M 1 . Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia:ko u toki lau hifo e me'á pea u hukehuke hake 'oku 'i ai e ngaahi *attachment* ai, fiema'u p ke fai ha tali tohi ka kiate au, koe'uhi ko e lahi 'a e fatongia, lahi mo e ng ue, 'ikai te u ongo'i 'oku 'i ai ha taimi e motu'a ni ke u hanga 'o tali. Ka te u tali p me'a ko ko u manatu'í. Pea ka 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke u manatu'i, te u tali, pea tuku ke mou hoko atu he 'oku 'i ai e *social media* mo e, tuku ange ke mou ki ai 'o fai ki ai e ta'efiem lie. Kau toki feinga p au ia ke u tali ha me'a te u lava 'o tali. Kaekehe te u foki ki 'anenai ki he me'a ko ení. 'E Sea 'oku mahu'inga p ke u lave ki he puipuitu'a he 'oku hang ko e me'a ko ia na'a ku kamata fakatalanoa ki ai, na'e 'ikai ke teuteu 'a e Pule'angá ko ení ki ha sipoti. Na'e 'ikai ke teuteu 'a e Pule'angá ko ení ke kumi ha pa'anga 'e 80 miliona p ko e 70 miliona ki he sipoti. Na'e teuteu e Pule'angá ko

ení ia ki he ngaahi me'a kehe. Hang ko ia kuo 'ohake he pongipongi ni, ko e hala pule'anga, ko e ako, ko e falemahaki, ko e ngaahi me'a kehekehe 'i he ngaahi fiema'u 'a e fonua ko ení. Ko e ngaahi fiema'u ko ia he 'ikai ke to e lava ke u hanga 'o fakaikiiki he 'oku 'ikai ke puli 'ia moutolu 'a e fiema'u 'a e fonua ko ení. Pea mo e lahi 'o e pa'anga 'oku nau fiema'u ke fai'aki e ng ue ko ia. Ko ia na'e 'i ai 'a e t la'a 'a e motu'a ni pea nau nofo mo e puputu'u lahi 'i he taimi ko na'a mau h mai ai 'oku toki lau hifo e ngaahi fokotu'utu'u 'o e lahi e pa'anga ko ia 'oku fiema'ú pea nau kamata leva ke u ongo'i 'oku ou faingata'a'ia pea ko u tui na'e peh p mo e kaume'a. Ka neongo ia, na'e fai p 'a e feinga ke fakaloto'i hoku lotó ke u tali e me'a ko ení neongo 'ene faingata'a mo 'ene palopalema.

'Ikaiki tui Kapineta totonu ke 'oua kaunoa Pule'anga 'i he OC

'I he kamakamata mai ko ení 'o e fokotu'utu'u na'e 'ikai ke kau e motu'a ni ia ha me'a, ko e me'a p na'e kau ai e motu'a ni he taimi ko na'a mau alea'i ai 'a e *levy* ko mo e kamata ke kumi 'e he Pule'angá ha pa'anga ke fai'aki e sipoti, taimi ia na'a ku kau ai. Pea 'oku mea'i k toa taimi ko na'e hilifaki mai ai e *levy* na'e longoa'a e fonua ni, longoa'a mo e kau pisinisí. Pea fai p 'emau feinga, mau feinga p 'o fai e felotoi, 'a ia ko e founa ma'u'anga pa'anga 'ia 'e taha. Pea toki 'i ai leva mo 'emau feinga he ngaahi tafa'aki kehekehe 'o t t naki ke ma'u h a silini ke fakahoko'aki e sipotí. Pea ko e me'a ia na'a ku kau ai. Na'e 'ikai te u kau au 'i he, 'oku 'i ai 'a e fo'i sino ko e *governance* mo e *audit committee* 'a ia ko e fo'i sino ia ma'u mafai 'oku 'i 'olunga ia pea 'oku 'i lalo leva ai 'a e *organizing committee* pea 'oku 'i ai mo hono *CEO* mo hono kau ng ue. Mahino 'aupito p kiate au 'a e tu'utu'uni ko 'a e laó ki he ongo tu'u 'a e ongo k miti. Pea, kaekehe, ko e Tokoni Pal mia na'e 'i ai 'i he *governance* mo e *audit committee* pea ko e *organizing committee* 'oku mea'i k toa ko e tokotaha ko ia ko *Lord Sevele* ko ia 'oku *CEO* ai pea 'oku 'i ai mo 'ene kau ng ue. 'I he anga ko tu'u 'a e laó, 'oku hanga 'e he lao ko ení 'o 'oange ki he fo'i sino ko ení 'a e fu'u mafai lahi pea 'oku kau ai mo e me'a ko ení, 'oku 'ikai totonu ke kau noa e Pule'angá 'i he ng ue 'a e *OC*. 'Ikaiki totonu ke kau noa 'a e Pule'angá, 'a ia 'oku 'uhinga e fo'i me'a ko ení 'oku peh ni, 'e tau'at ina 'a e *organizing committee* ke nau fa'u p ha'anau fa'ahinga fokotu'utu'u, fa'u mo honau v henga p ko 'enau loto p ki ai pea fai'aki ia, neongo 'oku 'i ai 'a e fiema'u ke 'ohake k toa e ngaahi me'a ko ia ki 'olunga ki he *governance* pea mo e *audit committee*. Ka 'i he anga ko 'emau ki'i kamata ng ue mai mo nautolú, na'a nau toutou fakamahino tohi mai 'a eni p 'oku 'asi he'enua tohí, 'oua e kau noa e Pal mia 'i he ng ue 'a e, ko e k miti ko ení 'oku tu'u e tau'at ina.

'Ikaiki tali Kapineta 'a e tu'u tau'at ina e *Organising Committee*

Sea mo Hou'eiki, 'ikai ke tali 'e he Pule'angá ko ení ia 'a e fo'i fokotu'utu'u ko ia. 'Oku ui ia he Pule'angá ko e lao kovi. Pea 'oku mau feinga mautolu ke fakatonutonu e lao ko ia. 'E anga f f ke hanga 'e he Pule'angá 'o kumi e pa'anga pea 'osi ko iá pea nau tala mai 'enautolu, 'oua te mou kau noa mai moutolu he'emau fokotu'utu'u homau v henga mo e h fua e ngaahi me'a peh . Kaekehe ne kamata leva ke fai 'a e ki'i fehulunaki 'i he tafa'aki ko iá.

Ko e mahalo ko e me'a ko 'oku mahu'inga hení 'oku nau tuhu'i pau mai 'enautolu ia 'a e mala'e Teufaiva, 'i he anga ko 'enau fakakaukau nau peh 'oku t mui e ng ue pea 'oku nau 'osi hanga 'o fakalau mai e me'a kehekehe 'ikai ke u to e lava 'o sio ki ai fanongo p he lau mai 'anenafí pea 'oku 'ikai ke u lava 'o fakam 'opo'opo'opo k toa e ngaahi fakamatala nau hanga 'o 'omai. Ko e, ko hono palani ko 'o e mala'e sipotí na'e 'i he *organizing committee* ia, na'a nau 'osi ng ue nautolu ki ai pea na'e 'i ai p mo e kautaha ia na'e 'i Nu'usila na'a nau 'osi hanga 'e nautolu 'o *tender* e

me'a ko ení nau mai 'o fai e ng ue ko ia, maau mo e ' fokotu'utu'u ko ia. Ka ko e me'a eni na'e hoko na'e peh ni. 'I he foki mai e ni'ihí ko ia na'a nau fononga atu ki Papua Niukini, 'a e kau m mipa e *TASANOC* na'a nau ha'u mo e fo'i ongoongo lelei 'o talamai. Ne nau ki'i talanoa mo e K vana 'o Papua Niukini, pea mo e kau sipoti Papua Niukini, fa'ahinga ko na'a nau hanga 'o fakalele sipoti, 'oku fie tokoni mai 'a Papua Niukini. Pea na'a nau talamai e fo'i fika ko e 70 miliona mo e fiha 'ou fanongo ai. 'Ikai p ke u fu'u tokanga ki ai ...

<001>

Taimi: 1520-1530

'Eiki Pal mia: ... pea nau fokotu'u mai leva kiate au f f ke ke 'alu ki Papua *New Guinea* 'o hoko atu 'a e alea mo e Papua *New Guinea* ki he fo'i tokoni ko eni. Sea mo Hou'eiki na'e fononga atu e motu'á ki Papua *New Guinea* ke fakahoko 'a e f m hino'aki mo e al alea na'e fai 'e he Pule'anga motu'a. Ko e me'a na'e hoko na'e tali leva 'e Papua *New Guinea* te nau tokoni pea ko e hili hono tali ko ia na'e folau mai leva 'a e *CEO* ko eni 'o e S poti ko Potung ue S poti 'a e Pule'anga 'a Papua *New Guinea* mo 'ene kau folau 'e toko nima ki Tonga ni. Nau totongi p 'enautolu 'enau folau nau mai p 'o nofo h tele 'o fai leva 'a e talatalanoa mo e Pule'anga Tonga tautaut fito ki he Potung ue S poti *MIA* Minisit pea mo e Pule'anga ki he founga ko 'oku totonu. Pea peh 'e Papua *New Guinea* ko e founga lelei taha eni te mau 'alu atu mo 'emau tokoni 'o fakahoko ai. Pea nau fokotu'u mai 'a e founga 'oku nau ui faka-Pilit nia ko e *design and build*.

'A ia ko e *design and build* 'i he 'uhinga kia nautolu na'e fu'u fakato'oto'o 'e Papua *New Guinea* ke langa 'a e s poti. Ka koe'uhí ko e lao tatau p 'a Papua *New Guinea* mo eni. 'Oku 'i ai p 'enau lao fekau'aki pea mo e *procurement process* tatau p mo Tonga ni. Fakakaukau leva 'a Papua *New Guinea* kapau te nau fou he founga ko ia 'e t mui e s poti. Ko ia ai na'a nau hanga nautolu 'o *exempt* 'enau fo'i lao mo e tu'utu'uni ko ia ka nau fai p nautolu 'i he founga p 'anautolu koe'uhi ke vave. Pea ko 'enau fokotu'u mai leva 'i he ' fakataha ko na'e fai 'i Tonga ni. F f mau fokotu'u atu mou fai e founga ko iá 'oua to e *tender* e ngaahi me'a lalahi.

Ko e h p ho'omou fakakaukau ki ha ngaahi kautaha te mou fili mahalo 'e fakahoko p ia kapau 'oku fel toi ke *tender* hang ha fanga ki'i peh 'o kapau 'oku loto ki ai 'a e Pule'anga. Ko e fokotu'u ia ko na'a nau tukumai pea na'a nau 'omai mo e fo'i na'ina'i ko eni. Ko e 'uhinga 'emau fokotu'u atu 'a e me'a ko eni ke fakasi'isi'i 'a e fakamole. Ko e taimi ko te mou ng ue'aki ai 'a e founga ko iá te mou ng ue'aki p 'emoutolu homou kau *technician* 'amoutolu pea mou toki filifili mai mei tu'a ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mou lava ke nau mai 'o tokoni mai.

'E hanga 'e he founga ko eni 'ikai ngata ai 'o fakavavevave'i e ng ue ke lava ke vave pea te ne to e holoki mo e fakamole 'o to e si'isi'i ange. 'Osi ko iá pea foki 'a Papua *New Guinea* mau f m hino'aki leva mo e *Organizing Committee* 'a eni ko *CEO* ko e founga ia 'oku ha'u mo Papua *New Guinea* f f eni, fakatatafe atu ho'omou me'a motu'a ka tau 'alu ki he me'a fo'ou. Pea mau fel toi ki ai. 'Ave 'a e langa ki he *Facility Committee* 'a e Pule'anga 'a e kongalahi 'enau langa 'a e langa pea mou ng ue'aki 'a e founga ko eni ko e *design and build* ko e founga ia.

Sea mo Hou'eiki pea mau nofo mo e fo'i founga ko ia. Ta'u kuo 'osi tau mai 'a e kautaha mei Nu'usila 'i he funga 'o e f m hino'aki ko ia. Nau mai mo 'enau fokotu'utu'u ke kamata e langa

'o Teufaiva 'i 'Aokosi 'o e ta'u kamata e fokotu'utu'u ki ai. Nau ha'u fakataha mo e tama t m sie mo 'enau kau *technician* pea me'apango na'e 'i ai 'a e ' feta'em hino'aki mo e fet 'aki 'o to e tuku e fo'i 'a e me'a ia ko ia. Ta'ofi leva ia 'i 'Aokosi 'o e ta'u kuo 'osi na'e totonu ke kamata ai ka nau to e foki ki he founa ng ue ko ena 'a e Pule'anga ke ng ue'aki p founa angam heni ko e *design and build* 'o fai ai e fet 'aki ko ia 'o hoko ai 'a e tuai ko eni 'o e hang ko ia 'oku tau f hangahangai mo ia he 'aho ni.

Ka neongo ia na'e fai p feinga 'a e mautolu ko eni 'oku mau 'i he Pule'anga fakataha pea mo e *Facility Committee* 'a e Pule'anga pea mo e kau tekinikale 'a ia na'e m mipa kau mai p ki ai m mipa mei he *OC* 'omau alea'i 'a e founa ko 'oku fakalele 'aki 'a e s poti.

Tali Pal mia fekau'aki mo e hoha'a fekau'aki mo e mala'e Teufaiva

'Oku ou 'ohake 'i he me'a ko eni 'a e tukukehe 'a Teufaiva. Ko e tu'u ko 'a Teufaiva te u hanga 'o feinga'i mai ke fakanounou e me'a ko eni. 'Oku lava ke ngaahi 'a Teufaiva 'a e fo'i mala'e p 'ikai ke kau ai 'a e ' *track* pea mo e nofo'anga tukukehe p 'a e ' *facility* ki he *bathroom* kuo pau ke fakalelei'i ke lava 'a e 'a'ahi mai 'a Falanis 'i M , Sune 'a U lesi kae tatali k toa 'a e ' me'a kehe ke toki fakahoko ia 'i he 'osi 'a e fo'i tau ko ia. Ko e tu'utu'uni ia 'a e Pule'anga ko eni ke lava ke fai 'aki.

Pea ko e me'a 'oku fekau'aki pea mo e mala'e Teufaiva. Ko e ngaahi fakamatala ko eni mo 'enau hoha'a ki he t mui ko e tali nounou ki ai 'e lava 'o fakahoko mai 'a e tau 'a *Wales* pea 'e lava leva 'o hoko atu hono langa fakakakato k toa 'a e ngaahi fiema'u 'e *track* k toa mo e fakalelei ki he ' ki he nofo'anga mo maau ia ki he s poti ko eni. 'A ia ko e tali nounou ia ki ai. 'A ia ko e ngaahi ta'effiem lie k toa 'oku 'ohake 'i he tohi ko eni ko e tali nounou ki ai ko eni kuo fai e ng ue ki ai 'a e Pule'anga pea 'e lava 'o fakahoko 'a e s poti langa 'a Teufaiva ki he *standard* ko 'oku tau fie ma'u ke maau ki he 2019.

Ko e me'a ko eni ki he mala'e fo'i mala'e kuo mau 'osi ng ue ki ai mau 'osi fel toi pea mo e Minisit Pa'anga mo e ni'ihiko eni kautaha te nau hanga 'o langa' fai e ng ue ki he fo'i mala'e p . Hang ko 'eku fakamatala 'anenai k toa e ngaahi fiema'u kehe naunau kehe 'e toki t naki mai 'i he, sai kapau leva he 'ikai ke tali 'e U lesi ke nau mai 'i he t kunga 'oku tau 'i ai 'o peh tokua he 'ikai ke lava pea me'a tau'at ina p 'a U lesi kapau te nau nautolu 'o fai 'i Nu'usila na'e 'osi 'i ai p 'enau fokotu'utu'u ki ai pea hoko atu p ia. Ka ko e me'a ko ki he'etau kei fakapapau'i atu kia nautolu 'e lava 'a e tau na'a mau hanga 'o fakapapau'i ia. Kaekehe ko e tu'u ia ko 'a Teufaiva. Ko e ngaahi me'a k toa 'oku fekau'aki mo Teufaiva 'oku 'asi he tohi ko ko u kole atu ko e tali nounou eni ko u 'oatu. Na'e fai 'a e fakataha pea mo e kau fai nusipepa 'aneafi ki he Kosilio ko eni 'a e Fai Nusipepa na'e 'i ai 'a Pesi pea mo e ni'ihiko eni mei he kosilio ko ia 'o nau fehu'i mai 'a e me'a ko eni pea na'a mau tali ki ai pea na'e fakam fola mai 'a e tali ko ia 'aneuhu 'i he l ti .

Ko ia ko e ngaahi me'a k toa 'oku fekau'aki mo Teufaiva 'i he anga ko eni e fakakaukau ko eni 'a e *Organizing Committee* pea mo e tokotaha ko eni na'e fakamo'oni mai heni ko e tali eni ki ai 'oku ou 'oatu he taimi ni. 'E lava 'o fakahoko 'a e s poti lava 'o langa 'a Teufaiva ki he *standard* ko 'oku fiema'u pea 'e lava ai 'o fakahoko mai ki Tonga ni 'a e ngaahi tau fakavaha'a Pule'anga ia. Ko e tali nounou ia ko ki ai. Ko e k toa 'a e ngaahi me'a kehe 'oku fekau'aki mo Teufaiva 'oku 'asi 'i he tohi ko . Ko u kole atu tuku ke u toki foki ki 'api o laulau lelei 'a e ' me'a ko ia

na'a toki 'i ai ha taimi te u 'asi mai he TV 'o fai hano tali ke to e m hino ange. Ka ko u loto ke u 'oatu e tali ko eni fakanounou 'o fakatatau p ki he me'a ko eni 'oku 'omai he 'aho ni.

Tali Pal mia fekau'aki mo e hoha'a he mala'e t pulu

Ko e me'a ko 'oku fekau'aki pea mo e t pulu. Ko 'emau h mai 'i he ta'u 'i he 2015 'o mau fanongo ai ko e ongoongo ko na'e 'omai kia mautolu na'e 'uluaki fokotu'utu'u ke fai 'a e t pulu ki Niu Mate. 'A ia ko e tofi'a ko eni 'o e Seá ko e kae kehe ko e talanoa p eni p ko e mo'oni ka ko e talanoa ia na'e 'omai kia mautolu. Pea 'oku 'ikai ke 'ilo p ko e h e 'uhinga na'e 'ikai ke lava ai e, 'a e, 'o fakahoko e me'a ko ia. Pea na'e 'i ai mo e to e talanoa 'e taha 'o peh na'e 'i ai 'a e f m hino'aki mo e M monga kapau 'e lava 'o fai 'a e me'a ko eni ki he tofi'a 'a e Tu'i 'e lava ke h mai 'a e M monga 'o tokoni ki hono tokoni'i 'a Tonga ni 'i hono fokotu'utu'u pea mo hono langa e mala'e t pulu pea na'e 'ikai ke lava mo ia.

Ko e me'a leva na'e hoko na'e tuku mai ki he *Facility Committee* 'a e Pule'anga ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i fehu'i p ki he Pal mia p 'e laum lie lelei ki ai 'a e Feitu'u na pea mo e ...

Sea K miti Kakato: Ki'i me'a hifo ki lalo 'Eiki N pele. Ko e fakatonutonu p 'oku fakahoko kae me'a faka'osi mai.

Lord Fusitu'a: 'I kai ke tali he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Kae me'a faka'osi mai.

'Eiki Pal mia: 'E lava ke 'osi ai leva 'eku me'a.

Sea K miti Kakato: Faka'osi mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Pea ko e 'uhinga 'ikai ke lava e me'a ko ia na'e tuku mai leva kole mai leva ki he Pule'anga ke mau kumi ha kekekele. Na'a ku to e foki leva ki he 'Ene 'Afi 'o fakatau folofola ki ai pea ko e tali 'a 'Ene 'Afi , sai fakafe'iloaki kia Mala pea nau fai p me'a ko ia pea toutou kole talamai 'e Mala fai ki Kauvai. Pea na'e lele atu 'a e motu'a ko eni mau 'o sio ki Kauvai pea na'e, ko e ngaahi fale'i ko eni na'e 'omai ki he motu'a ni mo e Pule'anga 'oku fu'u mama'o 'a Kauvai mei he ngaahi, mei ha kolo ofi. He ko e kakai ko eni 'oku t pulu ko e kakai pelepelengesi ko e kau m 'olunga ko e kakai 'oku nau, pea he 'ikai ke nau loto nautolu ia ke nau 'o t pulu 'i he ngaahi feitu'u peh 'oku mama'o mei ha kolo. He ko 'enau malu ko 'anautolu 'oku fu'u mahu'inga ia kia nautolu. 'Uluaki ia
Ko hono ua ko e fakamole ko ki hono tanu e hala mo hono fokotu'utu'u e ngaahi fale ki he, ke ng ue'aki he 'e kau t pulu ko e to e fu'u fakamole lahi mo ia. Ko ia ai na'e fakatatafe 'a e ...

<002>

Taimi: 1530-1540

'Eiki Pal mia: ... fokotu'utu'u ko ia, na'e ... mau foki mai leva ki he mala'e t pulu

ko 'o e 'aho ni. Ko e palopalema ko mala'e t pulu ko 'aho ni, he ko e kelekele ia e tangata ia ko Vili Hina. 'Oku lisi ia he fo'i k miti ko eni 'oku nau fakalele e t pulú. Totongi 'e nautolu e pa'anga kia Vili Hina ka nau ng ue'aki e fo'i mala'é. Ko e fokotu'utu'u ko na'e faí ke h atu e Pule'anga 'o fakalahi e mala'e ko iá, ke ta'aki e tongo 'i tahí mo e fanga ki'i tafatafa'akí koe'uhí kae lava ke ma'u e luo 18. Na'e 'osi faí e ng ue ki ai 'a e Pule'anga ko ení. Na'a mau ng ue ki he anga ko 'o e fakamole 'e fai ki hono ta'aki e tongo ko iá, pea 'oku 'ikai ko ha ki'i ta'aki. Ko e ta'aki lahi faka'uli'ulia. Pea mau kau ai pea mo e kelekele he ngaahi tafatafa'akí, na'e kau p mo ia he'emaui ... faingata'a 'aupito fakahoko e fakakaukau ko iá, fakataha p mo e k miti he 'aho ni 'oku nau peh 'e palopalema taimi 'e 'osi ai e sipotí, ko e kongá 'e taha e mala'é 'oku lisi ki he N pele. Ko e kongá 'e taha e mala'é 'oku 'i he Pule'anga. Pea te nau faingata'a'ia kinautolu ia ke nau 'o ng ue'aki ha mala'e 'oku kongá 2 peh e anga hono pule'í. Ko ia ai na'a mau fakakaukau, tuku ka mau to e fakakaukau, 'o mau foki mai leva 'o ma'u e kongá ko ena 'i Popuá, 'a ia ko e kongá ko 'i Popuá ko e kongá p na'e fokotu'utu'u p ia 'i he palani lele l l a 'a e Pule'anga ko ení na'e fokotu'u 'i he ta'u 1990, na'e 'osi palani p ia ke tu'u ai e mala'e t pulu 'o fakataua ki he l kooti ko 'oku mau lolotonga ma'u 'i he taimi ni. Ko e feitu'u leva ia 'oku teuteu ke fakahoko ki aí, pea ko e ng ue ko ení Hou'eiki 'oku 'ikai ko ha ng ue eni 'oku faingofua, nounou e taimí, pea 'oku lahi e ng ue ke faí. Ka ko 'eku fakamatala ia 'o fekau'aki ko mo e t pulú.

Tali Pal mia ki he tukuaki'i 'oku ne maumau'i e Lao

Ko e me'a ko eni ki he peh ko e motu'a ni 'oku ou hanga 'o maumau'i 'a e laó, lahi hono toutou 'ai hake e me'a ko ení, kuo u fie lave p ki he me'a ko iá. K taki fakamolemole Hou'eiki 'oku 'ikai ko ha motu'a eni 'oku ... 'oku ou faka'apa'apa pe au ia ki he laó, ka 'oku ai foki e taimi 'e ni'ihí, kapau leva 'oku tau ongo'i 'oku hanga 'e he lao ko iá 'o t puni'i 'a 'etau feingá mo 'etau ng ue'ototonu ke tau fakakaukau lelei ki ai. Monomono e lao ko iá p ko e h ha fa'ahinga founa ka tau lava 'o nga'unu ki mu'a. Ko e palopalema ko ia 'oku fehangahangai mo e Pule'anga ko ení mo e me'a ko ení, 'oku fekau'aki p ia mo e founa ng ue 'a e Pule'anga 'a e *procurement process*. Pea 'oku ai 'emaui teuteu ke mau talanoa mo e Minisit Pa'angá ke ... ki he teuteu langa ko eni 'o e mala'e t pulu ko ení, pe te ne loto ke ng ue'aki p 'a e founa tataua eni ko 'oku lolotonga ng ue'aki ko eni ki Teufaivá, koe'uhí kae lava 'o fakahoko 'a e ng ue ko ení.

Tali Pal mia fekau'aki mo Lord Tupou

Ko e me'a fekau'aki pea mo e tokotaha ko eni ko Lord Tupou, kuo u kole fakamolemole p he'eku ng ue'aki e me'a he ko ia 'oku fakamo'oni mai he me'a ko ení, ko e Sea ia 'o e *TASANOC*, pea 'oku to e m mipa 'i he *Governance* pea mo e *Audit Committee* 'a 'oku Sea ai e motu'a ni. Ko ia 'oku fakamo'oni mai he tohi ko ení. Ko e tokotaha ko ení, mou fakamolemole p na'a mau 'osi fakataha pea na'a ku kole ki ai ke ki' i m l l mu'a. Ko e lea ko ení, na'a ku fai lolotonga p 'oku fai e fu'u fakatahá. Pea ko e lea ko ení na'a ku fai ia 'i he founa 'oku ma'a. 'Ikai ke peh na'e 'i ai ha loto t ngia 'iate au p ko e loto 'ita. Na'a ku kole p ki ai, 'oku ou kole fakamolemole kiate koe, ke ke ki' i m l l mu'a, pea na'a ku hanga 'o 'oange ki ai e 'uhinga. Na'a ku 'oange ki ai e 'uhinga he'emaui fakataha ko ení, pea 'oku fakamo'oni p ki ai e Minisit ko , pea pou pou mai mo e Minisit . To e kole mo e Minisit , ma kole atu ke ke ki' i m l l .

Sea K miti Kakato: Pal mia, ki'i fakam 'opo'opo mai p ka tau ...

'Eiki Pal mia: 'Ikai ngata ai, na'a ku to e kole ki he *CEO* ko he me'á, na'a ku ki'i kole ki ai, f f ke ke ki'i m l l mo koe. 'Ikai ko e peh ia ko e kole ke h , ko e kole hangatonu p . Pea u to e tohi p ki ai. Pea na'a ku hanga 'o fokotu'u atu 'a e ngaahi 'uhinga. Na'e 'ikai ke peh ke 'ai noa'ia. Na'e 'i ai e ngaahi 'uhinga na'a ku hanga 'o fokotu'u atu ke m l l , ka 'oku 'ikai ke lotu e toko 2 ko ení ke na faka'apa'apa' 'a e anga 'a e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ko ení. Manatu'i ko e Pule'anga ko ení ko e Pule'anga fo'ou. 'Oku 'i ai 'emau ngaahi v sone, pea 'oku ai mo e ngaahi taumu'a mo e founga ke fakahoko 'aki 'emau taumu'á pea 'oku mau filifili e kakai 'oku mau falala ki ai ke mau unga ng ue 'aki kae lava 'o ng ue 'a e Pule'anga ko ení ki mu'a. Ko e kole ko eni na'a ku faí na'e 'ikai ke fai noa'ia. Na'e fai 'i he founga fakapotopoto. Founga 'oku 'ikai ke peh ke 'ai fakapulipuli. Na'u 'ai hangatonu atu p . Kuo u kole atu ke ke ki'i *step down* ka ke to e tohi mai p 'o kapau 'oku ke fiema'u kae tuku ke mau hanga 'o vakai'i. Mau hanga 'o to e *review* e fokotu'utu'u na'e fai he Pule'anga motu'á 'oku 'ikai ke fu'u fiem lie ki ai e Pule'anga fo'ou. Kai kehe, hoko ai e t kehekehe. Ko e anga ko lau 'a e motu'a ni, ko e lea ko ení ko e lea na'a ku toutou fai, ko e Pule'anga ko ení, na'a mau h mai mo e fokotu'utu'u mo 'emau visone mo e founga ke fakalele 'aki e Pule'anga ko ení ke langa e fonua ko ení. Pea na'u ng ue'aki e lea ko ení. 'Ikai lava ke 'utu 'a e uaine fo'ou 'i ha hina leta motu'á. 'Ikai ke lava ia. Ai e maumau ia ai. Ko e lau eni 'a e Tohitapú. Ko e 'uhinga na'a ku hanga ai 'o fakahoko e lea ko ení, he ko e toko 2 ko ení ko e ta'u lahi 'emau ng ue. Minisit ko ení,

Sea K miti Kakato: Pal mia toe p ki'i miniti 'e 1.

'Eiki Pal mia: Minisit ko ení na'a ku ng ue fakataha au mo ia. K toa moutolu ko ená na'e 'ikai ke mou ng ue fakataha mo moutolu. Na'a mau ng ue fakataha 'i Fale Alea, ta'u lahi. Tatau p mo e tokotaha ko eni, hoku tokoua ko eni, na'a mau ng ue fakataha, ta'u lahi. Na'a ma m nava taha p , pea kuo u 'ilo. 'Oku ai 'eku taukei 'i he mo'uf.

Fe'ao Vakata : Sea, fakatonutonu atu p Sea. Ko e me'a p Sea na'a tau 'osi tali p he'etau Tohi Tu'utu'uní, tau faka'ata'at p 'etau malanga ki ha taha 'oku 'ikai ke 'i he Fale ni, malu'i p kinautolu ...(kovi e ongo)... M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Pal mia: M l 'aupito 'oku mo'oni 'aupito ho'o laú, ka 'oku ou feinga pe ke 'oatu 'a e me'a totonu ko na'e hokó. Koe'uhí kapau he 'ikai ke u 'oatu 'e au ia, te mou peh 'e moutolu, 'ikai ke 'uluaki 'alu ke na talanoa ki mu'a. Ke fai ha'ana ki'i laulau. Ko e 'uhinga 'eku 'oatu 'a e me'a ko iá, he ko e me'a ia na'e hokó. Na'a ku kole 'i he founga lelei, founga fakamat pule, faka'apa'apa, 'o makatu'unga 'i he ngaahi mo'oni'i me'a 'oku tui ki ai e motu'a ko ení mo e Pule'anga ko ení. Kai kehe 'oku tau a'u mai ki he 'aho ni, 'ikai ke tali, pea 'oku 'ikai ke tali, pea ko e fakanounou, lava e sipotí. Fai 'etau sipoti, ko e ngaahi me'a ko eni 'oku peh ko 'oku talangata'a e motu'a ni, pea mo e me'a ko eni 'oku tu'uaki mai 'oku tonu ke 'oua 'e kaunoa e Pule'anga ko ení, kuo u kole fakamolemole atu, Sea mo Hou'eiki, 'ikai ke tui e Pule'anga ko ení ia. Ko e Pule'anga ko ení ko e fu'u Pule'anga kakato eni. *It's a sovereign state*. 'Ikai ke tali he Pule'anga ko ení ke ha'u ha taha mei tu'a, talamai 'oua te mou kaunoa ha me'a. Ko 'eku fo'i

faka'uhinga'i e fo'i me'a ko e *oversee* ko 'emau tokanga'i mo siofi fakalukufua 'a e ng ue 'a e k miti ko ení. Pea kapau 'i he 'emau fakakaukau fakapotopotó mo e tatakí 'oku mau faí 'oku ai ha me'a 'oku mau ta'etui ki ai pea 'oku 'ikai ke mau fiem lie 'oku ai 'emau totonu ke mau lea ki ai. 'O a'u ki ha tu'unga mou ki'i h atu kitu'a. ...(kovi e ongo)... m mani

Sea K miti Kakato: Pal mia kuo lava 'eta taimí, ka toki ai ha faingam lie 'e toki me'a mai.

...(kovi e ongo)...

Sea K miti Kakato: Te mo me'a l ua mai?

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai kuo u poaki atu ai ki he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe N pele Fika 2 'o Vava'ú.

Fokotu'u mavahe 'a e toko 3 ngali longoa'a ai teuteu ki he sipoti

Lord Tu'ilakepa: Ko au ia ko e ki'i me'a si'isi'i p ia. Kuo u m lie'ia 'e 'Eiki Pal mia he taimi ko 'oku ke me'a aí, kau vakai ki he fofonga 'a e kau Minisit 'oku nau me'a fakamama'u ki he Feitu'u na. Hang kiate au ko 'enau toki fanongo 'anautolu ia ki he fokotu'utu'u ko 'oku ke faí. 'Oku hala 'at ke nau mea'i 'e nautolu 'a e fokotu'utu'u pea mo e misiona 'a e Feitu'u na, ki he fonuá fakalukufua. Ka 'oku ou vakai atu p au ia ki he fofonga 'o e kau Minisit 'oku nau tokanga ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Kuo u fakam l atu au 'Eiki Pal mia ho'o tali ki he me'a ko ení fekau'aki pea mo e tu'unga ko 'oku 'i ai e sipotí. 'Oku mau kole atu mautolu ia ki he Feitu'u na, mo e fo'i toko 2 ko 'a ia na'a ke me'a ki aí, ke mou fakamolemole 'o mavahe 'aupito mu'a mei he sipotí kae 'oatu ha taha ke nau atu 'o fakahoko e fatongiá, ke faka'osi e ng ue e sipoti. Fo'i lea mahu'inga na'a ke kamata'aki 'anenaí 'Eiki Sea, 'oku fakapolitikale e Fale ni. 'Io 'oku fakapolitikale e Fale ni. Pea kapau 'e to e ue'i ki he me'a ko eni ki he anga 'eku vakai fakafa'ituituí 'Eiki Sea, 'oku fakapolitikale 'a e fo'i toko 3 ko ení 'Eiki Sea, 'i he koloa pea mo e 'ulu e kakaí h fanga he fakatapú pea mo e ngaahi feitu'u kehekehe 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Pal miá. Pea 'oku ou kole atu au kia moutolu toko 3, mou fakamolemole 'o mou tukuphifo ho'omou fe'au'auhí kae tukuange 'a e fonuá ke m nava 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu mai Pal mia.

'Eiki Pal mia: Kuo u 'osi 'oatu 'eku lea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga fakakaukau peh . Ko e fakakaukau ko ...

<003>

Taimi 1540-1550

‘Eiki Pal mia: ko eni ‘oku ou ‘oatu ko e lelei taha ia ko e fakapotopoto tahá ia, ko ho’o peh ko ‘oku fakapolitikale, ‘oku ke tau’at ina p koe ke ke fai ‘a e lea ko ia, ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga peh ‘a e fakakaukau mo e fokotu’utu’u ‘a e Pule’anga ko eni. Pea ‘oku ou kole atu ‘oku to e fokotu’u mai koe ke h , ke mau m l l ?

‘UHINGA E FOKOTU’U KE MAVAHE TOKO 3 HOKO AI LONGOA’A HE SIPOTI

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai, ‘oku ‘ikai ke u fokotu’u atu ‘e au ke mou m l l , ‘oku ou fokotu’u atu ‘e au ke mou me’a atu mama’o mei he polokalama sipoti kae ‘oange ki ha ni’ihi ‘oku loto tau’at ina. Sea ‘oku ke me’a ki he fakamatala ‘a e tohi ko eni ko na’e fakam ‘opo’opo pea ‘omai ke ‘omai ha tali ‘a e ‘Eiki Pal mia ki ai, na’e Sea ai ‘a e Tokoni Pal mia , kapau ‘e ‘oange ki he Tokoni Pal mia ke ne fakahoko atu ‘a hotau fatongia ke fai mo a’u a’u ‘a e sipoti, ‘e lava ‘a e polokalama ia ko eni Sea ‘o fakahoko ‘o fakatatau ‘o hang ko e me’a ko ‘a e ‘Eiki Pal mia.

Ko e ‘uhinga ‘o e me’a ‘oku ou tu’u ai koe’uhí ko ‘eku kole kianaotolu he ‘oku ‘osi me’a mai ‘e he ‘Eiki Pal mia na’a nau ng ue fakataha mo e toko tolu ko eni, me’a ní ko ho’omou ng ue he fu’u ta’u ‘e fiha pea mou me’a mai ‘o tau m sia he sipoti, tu’unga ‘i ho’omou to kehekehe fakapolitikale faka-*leadership* mo e h fua Sea ‘oku mou ‘osi mea’i pea kuo ‘osi mea’i ia ‘e he kakai ‘o e fonua ni. Pea ko e ‘uhinga p ‘eku tu’ú ‘aku Sea ko hoku loto tau’at ina p ‘oku kae faka’ata’at ‘a e koloa ‘a e fonua, tukuange ke fakahoko ‘a e sipoti ‘i he malava ke tukuange ni’ihi ko eni ‘ia nautolu p . Kapau na’a ko au ia ku ou ‘osi fakafisi au ko u tukuange ko e ‘uhinga ke fai ha’a ni’ihi.

‘Eiki Pal mia: Ki’i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Pal mia : Fakamolemole mu’a ko eni kuo ‘osi fakahoko atu kuo lava ‘a e sipoti, ko e h ‘a e me’a ‘oku ke to e kole mai ki ai.

Lord Tu’ilakepa: Pal mia , ‘oku ‘i he Feitu’u na p ke ke vakai’i ‘a e me’a ko ‘oku mau lave ki ai mo lave ki ai ‘a e motu’a ni. ‘Oku ou tokanga au ‘Eiki Sea ki he ngaahi feitu’u ko eni ‘oku ‘omai, ‘ikai ke u fie lave au ki Teufaiva koe’uhi he kuo ‘osi ma’u p fakamatala ia kapau ...

Fe’ao Vakati : Sea ki’i fakatonutonu p mu’a ki he me’a ko eni ke kole ki he Hou’eiki...

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

Fakatonutonu ki he kole ke fakafisi kinautolu kaunga ki he sipoti

Fe’ao Vakati : ...’a eni ko ki he nau kaunga ko ki he sipoti ke nau m l l Sea. ‘Oku ou tui p Sea ‘oku ‘osi mea’i p ‘e he Feitu’u na mo e Hou’eiki Sea, na’e ‘i ai ‘a e Lao ‘o e sipoti, ‘oku ou tui ‘i he 2013 p Sea p ki mu’a ai. ‘Oku ou tui kapau te tau muimui p tautolu ki he lao pea fakalelei’i p mo hotau lotó, fakalelei’i p mo e ngaahi loto mo e me’a ke tokoni ki he’etau ng ue, ‘osi nounou p ‘etau ng ue Sea. ‘Oku ou tui au kapau ko e ‘ai ke kole holo ko ki he me’a ‘e faingata’a ia, kapau ‘oku fakalao Sea ‘oku ou tui p ‘oku totonu p ke hoko atu ‘a e ng ue, ‘oku

mahu'inga hang ko e me'a ko na'e me'a 'aki 'e he Minisit Ako 'i he 'aho 'aneafi tau ng ue fakataha Sea, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

'UHINGA KE MAVAHE MEI HE SIPOTI KO E FAKATONUTONU FAKALAO NA'E FAKAHOKO

Lord Tu'ilakepa: Mo'oni 'aupito 'Eiki Sea 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Niua, ka 'oku mou mea'i na'e 'osi fai 'a e hopo 'i he fonua ni 'i he v 'o e ni'ihi ko eni, pea kuo 'osi fakamo'oni'i mai 'e he Fakamaau 'oku tonu 'a e ni'ihi ko eni 'a ia na'a nau 'omai 'a e tohi ko eni 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai p tuku, 'a e vili ta'e'unua atu ke ta'ofi 'a e ni'ihi ko eni mei he fatongia ko ia, koe'uhi ko 'enau talamai te nau tau'at ina pea 'oua 'e kaunoa'ia Pule'anga, 'oku 'osi mea'i 'e he Pule'anga 'oku 'ikai ke nau fiema'u ke tau'at ina 'a e ni'ihi ko eni 'o nau fa'iteliha 'o a'u ki he 'enau vahe, kae hili ko ia ko e tu'utu'uni 'a e lao 'oku mo'oni 'a e me'a 'a e Fakafofonga mei Niua. 'Oku 'i ai 'a e fatongia pea 'oku 'osi 'oange kiate kinautolu ke nau fakalele 'o a'u ki he fatongia ko ki he'enau v henga 'Eiki Sea. Kuo pau ke mea'i 'e he Pal mia mo e ni'ihi ko eni 'e fakafuofua, he'ikai ke fu'u faifakavalevale 'Eiki Sea, ka ko e 'uhinga 'a e me'a na'a ku lave ki ai 'Eiki Sea, koe'uhi...

'Eiki Pal mia: Fakamolemole p mu'a ka u to e ki'i t naki atu p ke mahino.

Sea K miti Kakato: Tokoni eni N pele.

Taumu'a Pule'anga ke fakasi'isi'i fakamole K miti Fokotu'utu'u Ng ue Sipoti

'Eiki Pal mia: Na'e 'i ai foki 'eku tokanga 'a e Pule'anga ko eni ki he fakamole, fakapotopoto'i 'a e fakamole fakatatau ki he femahino'aki ko mo Papua Niukini. Taimi na'a ku sio hifo ai ki he 'omai 'a e report 'ou vakai hifo ai ko e fakamole 'a e *organizing committee*, 2014 ko e 1 miliona, 2015, 1 miliona, 2016, 1 miliona. Hou'eiki 'oku ou fakamolemole atu 'oku ou ongo'i 'e au ia kia au 'ikai ke u fiem lie au ki ai, 'aki p 'uhinga ko eni Sea, he ko e kau ng ue ko eni 'a e Pule'anga 'oku mau ng ue'i 'a e me'a p ko 'oku 'ikai ke nau vahe, ko e 'uhinga ia na'a mau kole ai ko ke 'omai 'a e ng ue talu 'a e *downgrade* 'a e ng ue ki he *facility committee*, ke ng ue'aki 'a e kau CEO p 'a e Pule'anga mo e kakai 'a e Pule'anga koe'uhí ke h , fakasi'isi'i 'a e fakamole. 'Ikai ke u peh 'e au mahalo ko honau mahu'inga p 'o nautolu ia, k ko e me'a ki he fo'i talamai te'eki ai ke fakah mai ha l pooti fakaikiiki mai ai, 1 miliona, 1 miliona, 1 miliona 'e to e 1 miliona 'a e ta'u ni, 1 miliona 'a e ta'u kaha'u, ko 'ene 'osi ange 'a e sipoti mahalo 'oku nofo atu 'i he meimei uofulu tupu, meimei uofulu pe a'u ki ai 'a e fakamole 'a e *organizing committee*. Hili ange ko ia 'e lava 'e he Pule'anga ko eni 'o fokotu'utu'u 'a e fakamole ke to e si'isi'i ange, ko 'eku t naki atu ia.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou fakam l atu 'Eiki Pal mia , na'a ke me'a 'anenai 'ai p ke mau note 'a e ' me'a kotoa p koe'uhi ke 'i ai ha'amau faingam lie. Ko e me'a ko 'oku ke me'a ki ai, kuo tau 'osi fokotu'u 'a e *Ombudsman* 'Eiki Sea 'a e fonua ni, pea 'oku 'i ai mo e 'atita pea 'atita'i he ko e pa'anga tukuhau ia 'a e fonua 'oku ng ue'aki he 1 miliona, 1 miliona, 1 miliona, pea 'oku 'i ai 'a e feitu'u 'e 'ave ki ai 'Eiki Sea. Pea 'oku tau faka'amu ke malu'i 'a e tukuhau ...

‘Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou kole atu, ‘osi ‘atita’i, ko ‘eku lea atu ko eni mei he ‘atita.

Taukave ta’u 2 kuo ‘osi te’eki fai ha ng ue ki he sipoti

Lord Tu’ilakepa: Sea, ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha me’a peh ia he Fale ni ‘Eiki Sea, kapau ‘oku me’a mai ‘a e ‘Eiki Pal mia, ‘io ‘e tonu p he ko e ‘Eiki Pal mia ka ‘oku ‘omai ‘a e me’a ko eni ki he Fale ni, pea ‘oku totonu leva ke fai ha feme’a’aki ki ai ‘Eiki Sea.

Ko e poini ko ‘oku ou ‘oatu ‘Eiki Sea, kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘atita’i peh ‘omai ki he Fale ni ke mea’i ‘e he Hou’eiki, pea kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku ng ue faihala he ni’ihi ko eni, pea ‘oku totonu ke ‘ave ‘Eiki Sea ki he feitu’u ‘oku totonu ke ‘ave ki ai. Pea ke ta’ofi ‘aupito ‘aupito ‘a e founga ko ia ‘o hang ko e me’a ko ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Pal mia ‘oku ‘ikai ke lelei’ia he founga ko ia ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko ‘oku tau faka’amu ki ai ke tuku ho’omou tau’aki langalanga ‘ mo ho’omou fef ‘auhi kae tukuange ke fai mo fakahoko ‘a e fatongia ko eni ‘Eiki Sea. Koe’uhí kae malava, mou me’a ki he fo’i ta’u ‘e 2 ko eni, hala’at ke fai ha me’a ia ‘e taha, pea fakamolemole ‘Eiki Pal mia ko e me’a p ‘oku ou ‘ilo’i ‘oku malava ko e fu’u pa’ake ko eni ‘oku langa ko ko e fu’u pa’ake mo’oni ia ‘oku l nga langa langa, ko e ‘ai ke h ? ‘Oku ‘i ai mo e fu’u fanga pulu, ko e fanga pulu ‘a hai? Hala ke mea’i ‘e he kakai ‘o e fonua ni pea mo e ‘ maama, langa mo hono ‘ , ‘o si’i tuku ‘a e kakai masiva ‘i he fa’ahi ko kae hiki hake fua, na’e tonu ke tuku hifo ‘a e fu’u ‘ pea tukuange ‘a e kakai ke nau me’a atu ki he langa fakalalakaka ‘oku fai ‘i he ‘aho fakakoloa ko eni ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ia ‘oku tau faka’amu ki ai ke fai mo nga’unu ‘o hang ko e pa’ake p ko e paaka ko eni, ‘alu hono ‘ , ‘amusia ‘a e pulú ia ‘oku ‘i ai hono maama ke hulu’i ‘a e me’a ko ‘oku nau kaikai ai h fanga ‘i he fakatapu.

Sea K miti Kakato: ‘E N pe k taki p ‘o me’a mai p he’etau ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ko ‘eku fakat t eni hake koe’uhi ko e ng ue ‘oku lava, ta’u ‘e ua ko eni te’eki ai ke ‘ata mai ‘a e ‘ me’a ko eni ‘oku ‘omai fakapepa ko eni ke fai ki ai ‘a e feme’a’aki ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko eni kuo me’a mai ‘a e ‘Eiki Pal mia ‘e lava, ‘ikai ke ke falala ki ai?

Lord Tu’ilakepa: Ko ia Sea ke lava ‘oku toe ‘aho ‘e hivangeau fakatatau mo e me’a fakapepa ko pea ko e falala ‘anga ia ‘a e Fale he ‘oku ‘omai ‘a e fakamatala mo’oni ki he Fale ni, toe p ‘aho ‘e hivangeau.

‘Eiki Pal mia: Sea fakamolemole p ka u to e ki’i feinga p ke mahino.

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Pal mia: Mahalo ‘oku ‘i ai p mo’oni ‘a e tokotaha ko eni ko ‘ene feinga ke ‘alu fakasiosio p ‘oku fai ha ng ue, ko ‘ene tu’u ‘i he taimi ni ‘Eiki Sea, ko Siaina ko nautolu ‘oku nau langa ‘a e *indoor stadium* pea ‘oku ‘i ai mo e ‘ mala’e tenisi ‘oku nau ‘ai ‘enautolu, ‘osi pau ia ‘osi

fakamo'oni'i mai 'enautolu 'oku pau ia. Ko e me'a ko eni ki he ' *existing facilities* 'i he tu'u 'i he taimi ni, *indoor* ko 'i 'Atele, pea 'oku 'i ai pea mo e ngaahi ... hang ko e mala'e ...soka, 'osi 'i ai p ngaahi kongalaahi 'o e me'a ia 'oku 'osi tu'u p ia lolotonga, 'a ia ko 'emau ng ue 'amautolu 'oku fai ko hono fakalelei'i p 'a e ngaahi me'a ko ia, pea hang ko e ngaahi *village* ko 'e nofo ai kau sipoti kuou 'osi fokotu'utu'u ...

Lord Tu'i' fitu: Ki'i fakatonutonu p 'Eiki Pal mia .

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Pal mia .

'Eiki Pal mia : 'Ikai ko 'eku 'uhinga ke u tali atu ho'o ...

Lord Tu'i' fitu: Ki'i fakatonutonu p ki he Pal mia.

'Eiki Pal mia: ...he 'oku ne talamai 'e ia 'oku te'eki ai ke fai ha me'a ia.

Sea K miti Kakato: Ki'i fakatonutonu eni.

Lord Tu'i' fitu: Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p 'Eiki Pal mia . Ko e langa ko ena 'i *Tonga High School*, ko e *phase 2* p ia 'a e ng ue 'a e Pule'anga Siaina, m l .

Fakama'alala ko e tokoni 'a Siaina langa fale sipoti Tonga Hai

'Eiki Pal mia : 'Io ko e langa ia ko ia ia na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane fekau'aki mo e sipoti ko e tokoni p 'a e Pule'anga Siaina ia ki he *High School* ke langa 'a e *stadium* ka 'oku ha'u 'a e fo'i langa 'o fe'unga tonu mo e sipoti, 'a ia 'e lava ai 'a e ngaahi me'a ia ai pea 'oku 'i ai mo e vai kaukau, fai ia 'e Siaina, pea 'osi fakapapau'i p 'e lava, hang ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenai ko e mala'e t ...stadium ko eni 'akapulu 'osi mahino p 'e lava, pea ko e t pulu eni 'oku fai hono fehu'ia, 'oku lave 'a e tangata ko ki he paaka, ka 'oku ou fakah atu ko e paaka ko ia 'oku to e ng ue p 'oku fai 'i tu'a, pea 'oku 'i ai p ki'i tokoni 'a e ngaahi Poate ki ai, ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane kau 'e taha ki he sipoti. Ko ia 'oku ou kole ki he tokotaha N pele ko eni ke tau 'ai p mu'a 'i he sipoti, kae tukuange 'a e me'a ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele.

Lord Tu'ilakepa: ...ou lave he sipoti koe'uhi ...

<005>

Taimi: 1550-1600

Lord Tu'ilakepa : Ko e hanga ko 'a e Pule'anga 'o fai e fo'i ng ue lavame'a mo ola ko eni. 'Oku tau faka'amú ke fai mo peh . Ke 'ata mai e ' ng ue, 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia : 'Oku 'ikai ke 'asi ia he 'Esitimetri ha me'a peh ko e langa e Pule'anga. Fakamolemole atu.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : Pal mia, m 1 . Ko e fiema'ú p , ko e faka'amu p . 'Oku 'i ai e 'amanaki lelei ia ki he sipoti 'e lava, ka ko e faka'amu p 'a e Fika 2, N pele 'o Vava'u, ke vave tata p , 'oku fiema'u ia ke fakahoko. Ka kuo 'osi me'a mai e 'Eiki Pal mia, 'e lava p a Uelesi ia, ko 'etau polokalama vave taha mai ia. Pea 'oku ou tui, ko e, tau 'amanaki lelei pea tau tui ki ai. Me'a mai, faka'osi mai fika 2

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, fakamolemole atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea. 'Eiki Pal mia na'a peh . 'Oku ou fakatokanga'i e 'u me'ang ue 'a e Pule'angá 'oku 'i ai, ngaahi fu'u loader, mo e excavator ko 'oku 'i ai, 'Eiki Sea, pea ko e 'ata mo'oni ia, 'Eiki Sea. Ka ko e hang ko e me'a na'a ke me'a ki ai, 'oku tau faka'amu ke malava ke fakahoko fakavavevave e ng ue, hang ko e founda ko ení, 'Eiki Sea. Pea 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe kohai 'oku ne fai e ng ue ko iá, hang ko e me'a 'oku ke me'a ki ai. Pea ko e 'ai ma'a hai? Kapau na'a ko e 'ai ma'a e kakaí. Holoki mu'a e 'a kapa ko 'oku 'ai 'o langa aí, koe'uhí kae si'i tukuange

Sea K miti Kakato : Ki'i me'a ko e ka tau toki 'ai ia he 'aho.

'Eiki Pal mia : Kole p ki he 'Eiki N pele ko eni. 'Oku ou tui p ko e taimi te ke taki ai he Pule'anga ko eni. 'Oku ou tui pe ki ai, pea ke toki ha'u 'o fai ho'o 'u fakakaukau ko ení, kae tukuange mai ha faingam lie ki he Pule'anga ko eni.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ko e 'osi mo'oni eni ia 'a e mahafú e ia, kuo ne me'a mai, 'e 'i ai ha taimi. Tau taimi f fe ke tau taki eni, te ne hanga 'o liliu, tuku e motu'a ni kitu'a.

'Eiki Pal mia : Sea, ko e 'uhinga p 'eku 'ai peh atu, ko e 'uhingá ke

Sea K miti Kakato : 'E N pele mo e Pal mia, mo fakamolemole 'o me'a ki lalo. 'Oku 'alu p ho'omo feme'a'aki, 'ohovale p kuo mo tau sino. Me'a mai koe, Niua.

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou faka'osi atu au, Sea.

Sea K miti Kakato : Pe'i faka'osi mai,

Hoha'a ki he mala'e t pulu

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou tokanga ki he mala'e t pulú, 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai p 'eku ki'i lave ki ai, 'Eiki Sea, he 'oku ou poto 'i he fa'ahinga va'inga ko ení, 'Eiki Sea. 'Oku ou talanoa 'i 'Alisona. Ko e ki'i motu'a ko eni ko e kuo pekia, ka na'a ne fokotu'utu'u e me'a ko 'a 'Atele, 'a 'anau ko eni mei Nomuka. 'I ai e ki'i f nau mei Nomuka, ki'i tama ko Paula Vilingia, ko V henga. Na'e ma'u hoku faingam lie 'ou 'alu ki he f nau ko eni pea mau 'alu 'o t pulu Fo'i luo 'e 27. Na'e 'ikai ke 'osi e 'aho kakato ia 'i he'ema lele 'o fai ko eni e ki'i t pulu, ki'i va'inga ko eni. Ko e ki'i va'inga ko eni, kuo u 'osi sio 'i he... 'Oku ou kole atu p ki he Pal mia, pea mo e Pule'anga, fakavetevete homou 'atamai, tapu ange mo kimoutolu, mei he tu'unga 'o e lisi 'o e

kongá. 'E fakanounou ange. 'E lava p 'a e t he fo'i luo e 9 lolotongá, pea to e takai 'o ma'u ai e 18. Lava lelei, pea si'isi'i ange ai 'a e fakamolé, 'Eiki Sea. Ko e me'a ko hono to e teke tolo, te tau uesa, toe uesa ai si'i ng ue fakalalakala 'oku fai 'e he 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'oku 'ohofi atu ia 'e he ni'ihi ko eni e Pule'angá, ke ta'ofi 'ene... Ko e ki'i fakaavaava p e tongó. Tuku e tongó, to'oto'o pe ki'i trim p e faú, pea mo e 'akau ko ena 'oku ui ko e feta'anu, kae si'i lava 'o vilivilingia hono k inga, mo hono 'ohofi ia 'e he tu'unga 'oku 'i ai he taimi ni, mo hono tala.

Sea K miti Kakato : Sipoti p eni, me'a ai.

Lord Tu'ilakepa : 'Ai mo ke me'a ko e fakat t . Tatau tofu p mo e teuteu hanga 'e he Pule'angá ke holoki 'a e tongó, 'a ia 'oku ne malu'i 'a e fonua, pe ko e *environment*, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau 'amanaki p , 'Eiki Pal mia, ke ke me'a ke ki'i fakakakaukau 'a e ki'i motu'a ta'e'iloa ko eni. Kuo u a'u atu 'o t he me'a ko e t pulu. Hono puke, Sea, hoto nima, mo 'ete tu'u. Ke me'a mai, 'Eiki Sea, ke mahino leva 'oku 'i ai 'eku ki'i 'ilo ki ai, 'Eiki Sea. Fo'i luo 'e 9, ka 'osi e fo'i takai, to e 'alu ha fo'i takai, 18 ia.

Sea K miti Kakato : Fakam 'opo'opo mai.

Lord Tu'ilakepa : Ko e fakam 'opo'opo.

M teni Tapueluelu : Kole p pe 'e laum lie lelei e 'Eiki N pele ke u ki'i tokoni si'isi'i p ki ai na'a 'osi hono taimi Sea? M 1 .

Sea K miti Kakato : 'E lau ia he fakam 'opo'opo.

Fokotu'u mai Pule'anga ha taimi fakapolokalama e langa ki he sipoti

M teni Tapueluelu : Ki'i miniti p au 'e 1, 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki K miti Kakato. Sea, ko e kaveinga eni ia 'oku pelepelengesi pea 'oku tokanga ki ai e fonuá. Ka ko e t kunga ko 'oku 'i ai, 'oku 'ikai ke fu'u mahino ki he kakaí pe 'oku fakahoko pe 'ikai. Ko e anga eni ia e mahino faka'ofisiale 'i loto ni. Ko e vakai ko eni mei tu'á. 'Oku fiema'u ke matua'i e kakaí, ke t taha 'etau paté. Pea ko 'eku fokotu'u p , pe 'e laum lie lelei ki ai e K mití. 'Oku ou tui 'e tokoni. Kapau 'e 'i ai ha fa'ahinga *timeline* 'o e langa ko 'oku faí, ke mahino'i 'e he fonuá, ko e mo'oni 'oku fai e sipoti. Kapau ko ha *timeline* peh 'e tokoni mai kia kitautolu, 'Eiki Sea. Mahalo 'oku tatau p eni ia mo e tanu halá. 'Oku fakah mai 'oku fai e tanu hala, ka 'oku 'ikai ke mau 'ilo 'emautolu ia e fakahokohoko 'a e K miti. 'Osi a f , pea f . 'e tokoni ia. 'E tokoni ia, Sea. Hang p ko e sipoti. Kapau 'e 'i ai ha *timeline* peh , he 'ikai ke to e tipeiti'i pe 'oku fakahoko pe 'ikai hono veiveiua. Ko e *timeline* ia ko 'oku 'omai, ko e langá 'e fakahoko ia, kae tukunoa'i a e Pule'angá ke fai 'ene ng ue, Sea. Ko e fokotu'u atu p ia mo e poupou. M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 ko e poupou eni. Kuo 'osi foki e taimi e N pele Fika 2 'o Vava'u, mei he fo'i tokoni ko mo 'ene fakam 'opo'opo. Me'a mai e N pele Niua.

Fehu'ia p 'e tuku tafa'aki Lao ki he Procurement e

Lord Fusitu'a : M l Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e K miti 'eiki. 'Oku ou fakam l lahi ki he tokanga 'a e Fika 2 mo e Fika 4 ki he sipoti, 'Eiki Sea, ka u ki'i lavelave atu mu'a ai. Na'e 'i ai e me'a 'a e Palémia 'anenai, pea 'oku ou pou pou lahi ki he me'a ko ia. Kuo ne me'a mai 'aki, ko Tonga ni ko e fonua kakato, pea ko e *sovereign state*. He 'ikai ke to e tali 'e Tonga ni ia ke to e tu'utu'uni mai ha fonua muli pe ko e h 'etau me'a 'oku fai. Pea ko 'oku kole fakama'ala'ala ki he Pal mia, ke ne toki fakatonutonu mai kapau 'oku hala e ma'u 'a e motu'a ni. Na'a ne me'a mai 'aki, ko tokoni ko 'a Papua, na'e fakapuna mai ai 'a e tu'utu'uni, ko e pa'anga ko ení 'e ng ue'aki ia, pea he 'ikai ke to e fou ia 'i he *procurement*, 'e 'oange hangatonu ia ki he ngaahi kautahá. 'A ia he 'ikai ke fou ia 'i he'etau ngaahi tu'utu'uni ki he fakatau faka-Pule'angá. 'A ia ko 'oku kole fakama'ala'ala ki he Pal mia, pe ko e Lao f nai ai 'oku ng ue'aki ke tuku fakatafa'aki e Lao ki he *Procurement*, pe ko e *bypass*, pe ko e h nai e ngaahi kautaha ko 'oku 'oange hangatonu ki ai e *contract* ko eni, pea 'oku fe'unga mo e fiha? 'Oku 'ikai ko e tukuaki'i eni, ko e fiema'u p ha fakama'ala'ala, ke mea'i 'e he kakai e fonua 'a e tu'unga e ng ue ko ení. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Tali Pule'anga ki he fehu'ia pe 'e tuku fakatafa'aki Lao Procurement

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, kuo 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni ko ki he fakataú mai ko 'o ha ng ue pe ko ha koloa. Kapau 'oku 'i ai ha taha tokoni, ha *donor*. Kapau 'oku 'i ai ha taha te ne 'omai ha fa'ahinga ng ue, pea te ne faka'amu 'e ia ke fai 'aki 'ene founa ng ue, fakatatau mo 'emau me'a te mau lava 'o tali p 'a e founa ng ue ko eni 'a e tokoní. Ko e me'a tatau eni 'oku mau fai'aki ko eni 'a e fale ko eni, tokoni 'a Siaina ko eni ki he Palasi, *St. George*, 'Oku fai p 'enautolu 'a e founa 'oku 'omai'aki 'a e pa'anga, mo 'enau founa 'oku nau fai'aki p 'enautolu ia 'a hono tuku kitu'a 'o e ng ue 'o fakahoko ai e ng ue. 'A ia ko e founa tatau p te mau ng ue mo kinautolu koe'uhí ko e me'a ko eni, Sea. M l .

Sea K miti Kakato : Me'a mai, Fakafofonga Niua.

Lord Fusitu'a : K taki Sea, ko e toe ki'i fehu'i p , ke toe fakama'ala'ala mai.

Fe'ao Vakati : Tapu mo e Feitu'una, Sea.

Sea K miti Kakato : K taki me'a mai a Niua. Ko f p ha Niua p hena.

Fe'ao Vakati : Mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakato, Sea. Ko e ki'i fakahoha'a nounou p ia, fekau'aki pe mo e me'a ko 'a e 'Eiki Pal miá, Sea, pea 'oku kole fakamolemole atu, Sea, na'a hang foki ko ho'o me'a he efiafi ni, na'e 'i he Kapineti e motu'a ni he 'aho ko . Ka na'e 'ikai foki ke fa'a fakahoha'a, Sea. Na'e lava p 'o fai e feme'a'aki mo e Pal mia, kae 'uma' e Hou'eiki 'i Kapineti, ka ko e 'aho ni foki, kuo pau ke tau fifili, he 'oku 'ikai ke tau 'i Kapineti, pea tau fehu'i e ' me'a lahi. Ka ko e, ngali 'e lahi p e fanga ki'i fehu'i Sea. Ko e 'uluakí p , 'oku ou faka'amu pe, Sea, na'a lava 'o fakama'ala'ala mai mu'a pea mei he 'Eiki Pal mia pea mo e Pule'anga, he tu'unga ko he taimi ni. 'E kei lava nai e tau pea mo Uelesi. Te tau kei lava nai

Commented [FH1]:

'o *host* e tau pea mo Uelesi, hang ko e me'a ko 'anenai Pea, Sea 'oku 'i ai p pea mo e ngaahi fehu'i kehe, Sea, ka 'oku ou lave'i p 'a e taimi. Ka 'oku ou tui 'oku fu'u mahu'inga, Sea. 'Oku 'i ai pe mo e fie fakahoha'a ia ki he'etau mala'e t pulu, kae mahalo 'e sai ke tuku kae tali mai e ki'i fehu'i nounou ko , Sea.

Sea K miti Kakato : Ko 'eku lave'i 'e au heni kuo u 'osi hiki 'eau heni. Na'e me'a mai e Pal mia, 'e lava e tau mo Uelesi. 'A ia ko e fo'i ng ue 'i loto mala'e, kae toki ... Ko e anga ia 'eku ma'u ko eni he kuo u 'osi hiki 'e au he pepá.

Fe'ao Vakata : M l .

Sea K miti Kakato : Ka ke me'a mai.

Fai Pule'anga honou tukuingata ke fakalelei'i Teufaiva ki he tau mo Uelesi

'Eiki Tokoni Pal mia : Ki'i tokoni atu p ke tali e fehu'i 'a e Fakafofonga. 'Oku fai e ng ue foki 'a e Pule'anga 'i he tokoni 'a Nu'usila, ke a'u 'a e tu'unga 'o e mala'é ke fakafiem lie ke fai ai ha tau *international*. Me'a ia 'a Uelesi pe 'e fie ha'u 'o tau 'i Tonga ni pe 'ikai, ka 'e fai 'e he Pule'angá hono t kuingata, ke a'u ki mu'a 'i Sune ke 'i ai ha tu'unga fakafiem lie ki he mala'é ke lava ke fai e tau. M l .

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai p koe.

Fehu'ia fakamole fakafuofua fai ki he mala'e t pulu lolotonga

Fe'ao Vakata : M l Sea. Sea, kuo u lave'i p hang ko e me'a 'a e 'Eiki Pal mia, na'e te'eki ke 'omai e t pulú, na'e 'ofa ange a Kauvai, pea 'oku ou lave'i p na'e 'i ai pea mo e me'a'ofa e taha mei he 'Eiki N pele ko 'o Lapaha. 'I ai e kelekele 'o Lapaha na'e faka'at mai. Pea mo e fakakaukau ko eni ki he mala'e t pulu ko eni, lolotongá. Ka 'oku ou tui p , Sea. ko e ngaahi fai tu'utu'uni ko eni ke fakahoko mai 'a e ngaahi 'a e mala'e t pulú ko ki Popuá. Pa u p foki ke 'i ai ha ngaahi me'afua, ke fua tautau'aki e ngaahi fai tu'utu'uni ko eni, Sea, 'o kau ai e me'afua 'e taha, na'e me'a mai'aki 'e he Pal miá, 'oku fu'u mama'o tokua 'a Kauvai. Ka 'oku tau tui p 'oku ofi 'aupito p a Kauvai mahalo. Ko e me'afua 'e taha, Sea, 'oku tau sio ko ki aí. 'Oku me'a mai 'aki p 'e he 'Eiki Pal mia, Sea, tu'o lahi, ko e pa'anga ko ke fakahoko'aki e ng ue, Sea. 'Oku 'i ai 'a e fie'ilo p 'a e motu'a ni, 'Eiki Sea, lahi p mo e ngaahi 'u me'a kehe, ka 'oku ou lave'i e taimi. 'Oku ma'u nai ha fakafuofua ki he fakamole 'e ala fai ki he mala'e t pulu lolotongá, ke fakafehoanaki pea mo e fakamole ke fakahoko ki he mala'e t pulu ko eni 'i Popua, kapau 'e hoko atu p 'a e ng ue ki aí, Sea? Mal Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Palopalema mala'e t pulu lolotonga ko e me'a fakakelekele

'Eiki Pal mia : 'Oku ou 'oatu p , na'a ku 'osi feinga p 'anenai, Hou'eiki, ke u fakamatala'i 'a e palopalema ko 'o e mala'e t pulu lolotongá. 'Oku 'ikai ke loto 'a e K miti ko 'o e 'aho ni 'oku nau fakalele, ke h mai 'a e Pule'anga 'o ma'u e konga 'o mala'e t pulu, pea ma'u 'enautolu 'a e konga e taha. 'E i ai e palopalema ia he 'osi ange 'a e sipotí. Ko e 'uhingá ia. He na'a mau

teuteu kimautolu ke to'o 'a e tongó, hang ko ho'o fakamatalá. Ko e luo 9 ko 'o e 'aho ni, 'oku 'ikai ke ne a'usia 'eia 'a e *standard* 'o e luo 9. 'Oku fiema'u ia ke toe fakalahi kae lava 'o kakato ke a'u ki he *standard* ko iá. 'A ia ko e 'uhingá ia, he ko e 'uhinga ia na'e teuteu ai ke t 'a e tongó, ko e 'uhingá ke fakalahi 'a e luo 9, ke ne ma'u e tu'unga totonú kae lava 'o fai ki ai. Pea ko 'eku tali atu eni kiate koe, pea kapau 'oku ke t la'a ki ai, 'oku 'i ai e k miti 'oku nau hanga 'o fakalele 'a e .. Ka nau hanga 'o fakah atu kia koe e 'uhinga 'oku 'ikai ke nau loto ai ke h ange 'a e Pule'anga ke na ng ue ko e 'uhingá ko e me'a fakakelekele.

Fe'ao Vakati : Sea, ko e fehu'i faka'osi p , Sea. Ko e me'a ni he 'ikai ke lava e Pule'anga ke ngaahi 'a e tafa'aki ko iá pea 'oange ma'a e k miti t pulu, pea mo e kau tapulú, Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l ko e fo'i fokotu'u

'Eiki Pal mia : ...(mate maika)... 'ikai ha tali ke mou fiem lie ai ka mou tuku mai mu'a ke fai e ng ue ko eni ke tau sio ki ai. Ko e ngaahi fokotu'u ko ena 'oku ou fakam l atu he ngaahi me'a ko ena kuo mou 'omai. Ka kuo 'osi fai ki ai e talanoa ki ai, 'a e Pule'anga pea mo e ngaahi kupu kehe fekau'akí. Pea ko e anga eni 'a e fai tu'utu'uni 'a e Pule'angá 'oku tau 'i ai he 'aho ni.

Sea K miti Kakato : M l , Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

'Eiki Sea : Hou'eiki, m l 'aupito e feme'a'akí, ka tau toki hoko atu 'i he 10.00 'aahu.

Kelesi

Ka tau Kelesi.

<006>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

Aho Tusite, 31 Sanuali 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu
2. Ui 'o e Fale Alea
3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
4. Tohi Fekau aki mo e Sipoti 2019

Lau a e tohi o e aho 28 Sanuali 2017 oku fakamo oni ki ai a Lord Tupou (Palesiteni *TASANOC*) mo *Lord Sevele* (Sea – *Organizing Committee*).

5. **K MITI KAKATO:**

5.1 Fakamatala Fakata u Potungaue T naki Tukahau mo e Tute 2015-2016

Me a a e Sea K miti Kakato fekau aki mo e fokotu u a e Fakafofonga Vava u 16 he aho aneafi ke vahe i ha \$17m pea vahe o taki \$1m a e v henga takitaha ke tanu aki a e halá pea ke kamata ia he ta u ni. Kole a e Minisita T naki Tukahau ke fakatatali a e fokotu u ko ia ke toki fai ha feme a aki ki ai kae hoko atu a e feme a aki i he l pooti.

Fokotu u a e Fakafofonga Niua 17 ke tali a e l pooti.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o pou pou ki he fakahinohino mei he Sea ke p loti i a e fokotu u a e Fakafofonga Vava'u 16. Me a a e Minisita T naki Tukahau ko e l pooti p eni o e pa anga kuo osi ngaue i i he 2015-2016.

Me a a e Sea K miti Kakato ke nofo p a e feme a aki i he l pooti he ko e pa anga hulu ia mei he ta u fakapa anga kuohili.

[2pm]

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o kole ke toloi fakataimi a ene fokotu u kae oua kuo mahino a e tu unga o e tanu hala i Vava u o hang ko ia oku me a mai aki e he Minisita ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Minisita Pa anga.

P LOTI O TALI 21/0.

5.2 Feme a aki i he Ngaahi Kaveinga Fekau aki mo e Sipoti 2019 (Alea i fakataha mo e tohi na e tuku hifo mei Fale Alea)

Me a a e Eiki Pal mia mo e Eiki Tokoni Pal mia o tokanga ki he tohi na e lau i Fale Alea fekau aki mo e Sipoti he oku totonu ke oange ha faingamalie ke fai ha tali. Me a a e Sea oku omai eni i he asenita ko eni ke feme a aki fakataha ai pe mo e kaveinga ko eni.

Fokotu u a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke oange ha faingamalie o e Eiki Pal mia ke omai ha ane tali. Poupou ki ai a e Fakafofonga Fika Vava u 15 mo e Fakafofonga Tongatapu Fika 4 ke tukuange ha taimi ke omai ha tali tohi ki he me a ni.

Me a a e Eiki Pal mia o fakahoko a e tali ki he tohi. Oku ikai ke tui a e Pule anga ki he ngaahi fokotu utu u mo e fakamole a e *Organizing Committee*. Fakapapau i e he Pal mia e lava a e Sipoti pea oku fai ki ai a e ng ue a e Pule anga. E lava mo e tau tesi mo U lesi ki Teufaiva he ta u ni he e fakalelei i a e fo i mala e pe mo e ngaahi *facilities* kae toki hoko atu a e ngaue ki Teufaiva. Na e osi kole ki he ongo fakamo oni he tohi (*Lord Sevele* mo *Lord Tupou*) ke na m l l mei he fatongia ko eni.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o kole ke mavahe kotoa a e Eiki Pal mia mo e tokoua ko eni ne fakamo oni mai he tohi ke nau mavahe mei he sipoti kae oange ki ha ni ihi oku loto tau at ina. Ke fakahoko a e fatongia ke fai mo a u a e sipoti.

Kole a e Fakafofonga Niua Fika 17 ke fai ha ng ue fakataha. Ko e me a mahu inga ke fai a e me a oku tu utu uni e he laó.

Fokotu u a e Fakafofonga Tongatapu 4 ke omai ha “*timeline*” pau o e ng ue pea ke mahino ki he kakai o e fonua e lava a e Sipoti, pea tukuange a e Pule anga ke fai ene ng ue.

Kole a e Fakafofonga N pele Ongong Niua, ke omai ha fakama ala ala ki he kautaha oku nau fai a e ngaue. Tali a e Minisita Pa anga, kapau ko e pa anga tokoni pea e ala ngaue aki pe a e founga *procurement* a e *donor* ko ia.

Fehu i mei he Fakafofonga Fika 17 Ongong Niua pe e lava a e tau mo U lesi. Tali ki ai a e Tokoni Pal mia, io e lava o maau a e mala e Teufaiva ia ki he taimi oku fiema’u ke fai ai a e tau mo U lesi. Hoko atu a e Fakafofonga o fehu i fekau aki mo e mala e t pulu. Fokotu u me’a ni ‘ikai lava ke ‘ai pe mala’e tapulu lolotonga ma’a e K miti T pulu.

[4:00pm – Fale Alea]

TOLOI A E FALE ALEA KI HE AHO PULELULU I FEPUELI 2017, 10AM

